L. VEGETII RENATI VIRI ILLVSTRIS
DE RE MILITARI
LIBRI QVATVOR.

SEXTI IVLII FRONTINI viri consularis de Strategematis libri totidem.

AELIANI de instruendis Aciebus liber vnus.

MODESTI de vocabulis rei militaris liber vnus.

Item picturæ bellicæ cxx. passim VEGETIO adiectæ. Collata sunt omnia ad antiquos codices, maximè BVDAEI, quod testabitur Aelianus.

PARISIIS,
Apud Christianum wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouacensi. Anno
M. D. LIII.

RERVM ET VERBORVM IN VEgetio contentorum index, in quo prior numerus capita, alter libros supputat.

FINIS.

INDEX IN SEXTVM IVLIVM FRONtinum complectens illustrium virorum nomina cum exemplis eorum à Frontino adductis.

FINIS.

VEGETIVS DE
RE MILITARI.

FLAVII VEGETII

VIRI ILLVSTRIS, AD VALENTINIANUM Augustum Epitoma institutorum rei militaris, ex Commentarijs Catonis, Celsi, Traiani, Hadriani, & Frontini.

Libri primi

PROLOGVS.

ANtiquis temporibus mos fuit, bonarũ artium studia mãdate literis, atq; in libros redacta offerre prĩcipibus. Quia neq; rectè aliquid inchoatur, nisi post deũ fauerit Imperator: neq; quẽquã magis † decet vel meliora scire, vel plura q̃ principem, cuius doctrina omnibus potest ꝓdesse subiectis. *oporteti* Quod Octauium Augustum, ac bonos dehinc principes libenter habuisse, frequentibus declaratur exemplis. Sic regnantium testimonijs creuit eloquentia, dum non culpatur audacia. Hac ego imitatione compulsus, dum considero clementiã vestrã, ausibus literarum magis ignoscere posse q̃ cęteros, tanto inferiorem me antiquis scriptotibus esse vix sensi, licet in hoc opusculo, nec verborum cõcinnĩtas sit necessaria, nec acumen ingenij, sed labor diligens ac fidelis: vt ea quæ ad diuersos histoticos, vel armorum disciplinã docentes, dispersa & inuoluta celantur, pro vtilitate Romana proferãtur in medium. De delectu igitur atq; exercitatione tyronũ, per quosdã gradus & titulos antiquã consuetudinem conamur ostendere. Non quò tibi, Imperator inuicte, ista videantur incognita, sed vt quę spõte pro reip. salute disponis, agnoscas olim custodisse Romani imperij conditores: & in hoc paruo libello, quicq̃d de maximis reb', sempq́; necessarijs requirẽdũ credis, inuenias.

ROMANOS, OMNES GENTES SOLA Armorum exercitatione vicisse.

CAPVT PRIMVM.

IN omni autem prelio nõ tã multitudo & virtus indocta, quàm ars & exercitiũ solent prestare victoriã. Nulla enim alia re videremus populum Romanũ sibi orbem† subegisse terrarum, nisi armorum *subiecisse.* exercitio, disciplina castrorum, vsuq́; militiæ. Quid enim aduersus Gallorum multitudinẽ paucitas Romana valuisset? Quid aduersus Germanorum proceritatẽ, breuitas potuisset audere? Hispanos quidẽ non tãtùm numero sed etiã viribus corporum nostris p̃ tęstitisse, manifestũ est. Aphrorum dolis atq; diuitijs semp̃ impares fuimus. Græcorum artibus prudentiáq; nos vinci nemo vnquã dubitauit. Sed aduersus omnia profuit tyronem solertem eligere. ius (vt ita dixerim) armorum docere, disciplinam quotidiano exercitio roborare, quęcunque euenire in acie atq; in prælijs possent, omnia in cãpestri meditatione prenoscere, seuerè in desides† vindicare. Scietia enĩ rei bel *vindicando.*

licæ,dimicãdi nutrit audaciam. Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum,exercitata paucitas ad victoriã promptior est:† rudis & indocta multitudo,exposita semper ad cædem.

quàm rudis.

Ex quibus regionibus tyro eligendus. Cap. ij.

Rerum ordo deposcit,vt ex quibus prouincijs vel regionibus tyrones legendi sint prima parte tractetur. Cõstat enim,in omnibus locis & ignauos & strenuos nasci. Sed tamen,quia gens gentem præcedit in bello,& plaga cœli non ad robur corporum tantùm,sed etiam animorum plurimum valet,quo loco ea quę à doctissimis hominibus comprobata sunt,nõ omittam. Omnes nationes,quæ vicinæ sunt soli,nimio calore siccatas, amplius quidẽ sapere, sed minus habere sanguinis dicunt:ac propterea constantiam ac fiduciam†cominus non habere pugnandi,quia metuũt vulnera, qui se exiguum sanguinem habere nouerint. Contrà,Septentrionales populi, remoti à solis ardoribus,inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi. Tyrones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis,quibus & copia sanguinis suppetat ad vulnerum mortísque contemptum,& non possit deesse prudentia† quę ad modestiam seruat in castris,& non parum prodest in dimicatione,consilijs.

cominus habere.

quæ res.

Vtrum ex agris an ex vrbibus vtiliores sint tyrones. Cap. iij.

Sequitur,vtrum ex agris,an de vrbibus vtilior tyro sit,requiramus. De quá parte nũquam credo potuisse dubitari,aptiorem armis rusticam plebem, quæ sub diuo & in labore nutritur,solis patiẽs,vmbrę negligens, balnearum nescia,deliciarum ignara,simplicis animi,paruo cõtenta,duratis ad omnem laborum tolerantiam membris:cui gestare ferrum,fossam ducere,onus ferre consuetudo de rure est. Interdum tamen necessitas exigit,etiã vrbanos ad arma compelli:qui vbi nomen dedere militię,primùm laborare,decurrere,portare pondus,& solem puluerémque ferre condiscant: parco victu vtantur & rustico,interdũ sub diuo,interdum sub papilionibus,cõmorentur. Tunc demum ad vsum erudiantur armorum:& si longior expeditio emergit,in angarijs plurimùm detinẽdi sunt,procúlque habendi à ciuitatis illecebris:vt eo modo,& corporibus eorum robur accedat,& animis. Nec inficiandum est, post vrbem conditam,Romanos ex ciuitate profectos ad bellum semper:sed tunc nullis voluptatibus,nullis delitijs frangebantur. Sudorem cursu & campestri exercitio collectum natans iuuentus abluebat in Tyberi. Idẽ bellator, idem agricola,genera tantum mutabat armorũ. Quod vsq; adeò verũ est,vt aranti Quintio Cincinnato viro optimo dictaturam conster oblatam. Ex agris ergo supplendum robur præcipuè videtur exercitus. Nescio enim quomodo minus timet mortem,qui minus deliciarum nouit in vita.

Quintius. Cincinnatus dictator

Cuius ætatis tyrones probandi sint. Cap. iiij.

Nunc,qua ætate milites legi conueniat,exploremus. Et quidẽ,si antiqua cõsuetudo seruãda est,incipiẽtem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat. Nõ enim tantũ celerius,sed etiam perfectius†imbibũtur,quę discũtur à pueris. Deinde militaris†alacritatis saltus & cursus antè tẽtãd' est, quàm

imbuuntur

alacritas.

quàm corpus ætate pigrefcat. Velocitas enim eft,quæ percepto exercitio ftrenuum efficit bellatorem. Adolefcentes legendi funt,ficut ait Saluftius. Nã primùm iuuentus,fimul ac belli patiens erat,in caftris per laboris vfum militiam difcebat. Melius enim eft vt exercitatus iuuenis caufetur ætatem nondum aduenifle pugnandi, quàm doleat prçteriffe. Habeat etiam fpacium vniuerfa difcẽdi. Neque enim parua aut leuis ars videtur armorum,fiue equitem, fiue peditem fagittatium velis imbuere,fiue fcutatum armaturę numeros omnéfque geftus docere, ne locum deferat, ne ordines turbet, vt miffile & deftinato ictu & magnis viribus iaciat, vt foffam ducere, fudes fcienter figere norit, tractare fcutum & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter inftituto tyroni, pugnare aduerfum quoslibet hoftes in acie formido non erit, fed voluptas.

Saluft. in Catilinar.

Qua ftatura tyrones fint probandi. Cap. V.

PRocentatem tyronum, à Mario confule ad victoriam fcio femper exactã, ita vt fenos pedes, vel certe, quinos & denas vncias habentes inter alares equites, vel in primis legionum cohortibus probarentur. Sed tunc erat amplior multitudo: & plures militiam fequebantur armatam. Necdum enim ciuilis pars florentiorem adduxerat iuuentutem. Si ergo neceffitas exegerit, non tam ftaturæ rationem conuenit habere, quàm virium. Et ipfo Homero tefte non fallimur, qui Tydeum minorem quidem corpore, fed fortiorem†animis fuiffe fignificat.

Marii diligentia

Tydeus. armis.

Ex vultu & corporis pofitione agnofci in eligendo, qui meliores poffint effe tyrones. Cap. VI.

SEd qui delectum acturus eft, vehementer intendat, vt ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeãt officium bellatoris. Namque non tantùm in hominibus, fed etiam in equis & canibus virtus multis declaratur indiciis, ficut doctiffimorũ hominũ difciplina comprçhenditur: quod etiam in apibus Mantuanus autor dicit effe feruandum.

Nam duo funt genera: hic melior, infignis & ore
Et rutulis clarus fquamis: ille horridus, alter
Defidia, latámque trahens inglorius aluum.

Ex Vergilii. iii. Georgico.

Sit ergo adolefcens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris mufculofis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, furis & pedibus non fuperflua carne diftentis, fed neruorum duritia collectis. Cùm hæc figna in tyrone deprçhenderis, proceritatem non magnopere defideres. Vtilius eft enim fortes milites effe, quàm grandes.

Cuius artis tyrones vel elegendi fint vel refpuendi. Cap. VII.

SEquitur, vt cuius artis tyrones vel eligendi vel penitus refpuendi fint, indagemus. Pifcatores, aucupes, dulciarios, linteones, omnéfque qui aliquid tractaffe videntur ad genæcea pertinens, longè arbitror pellendos à ca-

stris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, & ceruorum aprorúmque venatores, conuenit societate militiæ. Et hoc est in quo totius reipublicę salus vertitur, vt tyrones non tantum corporibus, sed etiam animis præstantissimi
electus deligantur. Vires regni & Romani nominis fundamẽtum in prima † delectorum examinatione consistunt. Nec leue putetur hoc officium, aut passim quibuscunque mandandum, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum, in Sertorio præcipuè constat esse laudatum. Iuuentus enim, cui defensio prouinciarum, cui committenda bellorum fortuna, & genere, si copia suppetat, & moribus debet excellere. Honestas enim idoneum militem reddit. Verecundia dum prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest si exerceatur ignauus? si pluribus stipendiis moretur in castris? Nunquam exercitus
electio profecit tempore belli, cuius in probandis tyronibus claudicarit † elector. Et quantum vsu experimentísque cognouimus, hinc tot vbique ab hostibus illatæ sunt clades, dum lõga pax militem negligentius incuriosiúsque legit, dum
indicti honestiores quique ciuilia sectantur officia, dum possessoribus † addicti tyrones, per gratiam aut dissimulationẽ probantur, talésque sociantur armis, quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos eligi conuenit iuniores.

Quando tyrones signandi sint. Cap. VIII.

SEd non statim punctis signorum inscribendus est tyro delectus: verùm antè exercitio prætentandus, vt vtrum verè tanto operi aptus sit, possit cognosci. Et velocitas in illo requirenda videtur & robur, & vtrum armorum disciplinam ediscere valeat, vtrum habeat confidentiam militarem. Plerique enim quàmuis in specie non improbabiles videantur, tamen experimentis comprobantur indigni. Repudiandi ergo minus vtiles, & in locum eorum strenuissimi subrogandi sunt. In omni enim conflictu non tam prodest multitudo, quàm virtus. Signatis itaque tyronibus per quotidiana exercitia, armorũ est demonstranda doctrina. Sed huius rei vsum dissimulatio longæ securitatis aboleuit. Quem inuenias qui docere possit quod ipse non didicit? De historiis ergo vel libris nobis antiqua consuetudo repetenda est. Sed illi res gestas & euentus tantum scripsere bellorum, ista, quæ nunc quærimus, tanquàm nota linquentes. Lacedæmonij quietem, & Athenienses, aliíque Græcorum in libros retulere complura, quę τακτικὰ vocantur. Sed nos disciplinam militarem populi Romani debemus inquirere, qui ex paruis finibus imperium suum pe-
Scriptores rei militaris. nè solis regionibus, & mundi ipsius fine distendit. Hæc necessitas compulit euolutis autoribus, ea me in hoc opusculo fidelissimè dicere, quæ Cato ille Censorius de disciplina militari scripsit, quæ Cornelius Celsus, quæ Frontinus perstringenda duxerunt, quæ Paternus diligentissimus iuris militaris in libros redegit, quæ Augusti & Traiani Adrianíque constitutionibus cauta sunt. Nihil enim mihi autoritatis assumo, sed horum, quos supra retuli, ea quæ dispersa sunt, velut in ordinem & abbreuiationes, quæ epitomata dicuntur, conscribo.

Ad gradum militarem & cursum & saltum exercendos tyrones. Cap. IX.

PRimis ergo meditationum auspiciis, tyrones militarem edocendi sunt gradum. Nihil enim magis in itinere vel in acie custodiendum est, quàm vt omnes milites incedendi ordinem seruent. Quod aliter fieri non potest, nisi vt assiduo exercitio ambulare celeriter & equaliter discant. Periculum enim sæpe ab hostibus grauissimum sustinet diuisus & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu, viginti millia passuum, horis quinque duntaxat æstiuis conficienda sunt. Pleno autem gradu, qui citatior est, totidem horis viginti quatuor millia peragenda sunt. Quicquid addideris, iam cursus est, cuius spacium non potest diffiniri. Sed ad cursum præcipuè assuefaciẽdi sunt iuniores, vt maiore impetu in hostes procurrant, vt loca opportuna celeriter, cùm vsus aduenerit, occupent: vel aduersarius idem facere volentibus, præoccupent: vt ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant, vt fugientium terga facilius comprehendant. Ad saltum etiam quo vel fossæ transiliuntur, vel impediens aliqua altitudo superatur, exercendus est miles: vt cùm eiusmodi difficultates euenerint, possint sine labore transire. Præterea in ipso conflictu ac dimicatione telorum bellator cũ cursu saltúque veniens, aduersarij perstringit oculos, mentémque deterret, priúsque plagam infligit, quàm ille ad cauendum vel ad resistẽdum se præparet. De exercitio Pompei magni Salustius hoc memorat: Cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se & milites frequentibus exercitiis præparasset ad prælia. *Pompeij exercitiũ.*

Ad vsum narandi exercendos tyrones. Cap. X.

NAtandi vsum æstiuis mensibus omnis æqualiter debet tyro condiscere, non enim semper flumina pontibus transeuntur, sed & cedẽs & insequens natare cogitur frequenter exercitus. Sæpe repentinis imbribus vel niuibus solent exundare torrentes. Et ignorantia non solùm ab hoste, sed etiam ab ipsis aquis discrimen incurrit: ideóque Romani veteres, quos tot bella & continua pericula, ad omnem rei militaris erudierant artem, campum Martium vicinum Tyberi delegerunt: in quo iuuentus post exercitium armorum, sudorẽ puluerémque dilueret, ac lassitudinem cursúsque laborem natãdo deponeret. Non solùm autem pedites, sed & equites ipsósque equos vel lixas (quos galerios vocãt) ad narandum exercere percommodum est, ne quid imperitus, cum necessitas imminebit, eueniat. *Campus Martius.* *Galearij.*

Quemadmodum ad scuta viminea vel ad palos antiqui exercebant tyrones. Cap. XI.

ANtiqui (sicut inuenitur in libris) hoc genere exercuere tyrones. Scuta de vimine in modum cratium corrotundata texebant: ita vt duplum põdus cratis haberet, quàm scutum publicum habere consueuit.

Iidémque clauas ligneas, duplicis æque põderis, pro gladiis tyronibus dabant. Eóque modo non tantum mane, sed etiam post meridiem exercebantur ad palos. Palorum enim vsus non solum militibus, sed etiã gladiatoribus plurimum prodest. Nec vnquàm aut arena, aut campus inuictum armis virum probauit, nisi qui diligēter exercitarus docebatur ad palum. A singulis autem tyronibus singuli pali defigebantur in terram, ita vt nutare non possent, & sex pedibus eminerent. Contra illum palum, tanquàm contra aduersarium, tyro cum crate illa & claua, velut cum gladio se exercebat & scuto: vt nūc quasi caput aut faciem peteret, nunc à lateribus minaretur, interdum contenderet poplites & crura succidere, recederet, assultaret, insiliret, & quasi præsentem aduersarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte tentaret. In qua meditatione seruabatur illa cautela, vt ita tyro ad inferendum vulnus insurgeret, ne qua ex parte pateret ipse ad plagam.

Palorum vsus.

Non cæsim sed punctim ferire docendos tyrones. Cap. XII.

PRæterea non cæsim, sed punctim ferire discebant. Nam cæsim pugnantes non solum facile vicere, sed etiam derisere Romani. Cæsa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit: cum & armis vitalia defendãtur, & ossibus. At contrà puncta, duas vncias adacta, mortalis est. Necesse est enim vt vitalia penetret, quicquid immergitur. Deinde dum cæsa infertur, brachium dextrum latúsque nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur, & aduersarium sauciat antè quàm videatur. Ideóque ad dimicandum hoc præcipuè genere vsos esse cõstat Romanos: duplicis autē ponderis illa cratis & claua ideo dabantur, vt cum vera & leuiora arma tyro sumpsisset, velut grauiore pondere liberatus, securior alacriórque pugnaret.

Armaturam docendos tyrones. Cap. XIII.

PRæterea illo exercitij genere, quod armaturam vocant, & à campi doctoribus traditur, imbuendus est tyro. Qui vsus vel ex parte seruatur. Constat enim & nunc in omnibus prælus armaturam melius pugnare, quàm cæteros. Ex quo intelligi debet, quantum exercitatus miles inexercitato sit melior: cũ armatura vtcunque eruditi, reliquos contubernales suos bellandi arte præcedant. Ita autem seuerè apud maiores exercitij disciplina seruata est, vt & doctores armorum duplicibus remunerentur annonis: & milites, qui parũ in illa prælusione profecerant, pro frumento hordeum cogerētur accipere: nec antè eis in tritico redderetur annona, quàm sub præsentia præfecti, tribunorum vel principum experimentis datis, ostendissent se omnia, quæ erant in militari arte, complesse. Nihil enim neque firmius, neque felicius, neque laudabilius est repub.in qua abundant milites eruditi. Non enim vestium nitor, vel auri vel argenti gemmarúmque copię, hostes aut ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in aliis rebus (sicut ait Cato) si quid erratum est, potest postmodum corrigi: Præliorum delicta emendationem non recipiunt, cùm statim pœna sequatur errorem. Aut enim confestim pereunt, qui ignauè imperitéque pugnauerunt: aut in fugam versi, victoribus vltrà pares esse non audent.

Veterum consuetudo

Catonis sententia.

Ad missi

Ad missilia iacienda tyto exercendus. Cap. XIIII.

SEd ad inceptum reuertor. Tyro, qui cum claua exercetur ad palum, hastilia quoq; ponderis grauioris, quàm vera futura sunt iacula, aduersus illum palum, tanquàm aduersus hominem iactare compellitur. In qua re armorum doctor attendit, vt magnis viribus hastile contorqueat, vt destinato ictu vel in palum vel iuxta dirigat missile. Eo enim exercitio & lacertis robur accrescit, & iaculandi vsus atque peritia acquiritur.

Sagittis tyronem imbuendum diligenter. Cap. XV.

SEd propè tertia, vel quarta pars iuniorum, quæ aptior potuerit reperiri, arcubus ligneis, sagittísque lusoriis, ad illos ipsos semper exercenda palos. At doctores ad hanc rem & artifices eligendi: & maior adhibéda solertia, vt arcú diligenter ac scienter teneant, vt fortiter impleant, vt sinistra fixa sit, vt dextera cum ratione ducatur, vt ad illud quod feriédú est, oculus pariter ac animus consentiant, vt siue in equo siue in terra, rectè sagittare doceant. Quam artem & disci opus est diligenter, & quotidiano vsu exercitióque seruari. Quantum autem vtilitatis boni sagittarij in præliis habeant, & Cato in libris de disciplina militari euidenter ostendit, & Claudius pluribus iaculatoribus antè institutis atque perdoctis, hostem, cui prius impar fuerat, superauit. Aphricanus quidem Scipio, cùm aduersum Numantinos, qui exercitum populi Romani sub iugum miserant, esset acie certaturus, aliter superiorem futurum esse non credidit, nisi in omnibus centuriis lectos sagittarios miscuisset. *Claudij iaculatores. Aphricani iaculatores*

Ad iactandos lapides fundis vel manu exercendos tyrones. Cap. XVI.

AD lapides verò, vel manibus vel fundis iaciendos, exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum autem vsum primi Balearium insularum habitatores & inuenisse, & ita peritè exercuisse dicuntur, vt matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapide percussissent. Sæpe enim aduersum bellatores cassidibus, cataphractis, loricísque munitos, teretes lapides de funda vel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus grauiores: cum membris integris, letale tamen vulnus importent: & sine inuidia sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. In omnibus autem veterum prœliis funditores militasse nullus ignorat. Quæ res ideo ab vniuersis tyronibus frequenti exercitio discenda est, quia fundam portare nullus est labor. Et interdú euenit, vt in lapidosis locis conflictus habeatur, vt aut mons sit aliquis defendendus aut collis, & ab oppugnatione castellorum siue ciuitatum, lapidibus barbari fundísque sint pellendi. *Balearibus fundæ primo repertæ*

De exercitio plumbatarum. Cap. XVII.

PLumbatarum quoque exercitatio (quas Martiobarbulos vocant) est tradéda iunioribus. Nam in Illyrico dudú duæ legiones fuerút, quæ sena millia militum habuerunt: quæ, quòd his telis scienter vtebantur & fortiter, Martiobarbuli vocabantur. Per hos longo tépore strenuissimè constat omnia bella confecta: vsque eo, vt dum Diocletianus & Maximianus ad imperium venissent, pro merito virtutis hos Martiobatbulos, Iouianos, atque Herculia- *Martiobarbuli.*

nos censuerint appellandos, eósque cunctis legionibus prætulisse doceantur. Quinos autem Martiobarbulos insertos scutis portare consueuerunt: quos si opportunè milites iacerent, propè sagittariorum scutati † imitari videntur officium. Nam hostes equósq; consauciant, priusquàm non modò manu ad manum, sed ad ictum missilium potuerit perueniri.

muniti

Quemadmodum ad ascendendos equos tyrones exercendi sint. Cap. XVIII.

NOn tantùm autem à tyronibus, sed etiam à stipendiariis militibus salitio equorum districtè est sempe exacta. Quem vsum vsque ad hanc ætatem, licet iam cum dissimulatione, peruenisse manifestũ est. Equi lignei hyeme sub tecto, æstate ponebantur in campo: super hos iuniores primò inermes, dum consuetudine proficerent, deinde armati cogebantut ascendere. Tantáque cura erat, vt non solùm à dextris, sed etiam à sinistris partibus & insilire & desilire condiscerent, euaginatos etiam gladios vel contos tenentes. Hoc enim continua meditatione faciebant, scilicet vt in tumultu p̃ręlij sine mora ascẽderent, qui tam studiose exercebantur in pace.

Adportandum pondus exercendos tyrones. Cap. XIX.

POndus quoque baiulare vsque ad LX. libras, & iter facere gradu militari, frequentissimè cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet annonam pariter ac arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile, si vsus accesserit: nihil enim est quod nõ assidua meditatio facillimum reddat. Quam rem antiquos milites factitauisse, Vergil. ipso teste potest cognosci, qui ait,

Non secus ac patriis acer Romanis in armis
Iniusto sub fasce viam cùm carpit, & hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.

Quo armorum genere vsi sint antiqui. Cap. XX.

LOcus exigit, vt quo armorũ genere, vel instruendi, vel muniendi sint tyrones, referre tentemus. Sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est: nã licet exẽplo Gotthorũ & Alanorum Hunnorúmque equitũ arma profecerint, pedites tamẽ cõstat esse nudatos. Ab vrbe enim cõdita vsque ad tẽpus diui Gratiani, & cataphractis & galeis muniebatur pedestris exercitus. Sed cũ cãpestris exercitatio, interueniẽte negligẽtia desidiáque cessaret, grauia videri arma cœperunt, quę raro milites induebãt. Itaque ab Imperatore postulabant primò cataphractas, deinde cassides deponere: sic detectis pectoribus & capitibus, cõgressi cõtra Gotthos milites nostri, multitudine sagittariorũ sæpe deleti sunt: nec post tot clades, quæ vsque ad tantarum vrbium excidia peruenerunt, cuiquam curæ fuit, vel cataphractas vel galeas pedestribus reddere. Ita fit vt non de pugna, sed de fuga cogitent qui nudi in acie exponuntur ad vulnera. Quid enim pedes sagittarius sine cataphracta, sine galea, qui cum arcu scutum tenere non potest faciet? Quid ipsi draconarij atque signiferi, qui sinistra manu hastas gubernãt, in pręlio faciẽt, quorũ & capita nuda esse cõstat & pectora? Sed grauis pediti lorica videtur, & galea fortasse raro meditanti, & arma

ma tractanti. Cæterùm quotidianus vsus non laborat, etiamsi onerosa gestauerit. Sed illi qui laborem in portandis veteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis † corporibus & vulnera sustinere coguntur & mortes: & (quod est grauius & turpius) aut capi, aut certè fuga rempublicam perdere. Sic dum exercitium laborémque declinant, cum maximo dedecore trucidantur, vt pecudes. Vnde apud antiquos † Murus non dicebatur pedestris exercitus: nisi quòd pilatæ legiones præter scuta etiam cataphractis galeisque fulgebant: vsque eo, vt sagittarij sinistra brachia manicis munirentur. Pedites autem scutati, præter cataphractas & galeas, etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cogerentur accipere. Sic erant armati illi qui in prima acie pugnantes principes, in secunda hastati, in tertia Triarij vocabantur. Sed Triarij genibus flexis solebant intra scuta subsidere, ne stantes vulnerarentur, venientibus telis: & cum necessitas postulasset, tanquam requieti vehementius inuaderent hostes, à quibus constat sæpe factam esse victoriam, cum hastati illi & qui priores steterant, interiissent. Erant autem apud veteres inter pedites, qui dicebantur leuis armaturæ funditores, & ferentarij: qui præcipue in cornibus locabantur, & à quibus pugnandi sumebatur exordium: sed hi & velocissimi & exercitatissimi legebantur. Nec erant admodum multi, quia cedentes (si prælij necessitas compulisset) inter principia legionum recipi solebant, ita vt acies immota consisteret. Vsque ad præsentem propè ætatem consuetudo permansit, vt omnes milites pileis, quos pannonicos vocabant, ex pellibus vterentur, quod propterea seruabatur, ne grauis galea videretur homini in prælio, qui gestabat aliquid semper in capite. Missilia autem quibus vtebatur pedestris exercitus, pila vocabantur, ferro subtili trigono præfixa, vnciarum nouem siue pedali, quæ in scuto fixa non possent abscindi: & loricam scienter ac fortiter directa, facilè perrumpunt, cuius generis apud nos iam rara sunt tela. Barbari autem scutati pedites, his præcipuè vtuntur, quas bebras vocāt, & binas etiam ac ternas in prælijs portant. Sciendum præterea quòd cùm missilibus agitur, sinistros pedes in antè milites habere debere: ita enim vibrandis spiculis vehementior ictus est. Sed cùm ad pilam (vt appellāt) venitur & manu ad manum gladijs pugnatur, tunc dextros pedes in antè milites habere debent: vt & latera eorū subducantur ab hostibus, ne possit vulnus accipere, & proximior dextra sit, quæ plagam possit inferre. Instruendos igitur ac protegendos omni arte pugnandi, & quocunque genere armorum constat esse tyrones. Necesse est enim, vt dimicandi acriorem sumat audaciam, qui munito capite vel pectore non timet vulnus.

capitibus | *Murus pedestris exercitus.* | *Triarij.* | *Pila.* | *Bebræ.*

De munitione castrorum. Cap. XXI.

Castrorum quoque munitionem debet tyro condiscere: nihil enim tam salutare, neque tam necessarium inuenitur in bello: quippe si rectè constituta sunt castra, ita intra vallum securi milites dies noctésque peragunt, etiam si hostis obsideat, quasi muratam ciuitatem videantur secum vbique portare. Sed huius rei scientia prorsus intercidit: nemo enim iam diu deductis fossis, præfixísque sudibus castra constituit. Sic diurno vel nocturno superuentu

equitum

equitum barbarorum, multos exercitus scimus frequenter afflictos. Non solum autem confidentes sine castris ista patiuntur, sed cùm in acie casu aliquo cœperint cedere, munimenta castrorum, quò se recipiant, non habent, & more animalium multi cadunt. Nec prius moriendi finis fit, quàm hostibus defuerit voluntas persequendi.

In quibus locis constituenda sint castra. Cap. XXII.

CAstra autem præsertim hoste vicino, tuto semper facienda sunt loco: vbi & lignorum & pabuli & aquæ suppetat copia. Et si diutius commorandum sit, loci salubritas eligetur. Cauendum etiam ne mons sit vicinus altior, qui ab aduersariis captus, possit officere. Considerandum etiam ne torrentibus inundari cōsueuerit campus, & hoc casu vim patiatur exercitus. Pro numero autem militū vel impedimentorū munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis, neue paucitas in latioribus vltrà quàm oportet cogatur extendi.

Quali specie delinianda sint castra. Cap. XXIII.

INterdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda, prout loci qualitas aut necessitas postulauerit, castra facienda sunt. Porta autem quæ appellatur prætoria, aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hostem respicit: aut si iter agitur, illam partem debet attendere, ad quam est profecturus exercitus, intra quam primæ centuriæ, hoc est, cohortes, papiliones tendunt, & dracones & signa constituunt. Decumana autem porta, quæ appellatur, post prætoriam est, per quam delinquentes milites educuntur ad pœnam.

Prætoria porta.

Decumana porta.

Quo genere munienda sint castra. Cap. XXIIII.

CAstrorum autem diuersa triplexque munitio est. Nam si nimia necessitas non premit, cespites circūcīduntur è terra, & ex illis velut murus instruitur, altus tribus pedibus super terram, ita vt antè sit fossa, de qua leuati sint cespites: deinde tumultuaria fossa fit lata pedes nouem, & alta pedes septem. Sed vbi vis acrior imminet hostium, tunc latissima fossa ambitum conuenit munire castrorum, ita vt xij. pedes lata sit, & alta sub linea (sicut appellant) pedes nouem. Suprà autem sepibus hinc inde factis, quæ de fossa leuata fuerit terra congeritur, & crescit in altum quatuor pedes. Sic fit vt sit alta tredecim pedes, duodecim lata: supra quā sudes de lignis fortissimis, quas milites portare consueuerant, præfiguntur. Ad quod opus ligones, rastra, qualos, aliaque vtensilium genera habere conuenit semper in promptu.

egesta.

Quemadmodum munienda sint castra cum hostis immineat. Cap. XXV.

SEd facile est absentibus hostib⁹ castra munire, verùm si aduersarius incūbat, tūc omnes equites, & media pars peditum, ad propulsandū hostium impetum ordinātur in acie, reliqui post ipsos ductis fossis muniūt castra: & per præconē indicatur, quę cēturia prima, quę secūda, quę tertia, quę quarta donec opus omne compleuerit. Post hæc à centurionibus fossa inspicitur, ac mensuratur, & vindicatur in eos, qui negligentius fuerint operati. Ad hunc ergo vsum

instituendus

† instituendus est tyro, vt cùm necessitas postulauerit, sine perturbatione celeriter possit castra munire. *cōstituēdus*

Quemadmodnm exerceantur tyrones, vt in acie ordinem & interualla custodiant. Cap. xxvj.

NIhil magis prodesse constat in pugna, q̃ vt assiduo exercitio milites in acie dispositos ordines indesinenter obseruent, nec vltrà magis q̃ expedit, aut conglobent agmen, aut laxent. Nã etiã constipati perdunt spacia pugnãdi, & sibi inuicem impedimento sunt: & rariores atq; interlucentes, aditus perrũpendi hostibus præstant. Necesse est autem statim metu vniuersa cõfundi, si intercisa acie ad † dimicantium terga hostis accesserit. Producẽdi ergo tyrones sunt semper ad cãpum, & secundũ matriculæ ordinẽ in aciem dirigendi, ita vt primò simplex extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuaturas: vt æquali legitimóq; spacio miles distet à milite. Tũc præcipiẽdũ, vt subitò duplicent aciem, ita vt in ipso impetu, ad quem ipsi respondere solent, ordo seruetur. Tertiò præcipiendum est, vt quadratã aciem repente construant: quo facto in trigonum (quem cuneum vocãt) acies ipsa mutãda est. Quę ordinatio plurimũ prodesse cõsueuit in bello. Iubetur etiam vt instruant orbes, quo genere cùm vis hostium interrupit aciem, resisti ab exercitatis militibus cõsueuit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen immineat. Hæc si iuniores assidua meditatione perceperint, facilius in ipsa dimicatione seruabunt. *dimicãdum in terra hostis.*

Quantum spacium ire vel redire debeant, vel quoties in mense exerceri, cùm educuntur milites ambulatum. Cap. xxvij.

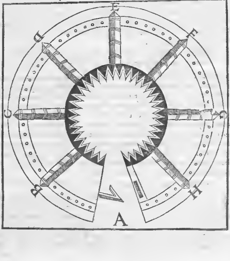
PRæterea & vetus consuetudo permãsit, & diui Augusti atq; Hadriani cõstitutionibus præcauetur, vt ter in mense, tam equites quàm pedites educeantur ambulatum: hoc enim verbo, hoc † exercendi genus nominãt. Decẽ millia passuum armati instructíque omnibus telis pedites, militari gradu ire ac redire iubebãtur in castra, ita vt aliquã itineris partem cursu alacriore conficerent. Equites quoque diuisi per turmas armatíque, similiter tãrum itineris peragebãt, ita vt ad equestrem meditationem interdũ sequerẽtur, interdũ cederent, & recursu quodã impetus repararent. Non solùm autẽ in cãpis, sed etiam in cliuosis & arduis locis & ascendere & descendere vtraque acies cogebatur, vt nulla res vel casus prorsus pugnantibus posset accidere, quam nõ antè boni milites assidua exercitatione didicissent. *exercitij*

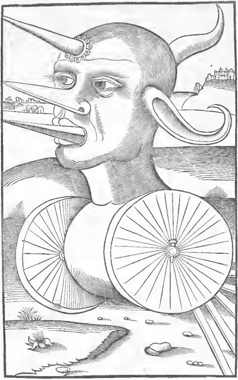
De adhortatione rei militaris Romanæque virtutis. Cap. xxviij.

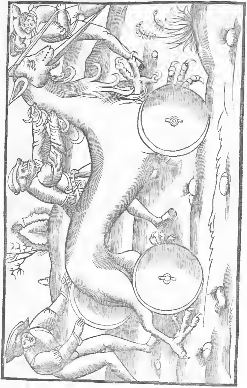
HÆc fidei ac deuotionis intuitu, Imperator inuicte, de vniuersis autorib9 qui rei militaris disciplinã literis mãdauerunt, in hũc libellum enucleata congessi, vt in delectu atque exercitatione tyronum, si quis diligens velit existere, ad antiquę virtutis imitationẽ facilè corroborare possit exercitum. Neq; enĩ degenerauit in hominibus Martius calor, nec effœtę sunt terrę quę Lacedęmonios, quę Athenienses, quę Marsos, quę Sãnites, quę Pelignos, quæ ipsos

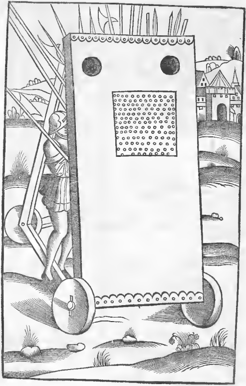
ipsos progenuere Romanos. Nõne Epirotæ armis plurimũ aliquãdo valuerunt? Nonne Macedones ac Thessali, superatis Persis vsque ad Indiã bellando penetrarũt? Dacos autẽ & Mœdos ac Thraces, in tãtùm bellicosos semp fuisse manifestum est, vt ipsum Martẽ fabulę apud eos natum esse cõfirment. Longum est, si vniuersarum prouinciarum vires enumerare contendã, cũ omnes in Romani Imperij ditione consistant. Sed lõgæ securitas pacis, homines partim ad delectationẽ ocij, partim ad ciuilia traduxit officia. Ita cura exercitij militaris primò negligentius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in obliuionẽ perducta cognoscitur: nec aliquis hoc superiore ętate accidisse miretur, cũ post primũ Punicũ bellum †vigintiquatuor circulis excursis annorũ pax ita Romanos illos vbique victores ocio & armorum desuetudine eneruauerit, vt secundo bello Punico Hãnibali pares esse nõ possent. Tot itáque Cõsulibus, tot Ducibus, tot exercitibus amissis, tũc demum ad victoriã peruenerunt, cùm vsu n exercitiúmque militare condiscere potuerunt. Semper ergo legendi & exercendi sunt iuniores. Vilius enim constat erudire armis suos, quàm alienos mercede conducere.

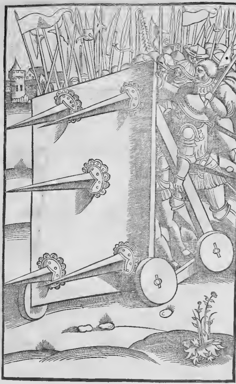
† xx. excursis annorum.

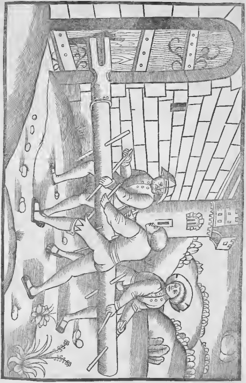

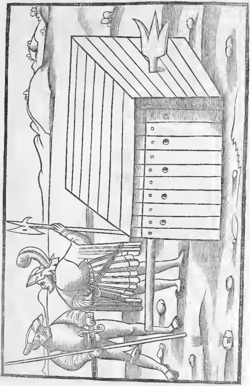

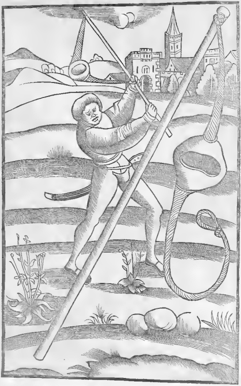

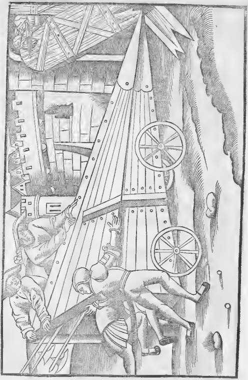

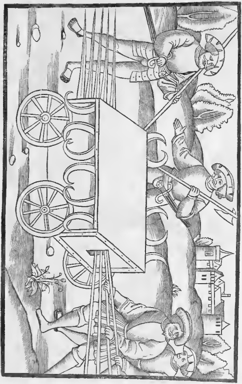

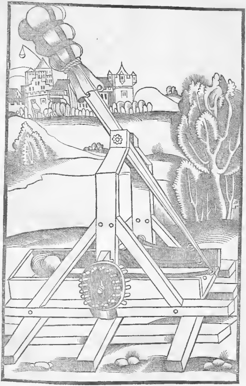

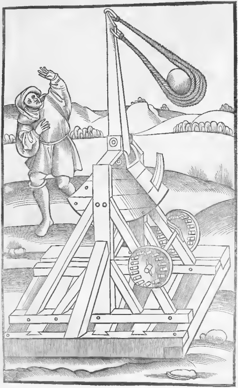

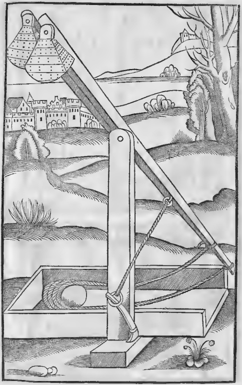

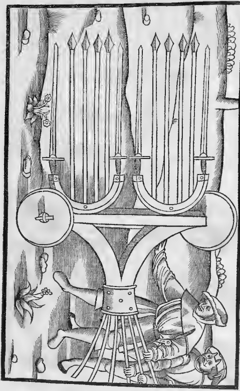

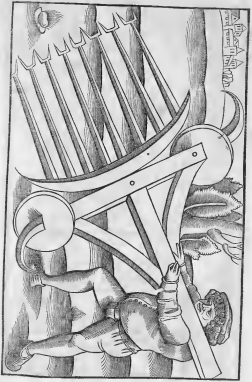

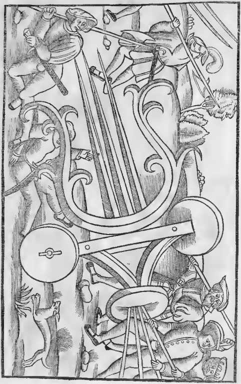

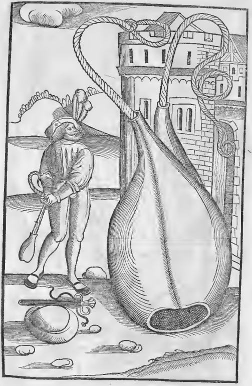

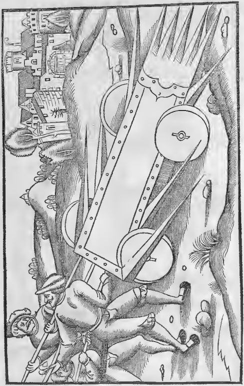

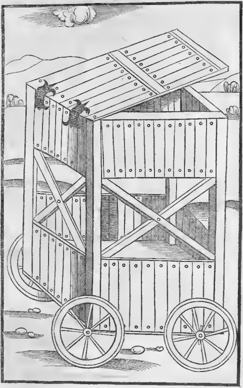

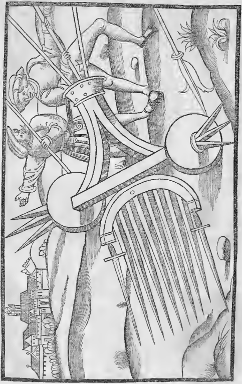

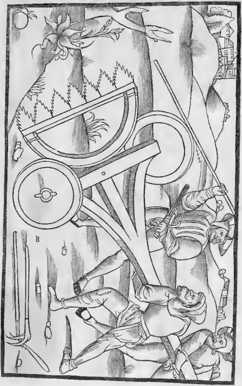

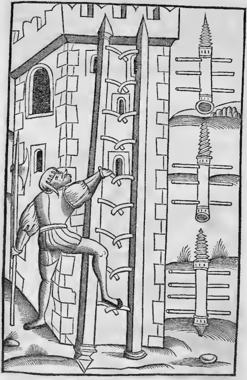

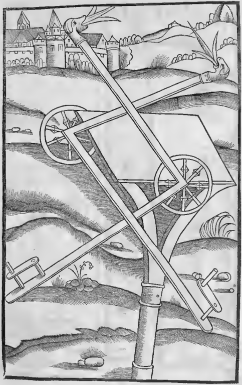

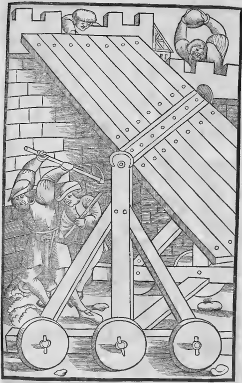

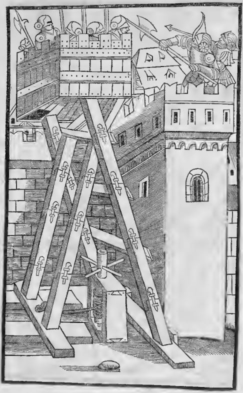

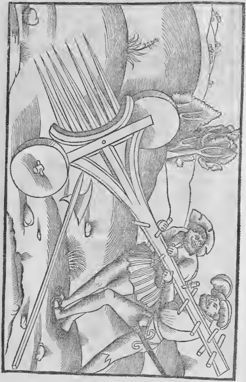

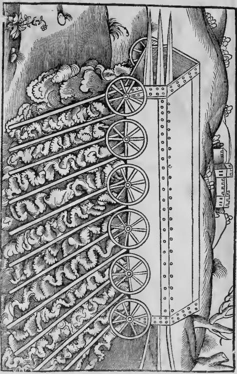

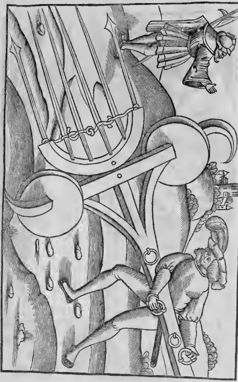

FLAVJI VEGETII
RENATI DE RE MILITARI
Libri secundi prologus.

INstituta maiorum artis armaturæ, præcipuè clementiam vestram peritissiméque retinere, continuis declaratur victoriis ac triumphis. Siquidem indubitata approbatio artis † est, rerũ semper effectus. Verùm tranquillitas tua, Imperator inuicte, altiori cõsilio, quàm mens poterat terrena cõcipere, ex libris antiqua desiderat, cũ ipsam antiquitatem factis recentibús antecedat. Cùm igitur hæc literis breuiter cõprehẽdere, maiestati vestrę non tam discenda quàm recognoscenda præciperer, certauit sæpius deuotio cũ pudore. Quid enim audacius, quàm domino ac principi generis humani, domitori òmnium gentiũ barbararum, de vsu ac disciplina insinuare bellorum? nisi fortè iussisses fieri quod ipse gessisses. Et rursum tanti Imperatoris non obedire mãdatis, plenũ sacrilegii videbatur atque periculi. Miro itaq; † modo in parẽdo audax factus sum, dum metuo videri audacior, si negassem. Ad quã temeritatem, præcedens me indulgẽtiæ vestræ perennitas animauit. Nam libellum de delectu atq; exercitatione tyronum, dudum tanquã famulus obtuli: nec tamen culpatus abscessi. Nec formido † iussus aggredi opus, quod spontaneum † cessit impunè.

fit — *timore.* — *iussum gesti.*

IN QVOT GENERA DIVIDAtur res militaris. Cap. I.

REs igitur militaris (sicut Latinorũ egregius autor, carminis sui testatur exordio) armis constat & viris. Hæc in tres diuiditur partes, Equites, Pedites, Classes. Equitum † alæ dicũtur, ab eo ꝙ ad similitudiné alarum ab vtraq; parte protegãt acies: quę nunc vexillationes vocãtur à velo, quia velis, hoc est, flãmulis vtuntur. Est aliud genus equitũ, qui legionarij vocãtur, propterea quòd cõnexi sunt legioni: ad quorũ exẽplũ ocreati equites sunt instituti. Classium item duo genera sunt. Vnũ liburnarum, aliud lusoriarũ. Equitibus cãpi, classibus maria & flumina, peditibus colles, vrbes, plana & abrupta, seruãtur. Ex quo intelligitur magis reip. necessarios pedites: qui possunt vbiq; prodesse. Et maior numerus peditũ, sumptu & expẽsa minore nutritur. Exercit⁹ ex re ipsa atq; opere exercitij, nomẽ accepit, vt ei nũq̃ liceret obliuisci, quod vocabatur. Verũ ipsi pedites, in duas diuisi sunt partes, hoc est, in auxilia & legiones. Auxilia à socijs, vel fœderatis gentibus mittebantur. Romana autem virtus, præcipuè in legionũ ordinatione præpollet. Legio autẽ ab eligendo appellata est: quod vocabulũ eorum

alij alares. — *Vexillationes.* — *Equites legionarij.* — *Classium duo genera* — *Exercitus.* — *Peditũ duo genera.* — *Legio.*

rum desiderat fidem atque diligentiam, quibus milites probantur. In auxilijs minor, in legionibus longe amplior consueuit numerus militũ efflagitari.

Quid inter legiones & auxilia intersit. Cap. II.

Phalanges Caterue. Denique Macedones, Græci, Dardani, phalãges habuerũt, vt in vna Phalãge armatorũ octo milia cẽserentur. Galli atque Celtiberi, pluresque barbaricæ nationes, cateruis vtebãtur in prælio, in quibus erãt sena milia armatorum. Romani legiones habent, in quibus singulis sena milia, interdum *Legio.* amplius, militare cõsueuerunt. Quid autem inter legiones & auxilia inter*Auxiliares.*esse videatur, expediam. Auxiliares conducuntur ad prælium, ex diuersis locis, ex diuersis muneribus venientes: nec disciplina inter se, nec noticia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est vsus armorum. Necesse est autẽ tardiùs ad victoriã peruenire, qui discrepant antequã dimicent. Deniq; cũ in expeditionibus plurimũ prosit, omnes milites vnius præcepti significatione conuerti, non possunt æqualiter iussa cõplete, qui antè pariter non fuerunt. Tamen hæc ipsa si solẽnibus diuersisque exercitiis prope quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tãquam leuis armatura in acie iungebãtur, vt in his præliandi magis admi*Legio. Leuis armatura.*niculum esset quàm principale subsidium. Legio autem propriis cohortibus plena, cũ grauem armaturã, hoc est, principes hastatos, triarios, antesignanos: item leuem armaturã, hoc est, ferẽtarios, sagittarios, funditores, balistarios, cum proprios & sibi impositos equites legionarios, iisdẽ matriculis teneat: cũ vno animo parique consensu castra muniat, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta nullóque extrinsecus indigẽs adiumẽto, quãtamlibet hostium multitudinem superare consueuerat. Documẽtum est magnitudo Romana, quæ semper cum legionibus dimicans, tantum hostium vicit, quantum vel ipsa voluit, vel rerum natura permisit.

Quæ causa exhauriri fecerit legiones. Cap. III.

Aon cura Legionũ nomẽ in exercitu permanet hodie, sed per neglıgẽtiã superiorũ tẽporũ, robur infractũ est† cũ virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiam promouerẽtur milites, qui promoueri consueuerant per laborem. Deinde cõtubernalibus, cõpletis stipendiis, per testimoniales ex more dimissis, nõ sunt alii substituti. Præterea necesse est, morbo aliquãtos debilitari atque dimitti: aliquãtos militiã deserere, vel diuersis casibus interire: vt nisi annis singulis, imo singulis pene mensibus in recedentiũ locũ iuniorum turba succedat, quàmuis copiosus exhauriatur exercitus. Est & alia causa, cur attenuatæ sint legiones. Magnus in illis labor est militandi, grauiora arma, sera *maiora* munera, seuerior disciplina. Quod vitãtes pleriq;, in auxiliis sæpe festinãt mi*Cato rei militaris scriptor.* litiæ sacramenta percipere, vbi & minor sudor & † maturiora sunt præmia. Cato ille maior, cũ & armis inuictus esset, & cõsul exercitũ sæpe duxisset, plus se reip. credidit profuturũ, si disciplinã militarẽ conferret in literas. Nã vnius ætatis sunt res quæ fortiter fiũt, quæ verò pro vtilitate reip. scribũtur, æterna sunt.

ſunt. Idem fecerunt alij complures, ſed præcipuè Frõtinus ſcribẽs diuo Traia
no ob eiuſmodi cõprobatur induſtriã. Horũ inſtituta, horũ præcepta, inquan-
tum valeo ſtrictim fideliterq́, ſignabo. Nam cùm eaſdem expenſas faciat & di-
ligenter & negligenter exercitus ordinatus, non ſolùm præſentibus, ſed etiam
futuris ſeculis proficiet: ſi prouiſione maieſtatis tuę, imperator Auguſte, & for
tiſsima diſpoſitio reparetur armorum, emẽdetur diſsimulatio pręcedentium.

Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerunt. Cap. IIII.

IN omnibus autoribus inuenitur, ſingulos cõſules aduerſus hoſtes copioſiſsi-
mos, non amplius quàm binas duxiſſe legiones, additis auxilijs ſociorũ. Tan-
ta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt cuiuis bello duæ legiones crederẽtur
poſſe ſufficere. Quapropter ordinationem legionis antiquæ ſecundũ normam
militaris iuris exponam. Quę deſcriptio ſi obſcurior aut impolitior videbitur,
non mihi, ſed difficultati ipſius rei cõuenit imputari. Attento itaq; animo ſæ-
pius relegenda ſunt, vt memoria intelligentiaq; valeant comprehendi. Neceſſe
eſt enim inuictam eſſe rempub. cuius imperator militari arte percepta, quantos
voluerit faciat exercitus bellicoſos.

Quemadmodum legio conſtituatur. Cap. V.

DIligenter igitur lectis iunioribus, animis corporibuſq; præſtantibus, addi
tis etiã exercitiis quotidianis, quatuor vel eo amplius menſiũ, iuſſu auſpi-
ciiſq; inuictiſsimi principis legio formaẽ. Nam †pũcturis in cute †punctis mi- *pictis punceis*
lites ſcripti & matriculis inſerti iurare ſolent. Et ideo militię ſacramenta dicũ-
tur. Iurãt autem per deum Chriſtum & ſpiritũ ſanctum, & per maieſtatẽ im- *Militiæ ſacramenta.*
peratoris, quæ ſecundum deum generi humano diligenda eſt & colẽda. Nam
imperatori, cùm Auguſti nomen accepit, tanquam præſenti & corporali deo fi
delis eſt præſtanda deuotio, & impẽdendus peruigil famulatus. Deo enim vel
priuatus, vel militans ſeruit, cùm fideliter eum diligit, qui deo regnat autore. Iu
rant autem milites oẽnia ſe ſtrenuè facturos, quę præceperit imperator, nunq̃
deſerturos militiam, nec mortem recuſaturos pro Romana rep.

Quot cohortes in vna ſint legione, item quot
milites in vna cohorte. Cap. VI.

SCiendum eſt autẽ in vna legione decem cohortes eſſe debere. Sed prima co
hors reliquas, & numero militum, & dignitate præcedit. Nam genere & in-
ſtitutione literarum viros electiſsimos quærit. Hæc enim ſuſcipit aquilã, quod
præcipuum ſignũ in Romano eſt ſemper exercitu, & totius legionis inſigne.
Hæc imagines imperatorũ, †hoc eſt diuina & pręſẽtia ſigna veneraẽ. Habet pe *hæc etiam*
dites mille centum quinq;. Equites loricatos centum triginta duos: & appella-
tur cohors miliaria. Hęc caput eſt totius legionis, ab hac, cùm pugnandũ eſt, pri
ma acies incipit ordinari. Secũda cohors habet pedites. 555. Eqtes loricatos. 66
& appellaẽ cohors quingẽtaria. Tertia cohors ſimiliter habet pedites. 555. Equi
tes. 66. ſed in hac cohorte tertia, validiores probari moris eſt, q̃a in media acie
conſiſtit.

consistit. Cohors quarta habet pedites quingentos quinquaginta quinq;. Equites 66. Cohors quinta habet totidē. Sed & ipsa strenuos desiderat milites: quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinq; cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites. 555. Equites 66. In ipsa quoq; enucleati ascribendi sunt iuniores: quia in secūda acie post Aquilam & Imagines cohors sexta cōsistit. Cohors septima habet pedites 555. Equites 66. Cohors octaua habet pedites. 555. Equites 66. Sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secunda acie cōsistit media Cohors nona habet pedites. 555. Equites. 66. Cohors decima habet pedites. 555. Equites. 66. & ipsa bonos accipere

Legio plena. cōsueuit bellatores: qa in secūda acie sinistrū possidet cornu. His decē cohortibus legio plena fundatur, quę habet pedites sex milia centum, equites septingētos viginti sex. Minor itaq; numerus armatorum in vna legione esse nō debet. Maior autem interdum esse consueuit, si non tantum vnam cohortem, sed etiam alias miliarias fuerit iussa suscipere.

Nomina & gradus principiorum legionum. Cap. VII.

Principia. ANtiqua ordinatione legionis exposita, principalium militum, & (vt proprio vtar vocabulo) principiorum nomina & dignitates secundum præ-
Tribunus. sentes matriculas indicabo. Tribunus maior per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus prouenit ex labore. Tribunus autem vocatur à tribu, tribuendoq; iure: quia præest militibus, quos ex tribu primus Romu-
Ordinarij. lus legit. Ordinarii dicuntur qui in prælio præsunt, & primos ordines ducunt.
Augustales Augustales appellantur, qui ab Augusto ordinariis iuncti sunt. Flauiales item
Flauiales tanquam secundi augustales, à diuo Vespasiano sunt legionibus additi. Aquili-
Aquiliferi. feri qui aquilam portant. Imaginarii, vel imaginiferi qui imperatorū imagines
Imaginarij portant. Optiones ab optando appellati, quòd antecedentibus ægritudine pre-
Optiones. peditis, hi tanquam adoptati eorum, atq; vicarii solent vniuersa curare. Signife-
Signiferi. ri qui signa portant: quos nunc draconarios vocant. Tesserarii qui tesseram per
Tesserarij. contubernia militum nunciant. Tessera autem dicitur præceptū ducis, quo vel
Tessera qd. ad aliquod opus, vel ad bellū mouetur exercitus. Campigeni, hoc est, ātesigna-
Campigeni. ni, ideo sic nominati, quia eorum opera atq; virtute exercitu genus crescit in cā-
Metatores. po. Metatores qui præcedentes, locum eligūt castris. Beneficiarii, ab eo appella-
Beneficiarij ti, quod promouentur beneficio tribunorum. Librarii, ab eo quòd in libros re-
Librarij. ferant rationes ad milites pertinentes. Tubicines, Cornicines, & Buccinatores
Tubicines. Cornicines. Buccinatores. qui tuba vel æreo cornu, vel buccina cōmittere prelium solent. Armaturæ du-
Armaturæ. plares, quę binas cōsequuntur annonas. Simplares, quę singulas. Mensores, qui
Mensores. in castris ad podismum dimetiuntur loca, in quibus milites tentoria figant, vel
Torquati. hospitia in ciuitatibus prestant. Torquati duplares, Torquati simplares, quibus torques aureus solidus virtutis præmium fuit, quem qui meruisset, præter lau-
Candidati. dem interdum duplas consequebatur annonas: duplares duas, simplares vnā. Erant & secundum annonam candidati duplares, candidati simplares. Hi sunt
Munifices. milites principales, qui priuilegiis muniuntur. Reliqui munifices appellantur, quia munia facere coguntur.

Nomina

Nomina eorum qui antiquos ordines ducebant. Cap. VIII.

VEtus autem consuetudo tenuit, vt ex primo principe legionis, promoueretur Centurio primipili: qui non solum aquilæ præerat, verumetiã quatuor cẽturias, hoc est, quadringẽtos milites, in prima acie gubernabat. Hic tanquàm caput totius legionis merita consequebatur & cõmoda. Item primus hastatus duas centurias, id est, ducentos homines ducebat in acie secunda, quẽ nunc du cenarium vocant. Princeps autem primę cohortis centuriã & semis, hoc est, cẽtum quinquaginta homines gubernabat. Ad quem propè omnia, quæ in legione ordinãda sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam & semis, id est, centum quinquaginta milites gubernabat. Triarius prior, centum homines regebat: sic decem centuriæ cohortis primæ, à quinque ordinariis regebãtur: quibus magnæ vtilitates & magnus honor est à veteribus constitutus: vt cæteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione cõtenderent ad tãta præmia peruenire. Erant etiam centuriones qui singulas centurias curabant: qui nunc centenarii nominãtur. Erant decani, denis militibus præpositi: qui nũc caput contubernii vocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque. Similiter tertia, quarta, quinta, vsque ad decimã cohortẽ: in tota autem legione erant centuriones quinquagintaquinque.

Centurio primipili. Primus hastatus. Ducenarius. Princeps primæ cohortis. Hastatus secundus. Triarius prior. Centuriones. Centenarij. Decani. Caput contubernij.

De officio præfecti legionis. Cap. IX.

SEd legati Imperatoris ex consularibus ad exercitus mittebãtur, quibus legiones & auxilia vniuersa obtemperabant in ordinatione pacis vel necessitate bellorum, in quorum locũ nunc illustres viros constat magistros militũ substitutos à quibus non tantum binæ legiones, sed etiã plures numero gubernãtur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis, habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente legato, tanquàm vicarius ipsius potestatem maximã retinebat. Tribuni vel centuriones, cæteriq; milites, eius præcepta seruabãt. Vigiliarum siue profectionis tessera petebatur ab eodem. Si miles crimen aliquod admisisset, autoritate præfecti legionis deputabatur à tribuno ad pœnam. Arma omnium militũ, item equi, vestes, annona, ad curam ipsius pertinebant. Disciplinæ ius & seueritas & exercitatio, non solum peditum sed etiam equitũ legionariorum, pręcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligẽs & sobrius, legionem sibi creditã assiduis operibus ad omnem deuotionẽ, ad omnem afformabat industriam: sciens ad pręfecti laudem subiectorum redundare virtutem.

Præfectus legionis.

De officio præfecti castrorum. Cap. X.

ERat etiam castrorũ præfectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen nõ mediocribus causis: ad quem castrorũ positio, valli & fossę destinatio pertinebat. Tabernacula vel casæ militũ, cum impedimentis omnibus, nutu ipsius curabantur. Pręterea ęgri contubernales & medici à quibus curabantur, expensę etiam ad eius industriã pertinebant. Vehicula, sagittarii, necnõ etiam ferramenta

ferratur menta,quibus materies†secatur vel cæditur,quibusq; aperiuntur fossæ circa situm valli & aquæ ductus. Item ligna vel stramina,arietes,onagri,balistæ,cęteráque genera tormentorū,ne deessent aliquando procurabat. Is post longam ,pbatamq; militiam peritissimus omnium legebatur. vt rectè doceret alios quod ipse cum laude fecisset.

De officio præfecti fabrorum Cap. XI.

HAbet præterea legio fabros lignarios,instructores,carpentarios,ferratios, pictores,reliquósque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda,ad machinas,turres ligneas,cęteraq; quibus vel expugnātur aduersariorum ciuitates, vel defenduntur propriæ,præparatos:qui arma,qui vehicula cætetaque genera tormentorum vel noua facerēt,vel quassata reparatent. Habebant etiam fabricas scutarias,loricarias,arcuarias,in quibus sagittæ,missilia, cassides,omniáque armorum genera formabātur. Hæc enim erat cura præcipua,vt quicquid exercitui necessarium videbatur,nunquam deesset in castris. vsq; eo,vt etiam cunicularios haberēt,qui ad morem Bessorum,ducto sub terris cuniculo,murísque intra fundamenta perfossis,improuisi emergerent ad vrbes hostium capiēdas. Horum iudex erat proprius præfectus fabrorum.

De officio tribuni militum Cap. XII.

DEcē cohortes habere legionē diximus: sed prima erat miliaria,in qua cēsu, genere,literis,forma,virtute, pollentes milites mittebantur. Huic tribunus prçerat,armorum scientia,virtute corporis,motum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes,,put principi placuisset,à tribunis vel à præpositis regebātur. Tāta autem seruabatur exercendi milites cura, vt non solum tribuni vel præpositi contubernales sibi creditos, sub oculis suis iuberent quotidie meditari, sed etiā dimicationē ipsi armorum arte perfecti, cęteros ad†imitationē proprio cohortarentur exēplo. Tribuni autem solicitudo per hanc laudatur industriā:cum miles veste nitidus,armis bene munitus ac fulgēs, exercitii vsu & disciplina eruditus incedit.

De centuriis atque vexillis peditum Cap. XIII.

Aquila. PRimum signum totius legionis est Aquila , quam aquilifer portat. Draco- Dracones. nes etiam per singulas cohortes à draconariis feruntur ad prælium. Sed antiqui,quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciésq; turbari atq; confundi,ne hoc posset accidere,cohortes in centurias diuiserūt,& singulis cē- Vexilla. turiis singula vexilla,constituerunt:ita vt ex qua cohorte vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset ascriptū,quod intuētes vel legentes milites,in quātouis tumultu,à contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insu- Centenarij per,qui nunc centenarij vocantur,nimium bellicosos loricatos,†trāsuersis cas- †transuersis sidum cristis,vt facilius noscerentur,singulas iusserūt gubernare centurias:quatenus nullus error existeret,cū centeni milites sequerentur,non solū vexillū suum,sed etiā centurionem qui signum habebat in galea. Rursus ipsę centurię in cōtubernia diuisę sunt:vt decem militibus sub vno papilione degentibus vnus

quasi

quasi præesset decanus, qui caput cōtubernij nominatur. Contuberniū autem manipulus vocabatur, ab eo quòd coniunctis manibus pariter dimicabant. *Decanus.* *Manipulus*

De turmis equitum legionatiorum. Cap. XIIII.

QVemadmodum inter pedites centuria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur. Et habet vna turma equites 32. Huic qui præest, Decurio nominatur. Centum enim pedites ab vno centurione, sub vno vexillo gubernantur: similiter 32. equites ab vno decurione, sub vno vexillo reguntur. Præterea sicut centurio eligendus est magnis viribus, procera statura, qui hastas vel missilia peritè iaculetur & fortiter, qui dimicare gladio, qui scutum rotare doctissimè nouerit, qui omnem artem didicerit armaturæ, vigilans, sobrius, agilis, magis ad facienda quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus: contubernales suos ad disciplinam retineat, & ad armorum exercitium cogat, vt bene vestiti & calciati sint, vt arma omnium defricentur ac splendeant: similiter eligendus est decurio qui turmæ equitum præponatur, imprimis habili corpore, vt loricatus & armis circundatus omnibus, cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissime, conto scienter vti, sagittas doctissimè mittere, turmales suos, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia quæ equestris pugna deposcit: eosdē cogere loricas suas vel cataphractas, contos suos & cassides frequenter tergere & curare. Plurimum enim terroris hostibus armorum splendor importat. Quis credat militem bellicosum, cuius dissimulatione situ ac tubigine arma fœdantur? Non solum autem equites, sed etiam ipsos equos assiduo labore conuenit edomari. Itaque ad decurionem & sanitatis & exercitationis tam hominū quàm equorum pertinet cura. *Turma* *Decurio.* *Turmales.*

Quemadmodum legionum acies instruantur. Cap. XV.

NVnc qualiter instruenda sit acies, si pugna immineat, declaretur vnius legionis exemplo: quod, si vsus exegerit, transferri possit ad plures legiones. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro. Huic cohors secunda coniungitur. Tertia cohors in media acie collocatur. Huic annectitur quarta. Quinta verò cohors sinistrum suscipit cornu. Sed ante signa, & citra signa, nec non in prima acie dimicantes, principes vocabantur, hoc est, ordinarij, cæterique principales. Hæc erat grauis armatura, qui habebāt cassides, cataphractas, ocreas, scuta, gladios maiores, quos spathas vocant, & alios minores, quos semispathas nominant, plumbatas quinas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina missilia, vnum maius, ferro triangulo, vnciarum nouem, hastili pedum quinque & semis, quod pilum vocabant, nunc spiculum dicitur, ad cuius ictum præcipuè exercebātur milites, quod arte & virtute directum, & scutatos pedites, & loricatos equites sæpe transuerberat: aliud minus, ferro triangulo vnciarum quinque, hastili trium pedum & semis, quod tunc verriculum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum. Secunda hastatorum, armis talibus doceretur *Principes.* *Spathæ.* *Semispathæ.* *Pilum.* *Spiculum.* *Verriculū.*

 instructa.

Ferentarij. Scutati. instructa. Post hos erant ferentarij & leuis armatura quos nunc auxiliatores & armaturas dicimus. Scutati qui plumbatis vel gladiis & missilibus accincti, sicut nunc omnes propè milites videntur, armati erant. Item sagittarij cum cassidibus, cataphractis & gladiis, sagittis & arcubus. Erant Funditores, qui ad fundas vel fustibalos lapides iaciebant. Erant tragularij, qui ad manubalistas vel arcubalistas dirigebant sagittas. Secunda acies similiter armabatur: in qua consistentes milites, hastati vocabantur. Sed in secunda acie, dextro cornu, cohors sexta ponebatur: cui iungebatur septima. Octaua cohors mediam aciem tenebat, nona comitante. Decima cohors in secunda acie sinistrum semper obtinebat cornu.

Funditores. Tragularij.

Quemadmodum triarij vel centuriones armentur. Cap. XVI.

Triarij. POst omnes autem acies, Triarij cum scutis, cataphractis & galeis ocreati cũ gladiis, semispathis, plumbatis & binis missilibus locabãtur, qui genu posito subsidebant, vt, si prima acies vinceretur, ab his quasi de integro reparata pugna posset reparare victoriam. Omnes autem signarij vel signiferi, quàmuis pedites, loricas minores accipiebant, & galeas ad terrorem hostiũ vrsinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas, scuta, & galeas ferreas: sed transuersis & argentatis cristis, vt faciliùs agnoscerentur à suis.

Commissa pugna grauem armaturam stare pro muro. Cap. XVII.

ILlud autem sciendum est, & modis omnibus retinendum: commisso bello, prima ac secunda acies stabat immota. Triarij quoque residebant. Ferentarij autem armaturæ & scutatores, sagittarij, funditores, hoc est, leuis armatura aduersarios prouocabant ante aciem procedentes: si hostes fugare poterant, sequebantur: si eorum virtute ac multitudine premebantur, reuertebantur ad suos & post eos stabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquàm murus (vt ita dicam) ferreus stabat: & non solum missilibus, sed etiã gladiis cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationémque perturbaret, & ad dispersos recurrẽtes hostes, incompositos opprimerent: sed leuis armatura cum funditoribus, sagittariis, & equitibus, fugientes sequebatur inimicos. Hac dispositione atque cautela sine periculo legio vincebat, aut superata seruabatur incolumis: † quia
quod ius legionis est, facilè nec fugere nec sequi.

Nomina militum & gradus in scutis eorum aduersis scribenda. Cap. XVIII.

SEd ne milites aliquãdo in tumultu prælij à suis cõtubernalib⁹ aberrarẽt, diuersis cohortib⁹ diuersa in scutis signa pingebãt: quę ipsi nominãt degmata, sicut etiã nunc moris est fieri. Præterea in aduerso scuto vniuscuiusq; militis, literis erat nomẽ ascriptum, addito ex qua esset cohorte, quave cẽturia. Ex his ergo apparet legionem bene† institutam, quasi munitissimam esse ciuitatem, quæ omnia prælio necessaria secum vbique portaret, nec metueret repẽrinum hostiũ superuentum, quæ etiam in mediis campis subito fossa se valloque muniret, quæ omne genus militum contineret & armorum. Siquis igitur pugna publica superare Barbaros cupit, vt diuinitatis nutu, dispositione Imperatoris

Degmata. instructam

inuicti

inuicti reparetur, ex tyronibus legiones votis omnibus petat. Intra breue autem temporis spacium, iuniores diligenter electi & exercitati, quotidie, non solū mane, sed etiam post meridiem, omni armorum disciplina vel arte bellādi, veteres illos milites, qui orbem terrarū integrū subegerūt, facilè coęquabunt. Nec moueatur, Cęsar, tua maiestas, quòd olim consuetudo est mutata, quę † viguit: sed huius, puisionis ac fœlicitatis est perennitas tua, vt pro salute reip. & noua excogitet, & antiqua restituat. Omne opus difficile videtur anteq̃ tentes, cęterùm si exercitati & prudentes viri delectui pręponantur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari & diligenter institui. Quiduis enim efficit solertia, si competentes non denegentur expensæ. notuit.

Præter corporis robur, notarum & computandi artem in tyronibus eligendam. Cap. XIX.

Sed quoniam in legionibus plures scholæ sunt, quæ literatos milites quęrūt ab his qui tyrones probāt in omnibus quidem staturæ magnitudinē, corporis robur, alacritatem animi, cōuenit explorari. Sed in quibusdā notarū peritia, calculādi cōputādique vsus exigitur. Totius enim legionis ratio, siue obsequiorū, siue militariū numerorū, siue pecuniæ quotidie adscribitur actis maiore propè diligentia, quàm res annonaria, vel ciuilis, politicis libris annotatur. Quotidianas etiā in pace vigilias. Item excubitū siue angarias, de omnibus centuriis & cōtubernijs, quæ vicissim milites faciūt, vt ne quis contra iusticiā prægrauetur, aut alicui præstetur immunitas. Nomina eorū qui vices suas fecerūt, breuibus inseruntur. Quando quis cōmeatū acceperit, vel quot dierum annotatur in breuibus. Tunc enim difficilè cōmeatus dabatur, nisi causis iustissimis approbatis. Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequijs, nec priuata iisdem negocia mādabantur. Siquidem incōgruū videbatur, iperatoris militem, qui veste & annona publica pascebatur, vtilitatibus vacare priuatis. Ad obsequia tamen iudicū vel tribunorū, nec nō etiā principaliū deputabantur milites, qui vocabātur accensi, hoc est, postea additi quàm fuisset legio cōpleta, quos nunc Supernumerarios vocant. Fascicularia tamen, id est, lignū, fœnū, aquā, stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellātur, quòd hæc omnia munia faciāt. Scholæ militares. Accensi. Supernumerarii.

Donatiui partem dimidiam debent apud signa sequestrare milites seruandam. Cap. XX.

Illud verò ab antiquis diuinitùs institutū est, vt ex donatiuo quod milites cōsequūtur, dimidia pars sequestraretur apud signa, & ibidē ipsis militibus seruaretur, ne per luxū aut inaniū rerū cōparationem, à cōtubernalibus possit absumi. Plerique enī homines & præcipuè pauperes tantū erogāt quātum habere potuerint. Sepositio autem ista pecuniæ, primùm ipsis cōtubernalibus docetur accōmoda. (Nā cùm publica sustentetur annona, ex omni-

bus donatiuis augetur eorum pro medietate castrēſe peculium) Miles deinde qui ſumptus ſuos ſcit apud ſigna depoſitos, de deſerēdo nihil cogitat, magis diligit ſigna. Pro illis in acie fortius dimicat, more humani ingenij, vt pro illis habeat maximam curam, in quibus ſuā videt poſitā eſſe ſubſtantiā. Denique decē folles, hoc eſt, decē ſacci, per cohortes ſingulas exponebātur, in quibus hæc ratio condebatur. Addebatur etiam ſaccus vndecimus, in quē tota legio particulam aliquam cōferebat, ſepulturæ ſcilicet cauſa, vt ſi quis ex cōtubernalibus deceſſiſſet, de illo vndecimo ſacco ad ſepulturā ipſius promeretur expenſa. Hæc ratio apud ſigniferos (vt nūc dicunt) in cophino ſeruabatur. Et ideo ſigniferi non ſolùm fideles, ſed etiam literati homines eligebantur, qui & ſeruarent depoſita, & ſcirent ſingulis reddere rationem.

Depoſita- ri ſignife- ri.

In legione ita fieri promotiones, vt per omnes cohortes tranſeant qui promouentur. Cap. XXI.

NOn tantùm humano cōſilio, ſed etiam diuinitatis inſtinctu, legiones arbitror à Romanis cōſtitutas. In quibus decē cohortes ita ſunt ordinatæ, vt omniū vnum corpus, vna videatur eſſe cōiunctio. Nam quaſi in orbē quēdā per diuerſas cohortes & diuerſas ſcholas milites promouentur, ita vt ex prima cohorte ad gradū quēpiā promotus vadat ad decimā cohortē: & rurſus ab ea, creſcentibus ſtipendijs, cum maiore gradu per alias recurrat ad primā. Ideo primipili cēturio, poſtq̄ in orbē omnes cohortes per diuerſas adminiſtrauerit ſcholas, in primā cohorte ad hanc peruenit palmā, in qua ex omni legione infinita cōmoda conſequitur. Sicut primicerius in officio præfectorū prætorio ad honeſtū quæſtuoſumq; militiæ peruenit gradū, ita legionarij equites cohortes ſuas contubernij affectione venerantur, cùm naturaliter equites à peditibus ſoleant diſcrepare. Per hāc ergo cōnexionem, in legionibus, & omniū cohortiū equitū peditūmque ſeruabatur vna cōcordia.

Primipili centurio. Primicerius

Quid inter tubicines & cornicines & claſsicū interſit. Cap. XXII.

HAbet præterea legio tubicines, cornicines, & buccinatores. Tubicines ad bellū vocāt milites, & rurſum receptus canentes reuocāt. Cornicines & buccinatores erāt ornamentū totius legionis in ingreſſu cōflictus & eius reditu. Hi quotiens canūt, nō milites, ſed ſigna ad eorum obtemperāt nutū. Ergo quotiēs ad aliquod opus exituri ſunt ſoli milites, tubicines canūt, & ſoli milites ad ſigna eorū obtemperāt. Quotiens mouenda ſunt ſigna, cornicines canūt. Quotiens autem pugnatur, & tubicines & cornicines pariter canūt. Claſsicū item appellatur, quod buccinatores per cornu dicūt. Hoc inſigne videtur imperij, quia claſſicū canitur imperatore pſente, vel cū in militē capitaliter animaduertitur: quia hoc ex iperatoris legibus fieri neceſſe eſt. Si verò ad vigilias vel angarias faciēdas, ſiue ad opus aliquod, vel ad decurſionē cāpi exeūt milites, tubicine vocāte operātur, & rurſus tubicine admonēte ceſſāt. Cū autē monētur ſigna, aut iā mota figēda ſūt, cornicines canūt. Quod ideo in omnibus exercitus & proceſſiōibus cuſtoditur, vt in ipſa pugna faciliùs obtemperent

Cornicines & buccinatores.

Claſsicum.

obtemperent milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire præceperint duces. Siquidem ratio manifesta sit, semper in ocio debere fieri, quod necessariò faciendum videtur in prælio.

De exercitatione militum. Cap. XXIII.

LEgionis ordinatione digesta, ad exercitium reuertamur: vnde (sicut iam dictū est) exercitus nomen accepit. Iuniores quidem & noui milites, mane & post meridiem ad omne genus exercebantur armorū. Veteres autem & eruditi sine intermissione semel in die exercebantur in armis. Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit, sed continua exercitationis meditatio: post quāta volueris stipendia, inexercitatus miles semper est tyro cum armatura quæ festis diebus exhibetur in exercitio. Idcirco non tātùm armaturam, qui sub campi doctore sunt, sed omnes æqualiter contubernales quotidiana meditatione discebant, & corporis velocitatem. Nam & velocitas vsu ipso acquiritur corporis, & scientia feriendi hostem seq; protegendi, præsertim si gladus cominus dimicetur. Illud verò maius est, vt seruare ordines discant, & vexillum suum in tantis permixtionibus in ipsa prolusione comitentur, nec inter doctos aliquis error existat, quàmuis in multitudine sit tanta confusio. Ad palum quoque vel sudes iuniores exerceri percommodum est, cùm latera vel pedes aut caput petere pūctim cæsímque condiscant. Saltus quoque & ictus facere pariter assuescant, insurgere tripudiantes in clypeum, rursúsque subsidere, nunc gestiendo prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Missilibus etiā palos ipsos procul ferire meditentur, vt & ars dirigendi, & dextræ virtus possit accrescere. Sagittarij verò vel funditores, scopas, hoc est, fruticum vel straminum fasces, pro signo ponebant: ita vt sexcentis pedibus remouerētur à signo, vt sagittis vel certè lapidibus ex fustibalo destinatis, signū sæpius tangerent. Propterea sine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in campo fecerant. Semper assuescendū est etiam, vt semel tantum funda circa caput rotetur, cùm ex ea emittitur saxū. Sed & manu sola omnes milites meditabātur libralia saxa iactare: qui vsus paratior creditur, quia non desyderat fundam. Missilia quoque vel plūbatas iugiter perpetuóque exercitio dirigere cogebātur vsque adeò, vt tempore hyemis de tegulis vel scandulis, quæ si deessent, certè de cannis, vlua vel culmo & porticus tegerentur ad equites, & quædam velut basilicæ ad pedites: in quibus tempestate vel ventis aëre turbato, sub tecto armis erudiebatur exercitus. Cęteris autem etiam hybernis diebus, si niues pluuiæque cessarent, exerceri cogebantur in campo: ne intermissa consuetudine, animi militum debilitarētur & corpora, syluam cædere, portare onera, transilire fossas, natare in mari siue fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere etiam armatos cū sarcinis suis frequenquentissimè conuenit, vt quotidiani laboris vsus in pace, difficilis non videatur in bello. Siue ergo legio fuerit, siue auxilia, exerceantur assiduè. Nā quemadmodū bene exercitatus miles prælium cupit, ita formidat indoctus. Postremò sciendum est, in pugna vsum amplius prodesse quàm vires. Nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat à milite.

Ad palum exerceri.

Scopæ.

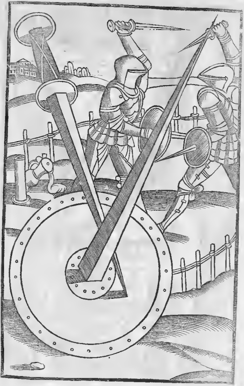
Exempla adhortationum & exercitij militaris, de aliis artibus tracta. Cap. XXIIII.

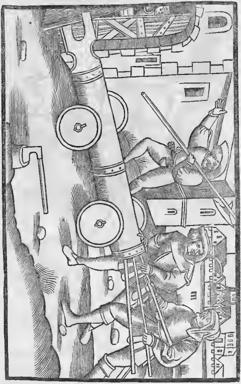
Athleta, venator, auriga, propter exiguam mercedem, vel certè plebis fauotem, cotidiana meditatione artes suas aut seruare, aut augere consuescunt. Militem (cuius est manibus seruanda respub.) studiosiùs oportet scientiam dimicandi vsumque rei bellicæ iugibus exercitiis custodite: cui contingit non tantùm gloriosa victotia, sed etiam amplior præda: quémque ad opes ac dignitates ordo militiæ & Imperatoris iudicium coosueuit euehete. Artifices scænici ab exercitiis pro laude vulgi non recedunt. Miles sacramento lectus, ab exercitiis armorum, vel nouellus vel iam vetustus cessare non debet, cui pugnandum est pro salute proptia & libettate communi: præsertim cum antiqua sit prudénsque sententia, Omnes artes in meditatione cōsistere.

Enumeratio fettamentorum vel machinarum legionis. Cap. XXV.

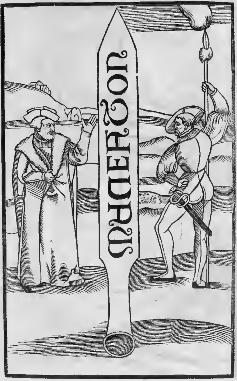
Legio autem non tantùm militum numero, sed etiam genere ferramentorum vincere consueuit. Ptimùm omnium instruitur iaculis, quæ nullæ loricæ, nulla possunt scuta sufferre. Nam per singulas centurias singulas carrobalistas habere consueuit, quibus muli ad trahendum, & singula contubernia ad armandum vel dirigendum, hoc est, vndecim homines, deputantur. Nam hæ quaoto maiores fuerint, tanto longiùs tela iaculantur. Non solùm autem castra defendunt, verumetiam in campo post aciem grauis armaturæ ponuntur. Ad quarum impetum, nec equites loticati, nec pedites scutati possunt obstate. In vna autem legione quinquagintaquinque catrobalistæ esse solent. Item decem onagri, hoc est, singuli per singulas cohortes in carpentis bobus duobus portantur armatis: vt si fotte hostes ad oppugnandum venerint vallum, sagittis & saxis possint castra defendi. Scaphas quoque de singulis trabibus excauatas, cum longissimis funibus, interdum etiam ferreis cathenis, secum legio pottat: quatenus contextis eisdem (sicut dicunt) monoxylis, supertextis iniectisque tabulatis, flumina quæ sine pontibus vadari oequeunt, tam à peditibus quàm ab equitatu sine periculo transeantur. Habet ferreos harpagones, quos lupos vocant, & falces ferreas confixas longissimis contis. Item ad fossarum opera facienda bidentes, ligones, palas, rastra, alueos, cophinos quibus portetur terra. Habet quoq; dolabras, secures, ascias, serras, quibus materia ac pali dolantur atque secantur. Habet ptæterea artifices cum omnibus ferramentis, qui ad oppugnandas hostium ciuitates, testudines, musculos, arietes, vineas (vt appellant) turres etiam ambulatorias faciant. Verùm ne singula enumerando plura dicantur, vniuersa quę in quoque belli geoere necessaria esse creduntur, secum legio debet vbique portare, vt in quouis loco fixerit castra, atmatam faciat ciuitatem.

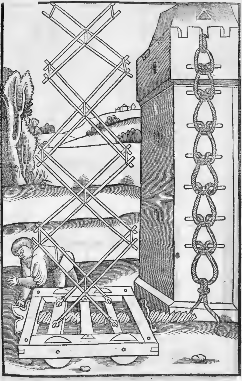
Herpagones. Lupi.

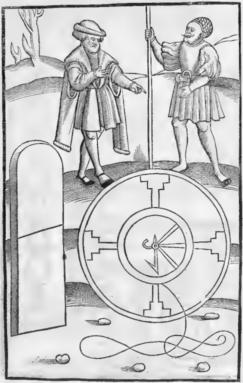

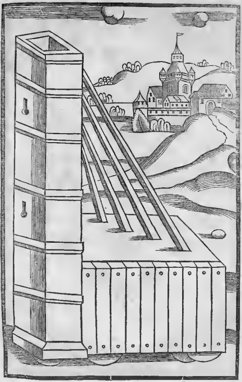

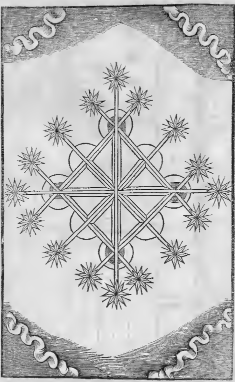

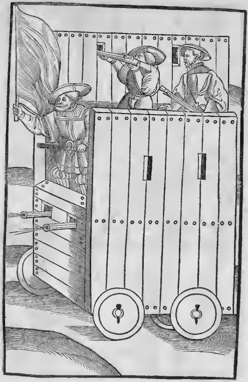

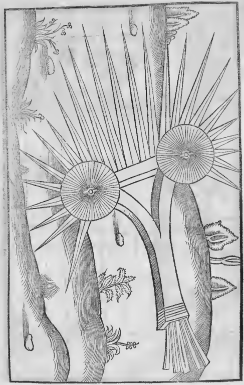

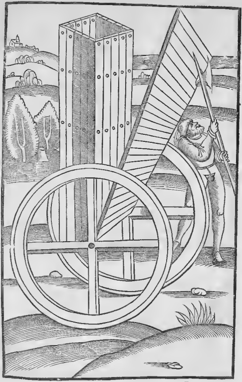

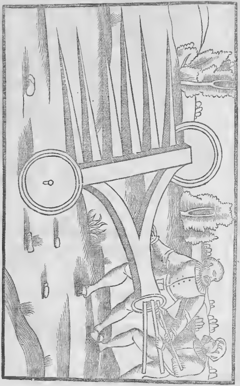

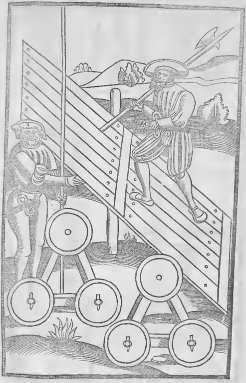

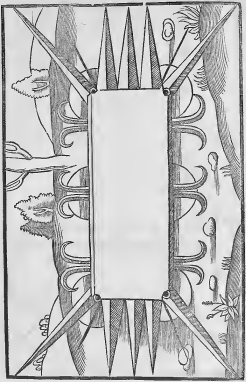

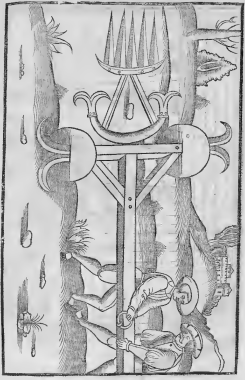

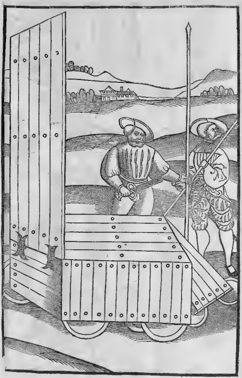

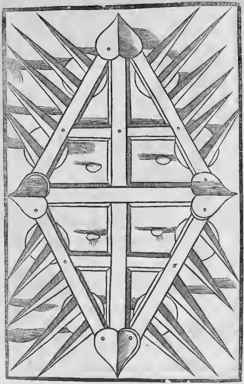

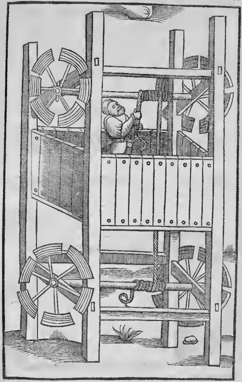

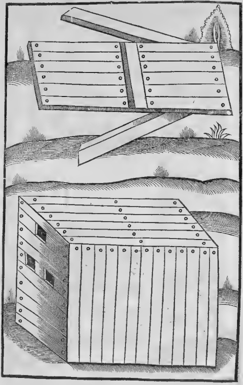

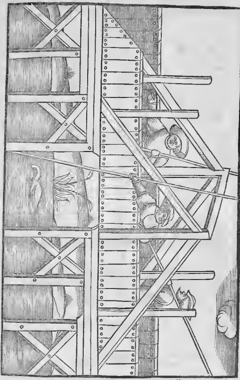

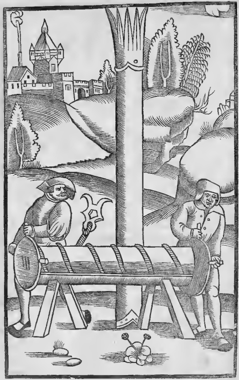

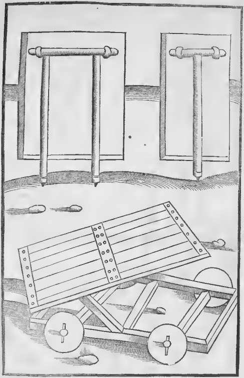

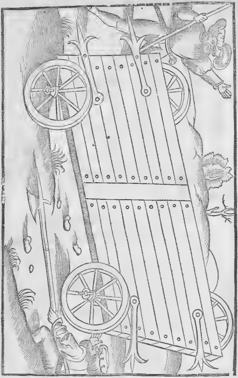

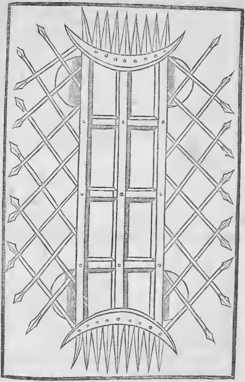

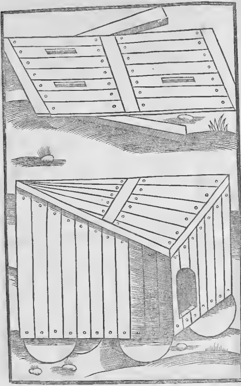

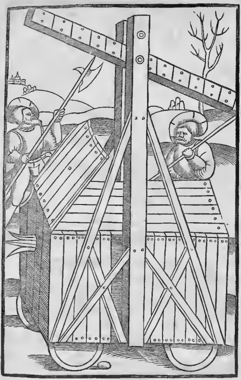

Finis Secundi libri.

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI,

Libri Tertij Prologus.

AThenienſes & Lacedæmonios ac Macedonas rerum potitos, priſci teſtantur annales. Verùm apud Athenienſes, nõ ſolùm rei bellicæ, ſed etiam diuerſarum artium viguit induſtria: Lacedæmonijs autem præcipua fuit cura bellorum. Primi nanque experimenta pugnarum de euentibus colligentes, artem prçliorũ ſcripſiſſe firmantur vſque eò, vt rem militarem, quæ virtute ſola, vel certè felicitate creditur contineri, ad diſciplinam petitiæque ſtudia reuocarent: ac magiſtros armorum (quos τακτικοὺς appellauerunt) iuuentutem ſuam vſum varietatémque pugnandi præciperent edocere. O viros ſumma admiratione laudandos, qui eam præcipuè artem ediſcere voluerunt, ſine qua aliæ artes eſſe non poſſunt. Horum ſequentes inſtituta Romani, Martij operis prçcepta, & vſu retinuerunt, & literis ꝓdiderunt. Quç per diuerſos autores libróſque diſperſa, Imperator inuicte, mediocritatem meam abbreuiare iuſsiſti, ne vel faſtidium naſceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deeſſet in paruis. Quantum autem in prçlijs Lacedçmoniorum diſciplina profuerit (vt omittam cçteros) Xanthippi declaratur exemplo, qui Attilium Regulum, Romanumq́ue exercitum ſçpe victorẽ, cum Carthaginẽſibus, nõ virtute, ſed artis ſolo ferè auxilio, proſtratis exercitibus, cepit ac domuit, vnoq́ue congreſſu triumphans, bellum omne confecit. Nec minus Hannibal petiturus Italiam Lacedçmoniũ doctorem quçſiuit armorum: cuius monitis tot Conſules, tantaſq́ue legiones, inferior numero ac viribus, interemit. Ergo qui deſiderat pacem, prçparet bellum. Qui victoriã cupit, militẽ imbuat diligenter. Qui ſecundos optat euentus, dimicet arte non caſu. Nemo prouocare, nemo audet offendere, quem intelligit ſuperiorem fore, ſi pugnet.

Lacedæmoniorũ circa bellum cura.

Xãthippus rei militaris peritus

Hannibal rei militaris ſtudioſus.

Qui modus debeat eſſe exercitus. Cap. I.

PRimus liber tyronum delectum exercitiúmque deprompſit, ſequens legionis inſtitutionem diſciplinamq́ue edocuit militarem, hic autem tertius claſsicum ſonat. Ideo enim illa prçmiſsa ſunt, vt hæc, in quibus peritia certaminum & victorię ſumma conſiſtit, diſciplinæ ordine cuſtodito, intelligerentur celerius, & amplius adiuuarent. Exercitus dicitur tam legionum, q̃ etiam auxiliorum, nec nõ etiam equitum ad gerendum bellum multitudo collecta. Huius modus à magiſtris quçritur armorum. Nam cum Xerxis & Darij & Mithridatis cçterorúmque regum, qui innumerabiles armauerant populos exempla leguntur, euidenter apparet nimium copioſos exercitus, magis propria multitudine, q̃ hoſtium virtute depreſſos. Nam pluribus caſibus ſubiacet amplior multitudo. In itineri-

Exercitus.

bus

bus pro mole sua semper est tardior. In longiore autem agmine, etiã à paucis superuentũ assolet pati. In locis autẽ asperis vel fluminibus transeundis, propter impedimentorum moras sæpe decipitur. Pręterea ingenti labore numerosis animalibus equisque pabula colliguntur. Rei quoque frumentarię difficultas, quæ in omni est expeditione vitãda, citò maiores fatigat exercitus. Nã quãtolibet studio pręparetur annona, tãto maturi⁹ desit, quãto pluribus erogatur. Ipsa quoq; aqua nimię multitudini aliquãdo vix sufficit. Quòd si casu acies verterit tergũ, necesse est multos cadere de multis, & illos qui effugerint, vt semel territos, postea formidare cõflictũ. Veteres autẽ, qui remedia difficultatũ experimentis didicerãt, nõ tã numerosos, q̃ eruditos armis habere exercitus voluerũt. Itaq; in leuioribus bellis vnã legionem, mixtis auxilijs, hoc est, decem millia pęditũ, & duo millia equitũ, crediderũt possę sufficere, quã manum Pętores velut minores duces, ad expeditionem sępe ducebant. Quòd si magnæ hostiũ copiæ dicerentur, cõsularis potestas cũ .xx. millib⁹ peditũ, & quatuor equitũ, tanq̃ comes maior mittebatur. Quòd si infinita multitudo de gentib⁹ fortissimis rebellasset, tunc nimia necessitate cogente, duo duces & duo mittebãtur exercitus, cum eiusmodi præcepto, vt prouiderent ne quid respub: detrimẽti capiat, Cõsules ambo. Deniq; cũ in diuersis regionibus cõtra diuersos hostes à Pop. Rom. annis penè omnib⁹ pugnaretur, ideo sufficiebant militum copiæ, quòd vtilius iudicabãt nõ tã grãdes exercit⁹ habere, quàm armis instructos. Illa tamen ratione seruata, ne vnquàm amplior multitudo sociorum auxiliarium esset in castris, quàm ciuiũ Romanorum.

Exercitus romani.

Quemadmodum sanitas gubernetur exercitus. Cap. ij.

NVnc (quod vel maximè prouidendum est) quemadmodũ sanitas custodiatur exercitus, admonebo: hoc est, locis, aquis, † tempetie, medicina, exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta morbosas paludes, ne aridis & sine opacitate arborũ cãpis, aut collibus, ne sine tentorijs ęstate milites cõmorentur: ne tardius egressi, & calore solis, & fatigatione itineris cõtrahãt morbũ, sed potius in æstate ante lucem ad loca, cœpto itinere destinata pueniant. Ne sęua hyeme iter p niues ac pruinas noctibus faciãt, aut lignorũ patiantur inopiã, aut minor illis vestiũ suppetat copia. Nec sanitati enĩ, nec expeditioni idoneus miles est, qui algere cõpellitur. Nec pniciosis, nec † palustrib⁹ aquis vtatur exercitus. Nã malę aquę potus, veneno similis, pestilentiã bibentibus generat. Iã verò vt hoc casu ægri cõtubernales oportunis cibis reficiantur, ac medicorũ arte curẽtur, Principũ Tribunorũq; & ipsius Comitis, q maiorem sustinet potestatẽ, iugis quęretur diligentia. Malè enĩ cũ his agitur, quib⁹ necessitas & belli incũbit & morbi. Sed rei militaris periti, plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatẽ militum putauerunt prodesse, q̃ medicos. Itaq; pedites sine intermissione ĩbribus vel niuibus sub tecto, reliquis dieb⁹ exerceri in cãpo voluerunt. Similiter equites nõ solùm in planis, sed etiam in abruptis, & fossarum hiatu difficillimis semitis, seq; & equos suos assidnè exercere iusserunt, vt nihil ijs in necessitate prælij accidere posset incognitum.

tempore.

paludosis.

Ex quo

Ex quo intelligitur, quãto studiosius armorum artem docendus sit semper exercitus, cum ei & laboris cõsuetudo in castris sanitatem, & in cõflictu possit præstare victoriã. Si autumnali æstiuoq; tempore diutius in iisdem locis militum multitudo cõsistat, ex contagione aquarum & odore ipsius fœditatis vitiatis haustibus & aere corrupto perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi frequenti mutatione castrorum.

Quanta cura prouidenda sint atq; seruãda pabula & frumenta. Cap. iij.

ORdo postulat, vt de cõmeatu pabuli frumentíq; dicatur. Sępius enim penuria, q̃ pugna cõsumit exercitũ, & ferro sęuior fames est.†Deinde reliquis casibus potest in tẽpore subueniri, at pabulatio & annona ĩ necessitate remediũ non habent, nisi antè condãtur. In omni expeditione vnũ & maximũ consiliũ est, vt tibi sufficiat victus, hostes frãgat inopia. Antè igitur quàm inchoetur bellum, de copijs expensisq; solers debet esse tractatus, vt pabula, frumentũ, cæteręq; annonariæ species, quas à prouincialibus consuetudo deposcit, maturius exigãtur, & in opportunis ad rem gerendã ac munitissimis locis, amplior semper modus q̃ sufficit aggregetur. Quòd si tributa deficiunt, prerogato auro cõparanda sunt omnia. Neque enim diuitiarũ secura possessio est, nisi armorũ defensione seruetur. Frequenter autẽ necessitas geminatur, & obsidio sępe fit longior quàm putatur, cũ aduersarij etiã ipsi esurientes circũsidere non desinant, quos famę sperant esse vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacũque fruge vinóque hostis inferens bellũ ad victũ suũ poterit occupare, non solum admonitis per edicta possessoribus, sed etiam coactis per electos perscrutatores ad castella idonea & armatorum firmata præsidijs, vel ad tutissimas cõferendũ est ciuitates, vrgẽdíq; prouinciales, vt ante irruptionem seq; & sua mœnibus cõdãt. Reparatio enim muto-rum tormentorũq; omnium antè curãda est. Nã si semel hostes præueniunt occupatos, metu vniuersa turbãtur. Et quę ex alijs vrbib' petenda sunt, interclusis itineribus denegãtur. Sed fidelis seruatorũ custodia, & erogatio moderata, consueuit sufficere pro copia, maximè si ab initio procurẽtur. Cęterũ sera parsimonia est, tũ seruare cũ deficit. In arduis expeditionibus, p capita magis militũ q̃ per dignitates ab antiquis pbebãtur annonę, ita vt post necessitatẽ eisdẽ à rep. redderẽtur. Hyeme lignorũ & pabuli, æstate aquarũ vitãda est difficultas. Frumenti verò, vini & aceti, nec non etiã salis omni tẽpore necessitas declinãda ita vt vrbes atq; castella ab iis militibus, qui minus prõpti inueniuntur in acie, armis, sagittis, fustibalis, fundis etiã & saxis, onagris, balistísque defendãtur. Præcipuéque cauendum videtur, ne aduersariorum dolo atque periuriis decipiatur puincialiũ incauta simplicitas. Frequẽtius enĩ conuentionum pacisque simulatio credulis q̃ arma nocuerũt. Qua ratione famẽ collecti patiuntur hostes, dispsi verò crebris superuentibus facilè vincũtur.

Verum

Annonariæ species.

Quemadmodum oporteat puidere ne milites seditionẽ faciãt. Cap. iiij.

INterdũ mouet tumultũ ex diuersis locis collect' exercit': & cũ pugnare nolit, irasci se simulat, vt nõ ducatur ad bellum: quod ij pręcipuè faciũt qui in

bus ociose delicateq; vixerunt. Nā asperitate insoliti laboris offensi, quem in expeditione necesse est sustinere, ꝓterea metuentes plurium, qui armorum exercitia declināt, ad eiusmodi ꝓcipitantur audaciā. Cui vulneri multiplex medicina cōsueuit opponi, vt dū adhuc separati sunt in sedibus suis, tribunorum vel vicariorū, nec nō etiā principū ad omnem disciplinā arctissima seueritate teneantur, nihilq; aliud, nisi deuotionē moderationēq; custodiāt, nullis cōmeatibus vacent. Ad nomen, ad signa obseruare nō desinant. Cāpi cursionem (vt ipsi appellāt) inspectionemq; armorū assiduè faciant. Ad sagittas iaciendas, ad missilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu. Ad armaturę gestum, ad vectes iactādos: pro similitudine gladiorū, punctim cęsimq; feriendo, multo die vsq; ad sudorē sunt frequentissimè detinendi. Cursu etiam

trāsiliēdas. & saltu ad † transmittendas fossas nihilominus imbuendi, si mare vel fluuius vicinus est sedibus Aestiuo tempore ad natandū cogendi sunt omnes. Præterea syluā cędere, iter ꝑ dumosa & abrupta facere, materiem dolare, aperire fossam, occupare aliquē locū, & ne à contubernalibus detrudantur, in scutis inuicem obuiantibus niti. Ita exercitati atq; eruditi in sedibus milites Rhomani, siue legionarij, siue auxiliares, siue equites fuerint, cū ad expeditionem ex diuersis conuenerint locis, ęmulatione virtutis, prælium magis necesse habeant optare per ocium. Nemo cogitat de tumultu, qui fiducia de arte vel viribus gerit. Dux autem esse debet attentus, vt in omnibus legionibus siue auxilijs, vel vexillationibus, à tribunis, vicarijs principibusq;, si qui turbulēti vel seditiosi fuerint milites, non pro inuidia suggerentiū, sed pro rerū veritate cognoscat, cósq; prudētiori cōsilio segregatos à castris, ad agendū aliqd quod ipsis propè videatur optabile: aut ad castella vrbésq; deputet muniendas atq; seruandas, tanta subtilitate, vt cū abijciuntur, videantur electi. Nunq̄ enim ad contumaciā pari consensu multitudo prorūpit, sed incitatur à paucis qui vitiorū scelerūq; impunitate sperant peccare cū plurimis. Quòd si fieri medicinam necessitas extrema ꝑsuaserit, rectius est more maiorū in autores criminū vindicari: ad omnes metus, ad paucos pœna pertueniat. Laudabiliores tamē duces sunt, quorum exercitus ad modestiam labor & vsus instituit, quàm illi quorum milites ad obedientiam, suppliciorum formido compellit.

Signa vocalia. Signorum militarium quot sint genera. Cap. V.

Multa quidem sunt ediscenda atq; obseruanda pugnātibus: siquidē nulla sit negligētię venia, vbi de salute certatur. Sed inter reliqua nihil magis ad victoriam proficit, q̄ monitis obtemperare signorum. Nā cū voce sola inter ꝑliorū tumultus regi multitudo non possit, & cū pro necessitate rerū plura ex tempore iubenda atq; faciēda sint, antiquus omniū gentiū vsus inuenit, quomodo quod solus dux vtile iudicasset, ꝑ signa tot' agnosceret & sequeretur exercitus. Tria itaq; genera cōstat esse signorū, vocalia, semiuocalia, muta. Quorum vocalia & semiuocalia percipiūtur auribus: Muta verò referuntur ad oculos. Vocalia dicūtur quę voce humana pronūciātur, sicut in vigilijs vel in prælio ꝑ signo dicitur: vt puta, victoria, palma, virtus, deus nobiscū, triūphus Imperatoris, & alia quęcunque voluerint dare ij qui in exercitu habent

habent maximã potestatẽ. Sciendũ tamen est, ista vocabula quotidie debere variari, ne ex vsu hostes signũ agnoscãt, & exploratores inter nostros versen tur impune. Semiuocalia sunt quæ per tubã, aut cornua, aut buccinã dantur. Tuba quę directa est, appellatur. Buccina, quę in semetipsam ęreo circulo flectitur. Cornu quod ex vris agrestibus, argento nexũ, temperatũ arte, & spiritu, quẽ canentis flatus emittit, auditur. Nã indubitatis per hęc sonis agnoscit exercitus, vtrũ stare aut, pgredi, an certe regredi oporteat: vtrũ lõge persequi fugiẽtes, an receptui canere. Muta signa sunt aquilę, dracones, vexilla, flãmulę, tufę, pinnę. Quocunq; enim hęc ferri iusserit ductor, eò necesse est signũ suũ comitãtes milites pergãt. Sũt & alia muta signa, quę dux belli in equis, aut indumentis, & etiã in ipsis armis, vt dignoscatur hostis, præcipit custodiri. Præterea manu aliquid, vel flagello, more barbarico, vel certè mota qua vtitur veste, significat. Quæ oĩa in sedib᷒, itinerib᷒, in omni exercitatione castrẽsi, vniuersi milites & sequi, & intelligere cõsuescãt. Cõtinu᷒ enim vsus necessari᷒ videtur in pace eius rei, quæ in prælij cõfusione seruãda fit. Itẽ mutũ & cõmune signũ est, quotiens proficiscente turba excitatus puluis ad similitudinem nubiũ surgit, hostiumq; prodit aduentum: similiter si diuisę sint copiæ, per noctem flãmæ, per diem fumus significat sociis quod aliter nunciari non potest. Aliquãdo in castellorum aut vrbium turribus appendunt trabes: quibus aliquando erectis, aliquando depositis indicant quæ geruntur.

Tesseræ mutandæ.
Signa semiuocalia.
Tuba.
Buccina.
Cornu.
Signa muta.

Quãta sit seruãda cautela, cùm vicinis hostib᷒ mouetur exercit᷒. Cap. VI.

QVi rem militarem studiosius didicerunt, asserunt plura in itineribus, quã in ipsa acie pericula solere contingere. Nã in conflictu armati sunt omnes milites & hostem comminus vident, & ad oppugnandum animo veniunt parati. In itinere autem minus armatus minusq; attentus est miles, & superuentus impetu vel fraude repente turbatur. Ideo omni cura, omniq; diligentia prouidere dux debet, ne proficiscẽs patiatur incursum, vel si non facile, at sine damno repellat illatum. Primum itineraria omnium regionũ, in quibus bellum geritur, plenissimè debet habere perscripta: ita vt locorum interualla, nõ solùm passuum numero, sed etiam viarum qualitates perdiscat: cõpendia, diuerticula, montes, flumina, ad fidem descripta consideret: vsque eo, vt solertiores duces, itineraria prouinciarum, in quibus necessitas geritur, non tantùm adnotata, sed etiam picta habuisse firmentur, vt non solùm consilio mentis, verùm aspectu oculorum viam profecturis eligerent. Ad hæc à prudentioribus & honoratis locorúmque gnaris, separatim debet vniuersa perquirere, & veritatem colligere de pluribus. Præterea sub periculo eligendarũ viarum, duces idoneos, scientésque percipere, eósque custodię mãcipare, addita pœnæ contestatione vel præmij. Erunt enim vtiles, cùm intelligent nec fugiendi sibi copiam superesse, & fidei præmium, perfidiæ parata supplicia. Prouidendum quoque vt sapientes exercitatique quærantur, ne duorũ aut trium error discrimen pariat vniuersis. Interdum autem imperita rusticitas plura promittit, & credit se scire quæ nescit. Sed cautelæ caput est, vt ad quæ loca vel quibus itineribus sit profecturus exercitus, ignoretur. Tutissimum

Itineraria.

nanq; in expeditionibus creditur faciēda nesciri. Ob hoc veteres Minotauri
signū in legionibus habuerunt, vt quēadmodū ille in intimo & secretissimo
labyrintho abditus perhibetur, ita ducis cōsiliū semper esset occultum. Secu
rum iter agitur, quod agēdum hostes minimè suspicātur. Verùm, quia explo
ratores altrinsecus missi, ꝓfectionem suspicionibus vel oculis deprehēdunt,
& interdum transfugę ꝓditorésq; non desunt, quēadmodū occurri ingruen
tibus debeat, intimetur. Dux cū agmine exercitus profecturus, fidelissimos,
argutissimósq; cum equis probatissimis mittat, qui loca, per quę iter faciēdū
est, in ꝓgressu & à tergo, dextra, leuáq; perlustrēt, ne aliquas aduersarij moliā
tur insidias. Tutius autē operantur exploratores noctibus quàm diebus. Nā
quodāmodò ipse sui proditor inuenitur, cuius speculator fuerit ab aduersarijs
deprehensus. Primi ergo equites iter arripiant, inde pedites: impedimēta, sa-
gittarij, calones, vehiculáq; in medio collocētur, ita vt expedita pars peditū
& equitum subsequatur. Nā ambulantibus, interdum quidē à fronte, sed fre
quentius à tergo superuentus infertur. A lateribus quoq; pari armatorū ma
nu impedimenta claudēda sunt. Nā insidiatores in alio loco impulsant, trās-
uerso frequenter incursu. Illud quoq; pręcipuè obseruādum est, vt ea pars ad
quā hostis vēturus creditur, oppositis electissimis equitibus & leui armatura,
nec nō etiā peditibus sagittarijs muniatur. Quòd si vndiq; circunfunduntur
inimici, vndiq; ꝑparata debēt esse subsidia. Ne verò repentinus tumultus am
plius noceat, antè commonendi sunt milites, vt parati sint animo, vt arma in
manibus habeant. Nam in necessitate subita quæ cōterrent, prouisa non so-
lent esse formidini. Antiqui diligentissimè præcauebant, ne à calonibus in-
terdum vulneratis, interdum timētibus, & sagittarijs clamore pauefactis, pu
gnantes milites turbarentur: ne dispersi longius aut conglobati, amplius q̃
expedit impedirent suos, hostibúsque prodessent. Et ideo ad exemplum mili
Calones tum, etiam impedimenta sub quibusdam signis ordinād̄a duxerunt. Deni-
Galearij. que ex ipsis calonibus (quos galearios vocant) idoneos ac peritos vsu lege-
bant; quos nō amplius q̃ ducentis sagisarciarijs puerísq; pręficerent. Hísque
vexilla dabant, vt scirent ad quę signa deberent impedimenta colligere. Sed
pugnatores ab impedimentis laxamento aliquo diuiduntur, ne cōstipati læ-
dātur in pręlio, ambulante exercitu. Vt locorū varietas aduenerit, ita defen
sionis ratio varietur. Nam in campis patentibus equites magis solent impu-
gnare quàm pedites. At verò in locis syluestribus vel montosis, siue palustri-
bus pedestres magis formidandæ sunt copiæ. Illud quoq; vitandum, ne per
negligentiam alijs festinātibus, alijs tardius incedentibus, interrūpatur acies
aut fortè tenuetur. Cōtinuò enim hostes interprolata peruadūt†. Præponen-
Interponendi. di ergo sunt exercitatissimi campi doctores, vicarij, vel tribuni, qui alacrio-
res tardent, & pigrius incedentes accelerare compellant. Nam qui multùm
pręcesserint, superuentu facto, non tam redire quàm fugere cupiunt. Qui ve-
rò extremi sunt, deserti à suis, vi hostium ac propria desperatione superātur.
Sciendum est etiam, quòd aduersarij in his locis quæ sibi oportuna intelli-
Subsessæ. gunt, subsessas occultius collocant, vel aperto Marte impetum faciunt.

Sed ne

Sed ne secreta noceãt, ducis pręstat industria, † quę omnia prius cõuenit explorare. Deprehẽsa quoq; subsessa, si circũueniatur vtiliter, plus periculi sustinet quàm parabat inferre. Aperta autẽ vis si præparetur in mõtibus, altiora loca pręmissis sunt pręsidiis occupãda, vt cùm hostis aduenerit reperiatur inferior, nec audeat obuiare, cùm tã à frõte q̃ supra caput suũ cernat armatos. Quòd si angustę sint vię, sed tamẽ tutę, meli⁹ est pręcedere cũ securib⁹ ac dolabris milites, & cum labore vias aperire, quàm in optimo itinere periculũ sustinere. Pręterea noscere debemus hostiũ cõsuetudinẽ: vtrũ nocte, an incipiẽte die, an hora reficiẽdi, lassis superuenire cõsueuerint. & id vitare quod illos facturos ex more putamus. Iam verò vtrum peditibus an equitibus, vtrum funditoribus, vtrũ cõtatis, an sagittariis ampli⁹ valeãt, vtrũ numero hominũ an armorũ munitione præcellãt, nos scire cõuenit: & ordinare quod nobis vtile, illis docetur aduersum. Tractare quoq;, per diem an per noctẽ iter expediat inchoare: quę & quanta locorũ interualla sint, ad quæ cupimus properare: ne æstate aquę penuria obsit eũtibus, ne hyeme difficiles aut inuię occurrãt paludes, maioresque torrẽtes: & impedito itinere circũueniatur exercit⁹, priusquã ad destinata perueniat. Vt nostra cõmoditas est, ista sapiẽter vitare, ita si aduersariorũ imperitia vel dissimulatio occasionẽ nobis dederit, nõ oportet dimitti, sed explorare solicitè proditores, ac transfugas inuitare, vt quid hostis moliatur, in pręsenti vel in futurum possimus agnoscere: paratisque equitibus ac leui armatura ambulãtes eosdem, vel pabula victúmque quærentes, improuiso terrore decipere.

> quem.

Quemadmodum flumina, quæ maiora sunt, transeantur. Cap. VII.

IN transitu fluuiorum grauis molestia negligẽtibus frequenter emergit. Nã si quà aqua violentior fuerit, aut alueus latior, impedimẽta, pueros, & interdum ipsos ignauos solet mergere bellatores. Ergo explorato vado, duæ acies equitum, electis animalibus ordinantur, interuallis cõpetentibus separatę, vt per mediũ pedites & impedimenta transeant. Nã acies superior, aquarũ impetum frangit: inferior, qui rapti submersique fuerint, colligit atque transponit. At cũ altior fluctus nec peditẽ nec equitẽ patiatur, si per plana decurrat, ductis multifariã spargitur fossis, diuisúsq; facilè trãsitur. Nauigio verò amnes, hastilibus fixis, ac superpositis tabulamentis peruii fiunt: vel certè tumultuario opere colligatis inanibus cuppis, additisque trabibus transitũ prębẽt. Expediti verò equites fasces de cãnis aridis vel vlua facere consueuerũt, super quos loricas & arma, ne inundẽtur, imponũt: ipsi equíque natãdo trãseunt, † colligatísq; secũ fasces ptrahũt sarcinis. Sed cõmodius repertũ est, vt monoxylos, hoc est, paulò latiores scaphas, ex singulis trabib⁹ excauatas, ꝓ genere ligni & subtilitate leuissimas, carpentis secũ portet exercitus, tabulis pariter & clauis ferreis præparatis. Ita absq; mora cõstructus pons, & funibus (qui ꝓpterea habẽdi sunt) vinctus, lapidei arcus soliditatem pręstat in tẽpore. Sed instant aduersarii ad transitus fluminũ, insidiásque vel superuentus facere consueuerũt. Ob quam necessitatẽ in vtraque ripa collocantur armata præsidia, ne alueo interueniente, diuisi opprimantur ab hostibus. Cautius tamen est sudes ex vtraque

> colligatosq; secũ fasces pertrahunt ad socios.
> monoxyli.

parte præfigere ac sine detrimento,si qua vis illata fuerit,sustinere. Quòd si pons non tantùm ad transitum, sed etiam recursum & commeatum necessarius fuerit,tunc in vtroque capite, percussis latioribus fossis, aggereque constructo, defensores milites debet accipere, à quibus tam diu teneatur, quàm diu necessitas locorum postulabit.

Quemadmodum castra debeant ordinari. Cap. VIII.

CONsequẽs videtur,itineris obseruatione descripta, ad castrorũ(in quibus manendũ est)venire rationẽ. Nõ enim belli tẽpore ad statiua vel ad mansionẽ murata ciuitas semper occurrit, & incautũ est plenũque discriminis,exercitũ passim sine aliqua munitione cõsidere:cũ militibus ad capiendũ cibum occupatis,aut munera facienda dispersis,facilè nectãtur insidiæ. Postremò noctis obscuritas, necessitas somni, pascentiũ equorũ dispersio, occasionẽ superuenientibus præstat. In metãdis castris nõ sufficit bonũ locũ eligere,nisi talis sit,vt alter eo nõ possit melior inueniri:ne vtilior prætermissus à nobis,& ab aduersariis occupatus,apportet incõmodũ. Cauendũ quoq; ne per æstatẽ aut aqua morbosa in proximo,aut salubris aqua sit lõgius: Hyeme,ne pabulatio desit aut lignorũ copia:ne subitis tẽpestatibus cãpus,in quo manẽdũ est,soleat inũdari:ne sit in abruptis ac deuiis, & circũsedẽtib⁹ aduersariis difficilis præstetur egressus:ne ex superioribus locis,missa ab hostibus,in eũ tela perueniãt. Quibus vt oportet cautè studioseq; prouisis, pro necessitate loci vel quadrata, vel rotunda, vel trigona, vel oblõga castra cõstitues. Nec vtilitati præiudicat forma. Tamẽ pulchriora credũtur,quibus vltra latitudinis spaciũ tertia pars additur lõgitudini. Ita autẽ ab agri mensoribus podismũ mensuræ colligi oportet,vt ad quãtitatem cõcludatur exercitus. Nã propugnatores angusta constipãt,& vltrà quàm cõuenit latiora diffundũt. Tribus autẽ modis diffiniunt castra muniri posse. Primũ in vnius noctis trãsitũ,itineris occupatione leuiorem cùm sublati cespites circũdantur, & aggerem faciũt,supra quem valli,hoc est, sudes vel tribuli lignei per ordinem digerũtur. Cespes autem circũciditur ferramentis,qui herbarum radicibus cõtinet terram:sit altus†semissem,latus pedem,lõgus pedem semis. Quòd si terra solutior fuerit,vt ad similitudinem lateris, cespes non possit abscindi,tunc opere tumultuario fossa producitur,lata pedes quinque,alta tres:cuius intrinsecus agger excrescit, vt sine metu securus quiescat exercitus. Statiua autem castra æstate vel hyeme,hoste vicino, maiore labore ac cura firmantur. Nam singulæ centuriæ, diuidentibus cãpi doctoribus & principibus,accipiũt pedaturas, & scutis vel sarcinis suis in orbem circa propria signa depositis,cincti gladio,fossam aperiunt,latam aut nouem, aut vndecim,aut tredecim pedibus:vel,si maior aduersariorum vis metuitur, pedibus decem & septem(imparem enim numerum obseruari moris est)tum sepibus ductis vel interpositis stipitibus ramisque arborum,ne facilè terra dilabatur, agger erigitur. Super quem ad similitudinem muri,pinnæ, & propugnacula cõponuntur. Opus verò centuriones decempedis metiuntur,ne quis minus foderit, aut errauerit alicuius ignauia. Id etiam tribuni circũeunt, nec antè discedunt qui strenui sunt, quàm fuerint omnia perfecta. Ne tamen aliquis

Cespes. Semis pedẽ

Statiua castra.

quis superuentus laboribus fiat, omnes equites & pars peditū, quæ non operatur, dignitatis priuilegio ante fossam in precinctu armata cōsistit, vt ingruētes repellat inimicos. Prima igitur signa locis suis intra castra ponuntur, quia nihil est venerabilius eorum maiestate militibus. Duci prætorium, eiúsque comitibus præparatur. Tribunis tabernacula collocantur, quibus per contubernales ad munia deputatos, aqua, lignum, & pabula ministrantur. Tunc pro gradu legionibus & auxilijs, equitibus, & peditibus, loca in quibus papiliones tendant, deputantur in castris: ac de singulis centurijs quaterni equites & quaterni pedites, qui excubitum noctibus faciunt, eliguntur. Et quia impossibile videbatur in speculis per totam noctem vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepsydrā sunt diuisæ vigiliæ, vt non amplius quàm tribus horis nocturnis necesse sit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ committuntur. Et finitis horis à cornicine reuocantur. Idoneos tamē tribuni & probatissimos eligunt, qui vigilias circumeant, & renunciēt, si qua emerserit culpa, quos circuitores appellant. Nunc militię factus est gradus, & circitores appellantur. Sciendum tamen est, equites extra vallum nocturnas excubias facere debere. Per diem autem castris positis, alij manè, alij post meridiem propter fatigationem hominum equorumque angarias faciunt. Inter præcipua conuenit ducem prouidere siue in castris, siue in ciuitate consistat, vt animalium pascua, subuectio frumenti, cæterarúmque specierum, aquatio, lignatio, pabulatio, secura ab hostium reddatur incursu. Quod aliter non potest euenire, nisi per loca idonea, qua nostrorum ambulat commeatus, præsidia disponantur, siue illæ ciuitates sint, siue castella munita. Quòd si non reperitur antiqua munitio, oportunis locis circundata maioribus fossis tumultuaria castella firmantur. Nam à castris diminuto vocabulo sunt nuncupata castella. Intra quæ in angarijs aliquanti pedites, equitésque degentes, tutum iter commeatibus præstant. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere, in quibus & à fronte & à tergo nouit aduersarios commorari.

Prætorium

Vigiliæ

Circuitores Citatores

Angariæ

Castellum à castris

Angariæ

Quæ & quanta consyderanda sint, vt intelligatur vtrùm superuentibus & insidiis, an publico debeat Marte confligi. Cap. IX.

Quisquis hos artis bellicę commentarios, ex probatissimis autoribus breuiatos legere dignabitur, quàprimùm legē prælij, depugnádique cupit audire præceptased conflictus publicus duarū vel triū horarū certamine diffinitur: postquā partis eius, quæ superata fuerit, spes omnis intercidit. Ideo omnia antè cogitanda sunt, antè tentanda, antè faciēda, quàm ad vltimū veniatur abruptum. Boni enim duces, nō aperto Marte prælio, in quo est cōmune periculū, sed ex occulto semper attentant, vt integris suis, quanrùm possint hostes interimāt certè vel terreant in qua parte quę necessaria admodum sunt, ab antiquis reperta perscribam. Precipua ars & vtilitas ducis est, vt adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus belli & sapientibus viris, de suis & hostium copiis, sæpius tra ctet: omni (quam plurimùm nocet adulatione summota, vtrùm maiorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeāt, vtrùm ipsius, an aduersariorū homines magis armati sint & muniti. Qui magis exercitati, qui sint in necessita-

necessitatibus fortiores. Quærendũ est etiã, vtra pars equites, vtra pedites habeat meliores. Sciendúmq; in peditibus maximè cõsistere robur exercitus: & inter ipsos equites, qui cõtatis, qui sagittariis antecedãt. Qui plures loricas induerit, quis vtiliores equos adduxerit. Postremò ipsa loca in quibus pugnãdũ est, vtrùm inimicis an nobis videantur accõmoda. Nã si equitatu gaudemus, campos optare debemus: si pedite, loca eligere angusta, fossis, paludib⁹, vel arboribus impedita, & aliquoties mõtosa, cui magis victus abundet quàm desit. Nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat, & vincit sæpius sine ferro. Maximè autem tractandum est, vtrũ protrahi necessitatem expediat, an celerius dimicari: interdum enim sperat aduersarius expeditionem citò posse finiri: & si dilatus fuerit in longum, aut penuria exercitus maceratur, aut desiderio suarũ reuocatur ad propria: aut nihil magnũ faciés, per desperationem abire cõpellitur. Tunc fracti labore & tędio plurimi deserunt, aliquãti produnt, aliquanti se tradunt. Quia aduersis rebus rarior fides est, & nudari incipit qui copiosus aduenerat. Ad rem pertinet nosse qualis ipse aduersarius vel eius comites optimatésque sint: vtrum temerarij, an cauti, an audaces, an timidi, scientes artem bellicã, an ex vsu temerè pugnãtes: quæ gẽtes cũ his fortes, quæ ignauæ pugnauerint: nostra auxilia cuius fidei qualisq̃ue sint virtũ, quos illius animos copiæ, quos habeat noster exercitus, quæ pars sibi magis victoriam repromittat. Huiusmodi enim cogitationibus virtus augetur, aut frãgitur. Desperantibus autẽ crescit audacia adhortatione ducis, & si nihil ipse timere videatur, crescit animus, si ex insidiis vel occasione aliquid fortiter fecerit, si hostibus aduersæ res cœperint euenire, si vel infirmiores aut minùs armatos ex inimicis potuerit superare. Cauendũ autẽ est ne dubitantẽ aut formidantẽ exercitũ ad pugnam publicam aliquando producas. Interest vtrum tyrones an veteres milites habeas, vtrum ante breue tẽpus in expeditionibus fuerint, an annos aliquot in pace durarint. Nã pro tyronibus accipiendi sunt, qui pugnare longo tempore desierunt. Sed cũ legiones, auxilia, vel equites ex diuersis aduenerint locis, dux optimus & separatim singulos numeros per tribunos electos, quorũ sciat industriã, ad omnia genera exercere debet armorũ: & pòst in vnũ collectos, quasi depugnaturos cõflictu publico exercebit. Ipse sæpius tentabit quicquid artis possit habere, quid virium, quemadmodũ sibi ipsi cõsentiant, vtrum ad tubarum monita, ad signorum indicia, ad præcepta vel nutum suum diligenter obtemperent. Si errant in aliquibus, exerceantur atque doceantur quam diu possint esse perfecti. Si verò in campi cursione, in sagittando, in iaculando, in ordinanda acie ad plenum fuerint eruditi, ne sic quidem temerè occasione captata, ad publicam deducendi sunt pugnam, sed antè minoribus prælijs imbuendi. Dux itaque vigilans, sobrius, prudens. tanquàm de ciuili causa inter partes iudicaturus, adhibito consilio, de suis & aduersarij copiis iudicet. Et si multis rebus superior inuenitur, opportunum sibi differat inire conflictum. Si verò aduersarium intelligit potiorem, certamem publicum vitet. Nam pauciores numero & inferiores viribus, superuentus & insidias facientes, sub bonis ducibus reportauerunt sæpe victoriam.

Quid

Quid oporteat fieri, si quis desuetum à pugna habeat exercitum vel tyronem. Cap. X.

Omnes artes omniáque opera quotidiano vsu & iugi exercitatione proficiunt. Quòd si in paruis verum est, quáto magis decet in maximis custodiri? Quis autem dubitat artê bellicâ rebus omnibus esse potiorem, per quã libertas retinetur, & dignitas prouinciæ propagatur, & cõseruatur imperiũ? Hác quõdá relictis doctrinis omnibus Lacedæmonij, postea coluere Romani. Hanc solã hodie quoque Barbari putãt esse seruandã. Cętera autem in hac arte cõsistere omnia, aut per hác assequi se posse cõfidunt. Hæc dimicaturis est necessaria, per quam vitã retineant, & victoriam cõsequantur. Dux ergo cui tãtæ potestatis insignia tribuuntur, cuius fidei atque virtuti possessorum fortunæ, tutela vrbium, salus militum, reip. creditur gloria, nõ tantùm pro vniuerso exercitu, sed etiã pro singulis cõtubernalib^9 debet esse solicitus. Si quid enim illis euenit in bello, & ipsius culpa & publica videtur iniuria. Ergo si tyronem, vel diu armis desuetum ducit exercitum, singularum legionum siue auxiliorum, necnõ etiã vexillationum vires, animos, cõsuetudinẽ, diligenter exploret. Sciat etiã (si potest fieri) nominatum quis comes, quis tribunus, quis domesticus, quis contubernalis, quantùm possit in bello, autoritatemq; maximã seueritate sumat, oẽs culpas militares legibus vindicet, nulli errãtũ credatur ignoscere, in diuersis locis ex diuersis occasionibus oĩm experimenta præcipiat. His (vt oportet) ita curatis, cum dispersi ad prędãdũ securi oberrant hostes, tunc probatos equites vel pedites cũ tyronibus, aut inferioribus mittat, vt ex occasione, fusis inimicis, & illis peritia, & reliquis crescat audacia. Ad transitus fluuiorũ, ad præcipitia mõtium, ad syluarũ angustias, ad paludum aut viarum difficultates, superuentus nullo sciente dispõnat, atq; iter suum ita tẽperet, vt aut cibũ capientes, aut dormientes, aut vacãtes certè, securos, inermes, discalciatos, districtis equis, nihil suspicãtes ipse paratus inuadat, quatenus in huiusmodi certaminibus sui fiduciã colligant. Nã qui ante longũ tempus, aut omnino nunquã videre homines vulnerari, vel occidi, cũ primũ aspexerint, perhorrescunt: & pauore confusi, de fuga magis quàm de cõflictu incipiũt cogitare. Præterea, si excurrãt aduersarij, longo itinere fatigatos aggrediatur, & vltimus aut certè insperatus superueniat. Eos etiã q lõgè à suis aut pabuli aut prædę gratia cõmorantur, subitò occupet cũ delectis. Illa enim antè tentanda sunt, quæ si malè cesserint, minus noceãt: si bene, plurimũ prosint. Inter hostes discordiatum serere causas sapientis est ducis. Nulla enim, quis sit minima natio, citò potest ab aduersarijs deleri, nisi proprijs simultatibus seipsa consumpserit. Nam sic ciuile odium ad inimicorum perniciem præceps est, ad vtilitatem suæ defensionis incautũ. Vnũ illud in hoc opere prędicãdũ est, vt nemo desperet fieri posse quę facta sunt. Dicat aliquis: Multi sunt anni, quibus nullus fossa, aggere, vallo, mãsurũ circũdat exercitũ. Respõdebitur, si fuisset ista cautela, nihil nocturni aut diurni supuent^9 hostiũ nocere potuisset. Persę imitãtes Romanos, ductis fossis castra constituunt: & quia

Lacedæmonij

Persarum mos in fossis ducẽdis.

quia arenosa sunt, ppè omnia, saccos, quos inanes portauerãt ex puluerulēta (quæ ibi effoditur) terra cōplēt, eorúmq; cumulo aggerē faciūt. Omnes barbari carris suis in orbē cōnexis ad similitudinē castrorū, securas à superueniētibus exigūt noctes. Veremur ne discere nequeamus, quę à nobis alij didicerūt? Hæc ex vsu librísq; discenda, quæ antea seruabãtur, sed omissa diu nemo quęsiuit: qa vigentib' pacis officus, pcul aberat bellorū necessitas. Sed ne impossibile videatur armorū disciplinã, cuius vsus intercidit, reparari posse, doceamur exēplis. Apud veteres res militaris in obliuionem sęp' venit, sed à libris repetita est, postea deinde auctoritate firmata. Scipio Aphricanus sub alijs imperatorib' Hispanienses exercitus freqūeter victos accepit: hos disciplinæ regula custodita, omni opere fossisq; faciēdis ita diligēter exercuit, vt diceret fodientes luto inquinari debere, qui sāguine hostiū madere voluissent. Tum ipse denique Numãtinos sic, capta ciuitate, † concremauit, vt nullus euaserit. Metellus in Aphrica Albino imperãte subiugatū accepit exercitū, quem ita emendauit veteribus institutis, & disciplina maiorū, vt postea eos, à qbus sub iugū missi fuerãt, superarēt. Cymbri quoque Cepionis & Manilij & Syllani legiones inter Gallias deleuerunt: quarum reliquias cùm C. Marius suscepisset, ita erudiuit scientia & arte pugnandi, vt innumerabilē multitudinem nō solum Cymbrorū, sed etiã Teutonū & † Vmbrorum publico Marte deleret. Facilius autem est ad virtutē instruere nouos milites q̃ reuocare perterritos.

Superauit. *Tigurinorum.*

Quæ ipso die procuranda sint vel agantur, quo publica committitur pugna. Cap. XI.

PRæmissis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum & fatalem diem nationibus ac populis, ratio disciplinæ militaris inuitat. Nã in euentu aperti Martis victorię † plenitudo consistit. Hoc ergo tempore tanto magis duces debent esse soliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & maius periculū comitatur ignauos: in quo momento peritiæ vsus, pugnãdi doctrina, consiliúmque dominatur. Veteribus sęculis mos fuit, parco cibo curatos milites ad certamen educere, vt citatiores sumpta redderet esca, & lōgiore cōflictu nō fatigarentur inedia. Præterea obseruandum est præsentibus hostibus, siue ex castris siue ex ciuitate producas ad prælium, ne dum per angusta portarum particulatim procedat exercitus, à collectis & præparatis debilitetur inimicis. Ideóque pudendū est, vt antè omnes milites egrediantur portas, & aciem prius cōstruant, quàm hostis adueniat. Quòd si intra ciuitatem manentibus imparatis adnenerint, aut differatur egressus aut certè dissimuletur: vt quum aduersarij insultare cœperint his quos non putãt exituros, cùm ad prædam vel redeundū conuerterint animum, cùm ordines soluerint, tunc illis stupentibus lectissimi quique prorumpant, & cōfestim aggrediãtur ignaros. Obseruatur autem ne longo spacio fatigentur milites, ne lassos post cursum equos ad publicum prælium cogas: multum virium labore itineris pugnaturus amittit. Quid faciet qui ad aciem anhelus aduentat? Hoc & veteres declinarūt & superiori nostra ætate, cùm Romani duces per imperitiam non cauissent (ne quid amplius dicam) exercitus perdiderunt.

magnitudo.

Impar

Impar enim conditio est, lassum cum requieto, sudantem cum alacri, currentem cum eo qui steterit inire conflictum.

Inuestigandum quid sentiant milites pugnaturi. Cap. xij.

IPsa die qua certaturi sunt milites, quid sentiant diligenter conuenit explorare. Nam formido vel fiducia ex vultu, verbis, incessu, motibus cernitur. Nec confidas satis, si tyro prælium cupit: inexpertis enim dulcis est pugna. Et noueris te oportere differre, si exercitati bellatores metuerint dimicare. Monitis tamen & oratione ducis exercitui virtus accrescit & animus: præcipuè si futuri certaminis talem acceperint rationem, qua speret se facile ad victoriam peruenturos. Tunc inimicorum ignauia, vel error ostendendus est: vel si antea à nobis superati sunt, commemorandum. Dicenda etiam quibus militum mentes odio aduersariorum, in iram, & indignationem moueatur. Animis penè omnium hominum hoc naturaliter euenit, vt trepidet cùm ad conflictum venerint. Sine dubio autem formidolosiores sunt, quorum mentes ipse confundit aspectus. Sed hoc remedio formido lenitur, si antequam dimices, frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines, vnde & videre hostem & agnoscere consuescat. Interdum audeat aliquid ex occasione, aut fugent, aut interimant inimicos. Inimicorum mores, aduersariorum arma & equos recognoscant. Nam quæ ex vsu sunt, non timentur.

Formido.

Quibus dux exercitū moueat,

Remedium in formidine militum.

Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam. Cap. xiij.

BOnum ducem conuenit nosse magnam partem victoriæ, ipsum locum, in quo dimicandum est, possidere. Elabora ergo, vt consertarus manū, primùm auxilium capias ex loco, qui tanto vtilior iudicatur, quāto superior fuerit occupatus. In subiectos enim vehementiùs tela descendunt, & maiore impetu obnitentes, pars altior pellit. Qui aduerso nititur cliuo, duplex subit, & cum loco & cum hoste certamen. Sed illa distantia est, quòd si de peditibus tuis victoriam speras contra equites hostium, loca aspera, inæqualia, mōtosa debes eligere. Si verò de equitibus tuis contra aduersariorum pedites victoriam quæris, sequi debes paulo quidem editiora loca, sed plana atque patentia, neque syluis, neque paludibus impedita.

Quemadmodum acies debeat ordinari, vt in conflictu reddatur inuicta. Cap. xiiij.

ORdinaturus aciem tria debet antè prospicere, solem, puluerem, & vētū. Nā sol ante faciem eripit visum: ventus contrarius tua inflectit ac deprimit, hostium adiuuat tela. Puluis à fronte cōgestus oculos implet & claudit. Hæc momento eo quo acies ordinātur, etiā imperiti vitare solēt: sed duci prouido cauendū est in futurū, ne post paululū accedente die noceat solis mutata conuersio, nec ventus aduersus hora solita eo pugnante nascatur. Ita ergo cō stituantur ordines, vt hęc post occipitium nostrū sint, & (si potest fieri) aduersariorū impetāt faciem. Acies dicitur exercitus instructus: frōs quę aduersum hostes

hostes spectat. Hęc in publica pugna, si sapienter disponitur, plurimũ iuuat: si imperitè, quãuis optimi bellatores sint, mala ordinatione frãguntur. Instructionis lex est, vt in primo exercitati & veteres milites collocentur, quos antea principes vocabãt. In secundo ordine circũdati cataphractis sagittarij, & optimi milites cũ spiculis vel lãceis ordinẽtur, quos prius hastatos vocabãt. Singuli autẽ armati in directũ ternos pedes inter se occupare consueuerunt, hoc est, in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedites ordinãtur in lõgum: vt nec acies interluceat, & spacium sit arma tractãdi. Inter ordinem autem & ordinẽ à tergo in latum sex pedes distare voluerũt, vt haberẽt pugnãtes spacium accedendi atque recedendi: vehementius enim cum saltu cursuq; tela mittũtur. In his duobus ordinibus & ętate maturi, & vsu cõfidẽtes, & muniti grauioribus etiam armis collocantur. Hi enim ad uicem muri, nec cedere, nec sequi aliquando cogendi sunt, ne ordines turbent: sed venientes aduersarios excipere, & stando pugnandóq; repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armaturis velocissimis, de sagittarijs iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabãt. Quartus item ordo cõstruitur de scutatis expeditissimis, de sagittarijs iunioribus, de his qui acriter verutis vel martiobarbulis (quas plumbatas nominant) dimicant, qui dicebantur leuis armatura. Sciendũ ergo est, stantibus duobus primis ordinibus, tertium & quartum ordinem ad prouocandũ cũ missilibus & sagittis primo loco semper exire. Quòd si hostes in fugã vertere potuerint, ipsi cũ equitibus psequũtur. Si verò ab hostibus pulsi fuerit, redeunt ad primã & secundam aciem, & inter ipsos recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies cum ad spathas & pila (vt dicitur) ventum fuerit, totum sustinet bellum. In quarta acie ponebantur interdum carrobalistę, manubalistarij, fundibulatores, funditores. Fundibulatores sunt qui lapides fustibalis iaciunt. Fustibalus fustis est lõgus pedibus 4 cui per mediũ ligatur funda de corio: & vtraq; manu impulsus, propè instar onagri dirigit saxa. Funditores sunt qui fundis ex lino vel setis factis (has enim dicũt esse meliores) contorto circa caput brachio dirigũt saxa. Quibus scuta deerant, siue lapidibus manu iactis, siue missilibus in hoc ordine dimicabant, quos accensos, tanquã iuniores & postea additos nominabant. Sextus ordo post omnes à fortissimis, & scutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur, quos antiqui Triarios appellabant. Hi, vt requieti & integri acrius inuaderẽt hostes, post vltimas acies sedere cõsueuerant. Si quid enim primis ordinibus accidisset, de horum viribus reparationis spes tota pendebat.

Armatorũ interstitia

Ferentarij

Fundibulatores.

Fustibalus.

Funditores.

Accensi.

Triarij

Ratio podismi quantum spacium in acie inter singulos homines in lõgũ, vel in latum inter singulos ordines debeat custodiri. Cap. XV.

Explanato autem qualiter debeat instrui acies, nunc podismũ mẽsurãque ipsius ordinationis exponã. In mille passibus cãpi, vna acies mille sexcentos sexaginta sex suscipit pedites: propterea quia singuli pugnatores ternos occupãt pedes. Quòd si sex acies in mille passib° cãpi volueris ordinare, nouẽ millia nõgẽti nonagĩta sex pedites sũt necessarij. Si autẽ in ternos ordĩes hũc numerum

numerũ voluetis tendere,duo millia passuũ cõprehendes.Sed melius est plures acies facere,q̃ milites † spargere. Senos autem pedes à tergo inter singulas acies in latũ diximus patere debere, & ipsi bellatores stantes singulos obtinẽt pedes. Ideoq; si sex acies ordinaueris, quadraginta & duos pedes in latum, & mille passus in longum, 10000 hominum tenebit exercitus. Si aūtẽ in ternos ordinare volueris 21 pedes in latum, & duo millia passuum in longum, 10000 tenebit exercitus. Ad hanc rationem siue 20000, siue 30000 peditum fuerint iuxta mensuram podismi, sine aliqua dubitatione difficultatis poterunt ordinari, nec dux fallitur cum sciat qui locus quãtos possit capere armatos. Denique si angustior locus sit, vel multitudo sufficiat, iam inde nouem vel amplius acies ordinari conuenit. Magis enim expedit, vt cõferti pugnent, quàm longius separati à suis. Nam si nimium fuerit acies attenuata, citò ab aduersarijs facta impressione perrumpitur, & nullum postea poterit esse remedium. Qui autem numeri in dextro cornu, qui in sinistro, qui in medio debeant ordinari, vel iuxta dignitates eorum seruatur ex more, vel certè pro qualitate hostium commutatur. *expandere*

De equitibus ordinandis. Cap. xvj.

COnstructa acie peditum, equites ponũtur in cornibus, ita vt loricati omnes, & contati iuncti sint peditibus. Sagittarij autem, vel qui loricas nõ habent longius euagentur. A fortioribus nanq; equitibus, peditum protegẽda sunt latera: & à velocioribus atq; expeditis, hostium cornua perfindenda sunt atque turbanda. Scire dux debet cõtra quos grumos, hoc est, globos hostium, quos equites oporteat ponere. Nã nescio qua occulta ratione, immo penè diuina, alij contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerãt, ab inferioribus sæpe vincuntur. Quòd si equites impares fuerint, more veterũ velocissimi cum scutis leuibus pedites, ad hoc ipsum exercitati iisdem miscendi sunt, quos expeditos velites nominabant. Quo facto quãuis fortissimi hostium venerint equites, tamẽ aduersus mixtum agmen pares esse nõ possunt. Vnum hoc remedium duces veteres inuenerunt, vt assuefacerẽt iuuenes currentes egregiè, & inter binos equites, singulos ex his pedites collocarent, cũ leuioribus scutis, gladijs, atque missilibus. *Grumi* *Velites*

De subsidijs quę post aciem collocantur. Cap. xvij.

SEd optima ratio est, & ad victoriã plurimũ confert, vt lectissimos de peditibus, equitibus, cũ vicarijs, comitibus, tribunisq; vacãtib⁹, habeat dux post aciem pręparatos: alios circa cornua, alios circa mediũ, vt sicubi hostis vehementer insistit, ne rũpatur acies prouolent subitò, & suppleãt loca: additãq; virtute, inimicorũ audaciã frangãt. Hoc primi Lacones inuenerũt, quos imitati sunt Carthaginenses, Romani postea vbiq; seruauerunt. Hac dispositione nulla melior inuenitur. Nã directa acies hoc solũ agere debet si potest, vt hostem repellat, aut fundat. Si cuneus agendus sit, aut forsex, supsfluos habere debes post aciem, de quibus cuneum aut forsicem facias: si ducenda sit Serra, item ex abundãtibus ducetur: nã si de loco suo ordinatum militem transferre cœperis, vniuersa turbabis. Si globus hostium separatus, aut alam tuã, aut

partem aliquã vrgere cœperit, nisi superfluos habeas quos cõtra globos pos-sis opponere, siue equites, siue pedites de acie ruleris, dũ aliã vis defendere, a-liam periculosius denudabis. Quòd si bellatorum tibi copia nõ abũdat, me-lius est aciem habere breuiorem, dũmodo in subsidijs colloces plurimos. Nã plures circa medias partes campi, ex peditibus bene armatis debes habere le ctissimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostium rumpas. Circa cornua autem de contatis loricatisq; equitibus ad hoc seruatis, & leui arma-tura peditum, alas hostium circumuenire te conuenit.

In quo loco primus dux stare debeat, in quo secundus, in quo tertius. Cap. xviij.

DVx qui præcipuam sustinet potestatem inter equites & pedites in parte dextra stare consueuit. Hic enim locus est in quo tota acies gubernatur ex quo rectus est liberq; procursus. Ideo autem in vtrosq; consistit, vt & con-silio regere, & autoritate tam equites quàm pedites ad pugnam possit horta ri. Hic de equitibus supernumerarijs, mixtis peditibus expeditis, aduersario-rum sinistrum cornu, quod contra ipsum stat, circuire & à tergo semper vr-gere debet. Secundus dux in media acie ponitur peditũ, qui eã sustẽtet & fir-met. Hic fortissimos pedites, & bene armatos de supplus secũ habere debet, de quibus aut ipse cuneum faciat, & hostium aciem rumpat: aut si aduersarij cuneum fecerint, ipse forficem faciat, vt cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus, tertius dux esse debet, satis bellicosus & prouidus, quia sini-stra pars difficilior est & velut manca in acie cõsistit. Hic bonos equites sup-numerarios & velocissimos pedites secũ habere debet, de quib' sinistrum cor-nu semper extẽdat, ne circuueniatur ab hostibus. Clamor autem (quẽ quidã barritum vocant) prius nõ debet attolli, quàm acies vtraq; se iunxerit. Impe-ritorum enim vel ignauorum est vociferari de lõgè, cùm hostes magis terre-antur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, vt prior instruas aciem, quàm hostis, quia ex arbitrio tuo potes facere quod tibi vtile iudicas, cũ nullus obsistat: deinde & tuis auges cõfidentiã, & aduersarijs fiduciam minuis, quia fortiores videntur qui prouocare nõ dubi-tanr. Inimici autem incipiunt formidare, qui vident contra se acies ordinari. Huic additur maximum cõmodum, quia tu instructus pararúsq; † ordinan-tem & trepidum aduersarium præoccupas. Pars enim victoriæ est inimicum turbare antequam dimices.

inordinatũ

Quibus remedijs virtuti vel dolis hostium resistatur in acie. Cap. xix.

EXceptis superuenientibus vel incursionib' repentinis ex occasione, quã nũ q̃ dux exercitus amittit, iã in itineribus, fatigatis, in fluminũ trãsgressione diuisis, in paludibus occupatis, in iugis montiũ laborãtibus, in cãpis sparsis, atq; securis in mãsione dormiẽtibus, oportunũ prœliũ semper infertur: cũ aliis negotijs occupatus hostis, prius interimatur quàm pparare se possit. Quòd si cauti sunt aduersarij, & insidiarũ nulla sit copia, tũc aduersum præsentes, sci-entes, videntésq;, æqua cõditione pugnatur. Inde ars belli, non minus in hoc aperto cõflictu, quàm in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Cauẽdum vel maximè,

maximè,ne ab ala, cornúq; sinistro (quod sepi⁹ euenit) aut certè dextro (quod tamen rarò continget) circũueniãtur tui à multitudine hostium,à vagantibus globis,quos Grumos vocãt. Quod si acciderit, vnũ remedium est, vt alã cornuq; replices & rotũdes: quatenus cõuersi tui, sociorum terga defendant. Sed & in angulo ipsius extremitatis fortissimi collocẽtur,quia ibi impetus amplior fieri consueuit. Item aduersum cuneũ hostiũ, certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta cũ acie primo angustior, deinde latior procedit, & aduersariorũ ordines rũpit: quia à pluribus in vnum locũ tela mittuntur. Quã rem milites nominãt caput porcinum Contra quem ordinatio ponitur: quã forficem vocãt. Nam è lectissimis militibus confertis in V literam ordo cõponitur: & illum cuneum excipit, atq; ex vtraq; parte concludit, quo facto aciem non potest erũpere. Item serra dicitur, quæ à strenuis directa, ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur. Globus autẽ dicitur, qui à sua acie separatus, vago superuentu incursat inimicos, cõtra quẽ alter populosior vel fortior immittitur globus. Obseruãdum quoq; est, ne sub tempore, quo iam committitur pugna, velis ordines commutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia transferre. Statim enim nascitur tumultus atque confusio, & imparatis conturbatisque facilius hostis incumbit.

Cuneus

Caput porcinum

Forfex

Serra

Globus

Quot generibus pugna publica cõmittatur, & quomodo etiã qui inferior est numero & viribus, valeat victoriã obtinere. Cap. xx.

DEpugnationũ septẽ sunt genera, quũ infesta ex vtraq; parte signa confligunt. Vna depugnatio est fronte longa, quadrato exercitu, sicut etiã nũc ppè semp solet prælium fieri, Sed hoc genus depugnationis periti armorũ nõ optimũ iudicant, quia cũ in prolixo spacio tenditur acies, nõ æqualis semper cãpus occurrit, & hiat aliquando in medio sinus, aut curuatura fit, & ita in eo loco acies frequenter irrũpitur. Preterea si multitudine aduersarius antecedit, à lateribus aut dextrã aut sinistrã alã circũuenit, in quo periculũ magnũ est, nisi supnumerarios habeas qui sustineãt, hostéq; repellãt. Hoc genere sol⁹ debet cõfligere, qui & plures & fortes habuerit bellatores, vt ex vtroq; cornu hostẽ circũueniat, & quasi in sinũ sui cõcludat exercitus. Secũda depugnatio est publica, q̃ plurimis melior. In qua si paucos strenuos loco idoneo ordiaueris, etiã si multitudine hostiũ & virtute turberis, tamẽ poteris reportare victoriã. Huius talis est modus. Cũ instructæ acies ad cõgressum veniũt, tunc tu sinistrã alã tuã à dextra aduersarij tui lõgius separabis, ne vel missilia ad eã vel sagittæ perueniãt. Dextrã autẽ alã tuã sinistræ alę illius iũge, & ibi primũ incboa p̃liũ: ita vt cũ peditibus optimis, & p̃batissimis equitibus sinistrã partẽ illi⁹, ad quã te iunxeris, aggrediaris atq; circũeas, & detrudendo atq; supcurrendo ad hostium terga peruenias. Quòd si semel aduersarios exinde pellere cœperis, accedẽtibus tuis indubitatam victoriã cõsequeris, & pars exercitus tui, quã ab hoste submoueris, secura durabit. Ad similitudinem autem A literæ vel libellę fabrilis, acies in hoc dimicandi genere constituitur. Quod si te prior aduersarius fecerit, quos post aciem supernumerarios diximus debere poni, tam equites quàm pedites ad sinistrum tuum collige cornu, & sic aduersario resistes

magnis virib⁹,ne arte pellaris. Tertia depugnatio est similis secūdę:sed in hoc deterior,quòd à sinistro cornu tuo cū illius incipis dextro cōfligere. Nā quasi mācus impetus est eorū,& apertè cū difficultate aggrediūtur hostes, qui in sinistro dimicāt cornu. Quod apertius explanabo. Si quādo alā tuā sinistrā lōgè habueris meliorē,tūc & fortissimos equites peditesq; cōiunge,& in cōgressu ipsam primā applica ad alam hostiū dexteram, & quantū potes aduersarij dextrā partem pellere & circuire festina. Tu autē aliā exercitus partē, in qua deteriores bellatores habere te nosti, à sinistra illius longè separa, ne vel gladijs inuadatur,vel ad eā tela perueniāt. In hoc genere cauēdū est, ne inimicorū cuneis trāsuersa tua acies elidatur. Hoc autē modo vno casu vtiliter pugnabitur,si aduersarius infirmius dextrū cornu habuerit, & tu lōgè fortius sinistrū. Quarta depugnatio talis est, Cū ordinaueris aciē,ante quadringētos vel quingētos passus,quàm ad hostē peruenias,nō sperante eo,subitò ambas alas tuas incitare te cōuenit,vt ex vtroq; cornu improuisos hostes vertas in fugā, & celerius victoriam cōsequaris. Sed hoc genus certaminis licet citò superet,si exercitatos fortissimósq; produxerit,tamen periculosum est, quia mediā aciem suā,qui sic dimicat,denudare cōpellitur, & in duas partes exercitū separare. Et si primo impetu victus nō fuerit inimicus,habet postea occasionē, qua inuadat & diuisa cornua, & mediā aciē destitutā. Quinta depugnatio est quartę similis. Sed hoc vnū amplius habet, quia leuem armaturā & sagittarios an
mediam te † primā aciē ponit,vt illis resistentibus nō possit acies irrūpi. Nā sic de dextro cornu suo,illius sinistrū. & de sinistro cornu suo,illius dextrū aggreditur. Quod si fugare potest,statim vincit:sin minus, media acies illius nō laborat: quia à leui armatura sagittarijsq; defenditur. Sexta depugnatio optima est, &. ppè similis secundę, qua vtūtur qui de numero suorū,& de virtute desperant. Et si bene ordinauerint,quāuis cū paucioribus,semper victoriā cōsequuntur. Nam cū instructa acies ad hostes accedit, dextrā alā tuā sinistrę alæ hostiū iunge, & ibi per equites probatissimos & velocissimos pedites incipe prœliari. Reliquam autem partem exercitus tui, longissimè à dextra parte illius remoue,& directum porrige,quasi veru. Nam si partē sinistrā illius & à lateribus & à tergo cœperis cędere,sine dubio vertes in fugam. Aduersarius autem nec de dextra parte sua,nec de media acie potest suis laborantibus subuenire,quia acies tua extenditur, & tota se porrigit ad similitudinem I literę,longissiméq; recedit ab hostibus. Quo genere in itineribus sæpe cōfligitur. Septima depugnatio est,quæ loci beneficio adiuuat dimicantem. In hac quoq; & cum paucioribus,& cum minus fortibus poteris aduersarium sustinere,si mōtem, aut mare,aut flumē,aut lacū,aut ciuitatē,aut paludes, aut abrupta in parte vna habeas,ex qua hostis non possit accedere, reliquū exercitū tuū directa aciē ordines. Sed in illa ala quę munitionem nō habet,omnes equites & ferētarios ponas. Tunc securius pro tuo arbitrio cum hoste confliges,quia ab vna parte loci natura te munit, ab aliā duplex propè ponitur equitatus. Illud ramen obseruandum est, quo nihil melius inuenitur, vt siue de dextero cornu tuo cum illius sinistro pugnare volueris, ibi fortissimos ponas: siue de sinistro

ſtro cum illius dextro, ibi ſtrenuiſſimos colloces: ſiue in medio facere cuneos volueris, per quos hoſtiũ acies rumpas, in cuneo exercitatiſſimos ordines bellatores. Victoria enim per paucos fieri conſueuit. Tantum eſt vt electi à duce ſapientiſsimo, in his locis in quibus ratio & vtilitas poſtular, ordinentur.

Viam abſcedendi ab hoſtibus dandam, vt deleantur facilius fugientes. Cap. XXI.

Plerique rei militaris ignari, pleniorem victoriam credũt, ſi aduerſarios aut locorum anguſtiis, aut armatorum multitudine circundederint, vt aditũ non inueniant abſcedendi. Sed clauſis ex deſperatione creſcit audacia, & cùm ſpei nihil eſt, ſumit arma formido. Libẽter cupit commori, qui ſine dubio ſcit ſe eſſe moriturum. Ideóque Scipionis laudata ſententia eſt, qui dixit, viam hoſtibus qua fugerent, non eſſe muniendam. Nam cùm abſcedendi aditu patefacto, mentes omnium ad præbenda terga conſenſerint, multi more pecorũ trucidantur. Nec inſequentium vllum periculũ eſt, cum victi (quibus defendi poterant) arma conuerterint in fugam. Hoc genere quanto maior fuerit exercitus, tanto facilius multitudo proſternitur. Neque enim ibi requirendus eſt numerus, vbi animus ſemel territus, non tam tela hoſtium cupit declinare, quàm vultum. Cæterum clauſi, licet exigui numero & infirmi viribus, hoc ipſo tamen ſunt hoſtibus pares, quia deſperantes ſciunt aliud ſibi licere non poſſe. Nam vna ſalus victis, nullam ſperare ſalutem.

Quemadmodum ab hoſte recedatur, ſi conſilium pugnæ diſpliceat. Cap. XXII.

Digeſtis omnibus quæ ratio militaris experimentis & arte ſeruauit, vnum ſupereſt docere, quemadmodum recedatur ab hoſtibus. Nam diſciplinæ bellicæ & exemplorum periti, nuſquam maius periculum imminere teſtãtur. Qui enim ante congreſſum recedit ex acie, & ſuis fiduciam minuit & inimicis addit audaciam. Verùm quia hoc ſæpius neceſſe eſt euenire, quibus modis tutò poſsit fieri, declarandum eſt. Primùm vt tui neſciãt ideo te recedere, quia declinas inire conflictum, ſed credant arte aliqua ſe ideo reuocari, vt ad opportuniorem locum inuitetur hoſtis, vt facilius ſuperetur: aut certè inſequentibus aduerſariis ſecretiores collocentur inſidiæ. Nam neceſſe eſt ad fugam parati ſint, qui ducem ſuum ſentiunt deſperare. Illud quoque vitandum eſt, ne hoſtes te recedere ſentiant, & ſtatim irruant. Propterea plerique ante pedites, ſuos equites poſuerunt, vt diſcurrentes aduerſarios videre non ſinerent, quando pedites abſcedebant. Item articulatim incipiẽtes à primis, ſingulas acies ſubducebant, retróque reuocabant, in gradu ſuo manentibus reliquis: quos ſenſim poſtea ceſsimque ad illos iungebant, quos ſubduxerant. Primùm aliquantum exploratis itineribus, noctu cũ exercitu recedebant: vt hoſtes die orto, cùm intellexiſſent, non poſſent comprehendere præcedentes. Prætetea leuis armatura præmittebatur ad colles, à quo ſubitò tutò reuocaretur exercitus: & ſi hoſtes inſequi voluiſſent, à leui armatura, quæ antea occupauerat locum, additis equitibus fundebãtur. Nihil enim periculoſius exiſtimatur, quàm, ſi incautè inſequentibus, ab his qui in ſubſeſſa fuerint, vel antè ſe parauerint, obuietur.

Hoc tẽpus est quo oportunè collocãtur insidię, quia aduersum fugiẽtes, maior audacia & minor cura est. Necessariò autẽ amplior securitas grauius solet habere discrimẽ. Impatatis, cibũ capiẽtibus, in itinere lassis, equos suos pascẽtibus, ac nihil tale suspicãtibus superuẽtus assolet fieri. Quod & nobis vitãdũ est, & hosti in eiusmodi occasionibus pernicies inferenda. Hoc enim casu oppressis, nec virtus potest, nec multitudo prodesse: quia qui in acie publica vincitur pugna, licet & ibi ars plurimum prosit, tamẽ ad defensionem suã potest accusare fortunã. Qui verò superuẽtus & subsessas insidias passus est, culpã suã non potest excusare: quia hoc euitare potuit, & per speculatores idoneos antè cognoscere. Cùm receditur, talis fraus fieri consueuit. Recto itinere pauci equites consequuntur, valida manus occultè per alia mittitur loca: vbi ad agmen inimicorum peruenerunt equites, tentant leuiter atque discedunt. Ille credit quicquid insidiarum fuerat præterisse, & sine cura resoluitur in negligentiam. Tunc illa manus, quæ secreto itinere destinata fuerat, superueniens opprimit ignorantes. Multi cùm ab hoste discedunt, si per syluas ituri sunt, præmittunt qui abrupta vel angusta occupent loca, ne ibidem ab aduersariis patiantur insidias. Et rursus post se præcisis arboribus vias claudunt, quas cõpedes vocant, vt aduersariis facultatem adimant persequendi, & penè vtrique parti in itinere ad subsessas communis occasio est. Nam qui præcedit, oportunis vallibus, vel syluosis montibus, quasi post se relinquit insidias, in quas cũ inciderit inimicus, recurrit ipse & adiuuat suos. Qui verò sequitur aduersis semitis, longè antè destinat expeditos, & præcedendo aduersarium arcet à transitu, vt deceptum à tergo & à fronte concludat. Dormientibus noctu aduersariis, & qui præcesserit potest regredi, & qui sequitur, quantumuis intersit, potest superuenire per fraudem. In transfretatione fluuiorum, qui præcedit, illam partem tentat opprimere, quæ præmissa transierat, dum reliqui alueo separantur. Qui autem festinato itinere sequitur, illos qui non potuerunt transire, conturbat.

De camelis & cataphractis equitibus. Cap. XXIII.

Camelos aliquãtę nationes apud veteres in acie produxerũt, vt Vrsiliani in Aphrica, Macetes hodie quoq; producũt. Sed hoc genus animaliũ arenis & tolerãdę siti aptũ, cõfusas etiã in puluere vẽto vias absq; errore dirigere memoratur. Cęterũ pręter nouitatẽ, si ab insolitis dimoueatur inefficax bello est. Cataphracti equites propter munimina quæ gerunt, à vulneribus quidem tuti, sed propter impedimẽtum & pondus armorũ, capi eos facile est: & laqueis frequenter obnoxij, contra dispersos pedites, quàm contra equites in certamine meliores: tamen aut ante legiones positi, aut cum legionariis mixti, quando cominus (hoc est manu ad manum) pugnatur, acies hostium sæpe rumpũt.

Quomodo quadrigis falcatis, vel elephantis in acie possit obsisti. Cap. XXIIII.

Quadrigas falcatas in bello rex Antiochus & Mithridates habuerũt. Quę vt primum magnũ in aciem intulere terrorem, ita postmodũ fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit agrũ, & leui impedimento retinetur: vnoq; afflicto aut vulnerato equo decipitur. Sed maximè hac

Romanorum

Romanorum militum arte perierūt. Vbi ad pugnam ventum est, repente toto campo Romani tribulos abiecerunt, in quos currentes quadrigæ cum incidissent, deletæ sunt. Tribulus autem est quatuor palis confixum propugnaculū, quod quomodo abieceris, tribus radiis stat, & erecto quarto infestum est. Elephanti in prælijs magnitudine corporum, barritus horrore, formę ipsius nouitate, homines equosq; conturbant. Hos contra Romanum exercitū primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hānibal in Aphrica. Rex Antiochus in oriente, Iugurtha in Numidia copiosos habuernnt, aduersus quos diuersa resistendi excogitarunt genera armorum. Nam & Centurio in Lucania gladio manū (quam promuscidem vocant) vni abscidit, & bini cataphracti equi iungebātur ad currū, quibus insidentes clibanarij, sarissas, hoc est, lōgissimos contos in elephātos dirigebāt. Nam muniti ferro, nec à sagittariis, quos vehebant beluę, lędebātur, & earū impetū equorū celeritate vitabāt. Alij cōtra elephātos cataphractos milites immiserūt: ita vt in brachiis eorū, & in cassidibus vel humeris, aculei ingentes ponerentur è ferro, ne manu sua elephas bellatorē contra se venientē posset apprehendere. Præcipuè tamen velites antiqui aduersum elephantos ordinarunt. Velites autem erant iuuenes, leui armatura, corpore alacri, qui ex equis missilia optimè dirigebant. Hi equis præcurrentibus ad latiores lanceas vel maiora spicula beluas occidebant: sed crescente audacia, postea collecti, plures milites pariter pila, hoc est, missilia, in elephantos congerebant, eósque vulneribus elidebant. Illud tamen additum est, vt funditores cum fustibalis & fundis, rotundis lapidibus destinatis, † Indos (per quos regebantur elephanti) cum ipsis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Præterea venientibus beluis, qua irrupissent aciem, spacium milites dabant. Quæ cùm in agmen medium peruenissent, circumfusis vndique armatorum globis, cum magistris absque vulneribus capiebantur illæsæ. Carrobalistas aliquanto maiores (hę enim longius & vehementius spicula dirigunt) superpositas curriculis, cum binis equis aut mulis post aciem ordinari conuenit, & cùm sub ictu teli accesserint, bestiæ sagittis balistariorum transfiguntur. Latius tamen & firmius contra eas præfigitur ferrum, cum in magnis corporibus maiora sint vulnera. Aduersum elephanthos plura exempla & machinamenta retulimus, vt si quando necessitas postulauerit, sciatur quæ sint tam immanibus beluis opponenda.

Tribulus. *Pyrrhus elephantos primus in Italiam duxit.* *Promuscis* *Sarissę.* *Velites.* *in hos* *Carrobalistę.*

Quid fieri debeat, si vel pars vel totus exercitus fugerit. Cap. XXV.

Sciendum verò est, si pars exercitus vicerit & pars fugerit, minimè desperandum, cùm in eiusmodi necessitate, ducis constantia totam sibi possit vendicare victoriā. Innumerabilibus hoc accidit bellis, & pro superioribus sunt habiti qui minimè desperarunt. Nam in simili conditione fortior creditur, quem aduersa non frangunt. Prior ergo de cæsis hostibus spolia capiat, & quod ipsi dicunt, colligat campum, prior clamore ac buccinis exultare videatur. Hac fiducia perterrebit inimicos, ita suis fiduciam geminabit, quasi victor ex omni parte discesserit. Quòd si aliquo casu omnis acies fundatur exercit⁹ perniciosa clade, tamē reparationis multis fortuna nō defuit, & medicina quærenda est.

Colligere campum.

Dux

Dux ergo pronidus sub ea cautela publico debet Marte confligere, vt si quid pro varietate bellorum, vel conditionis humanæ secus acciderit, absque graui detrimento liberet victos. Nam si vicini fuerint colles, si post terga munitio, si cęteris abscedentibus fortissimi quique restiterint, se suósque seruabunt. Frequenter iam fusa acies, dispersos ac passim sequentes, reparatis viribus interemit. Nam nunquam exultantibus maius solet esse discrimẽ, quàm cum † ex su-
exhibitis bita ferocia subitò in formidinem commutantur. Sed quicunque conuentus fuerit, colligendi sunt superstites, bello erigendi adhortationibus congruis & armorum instauratione resouendi. Tunc noui delectus, noua quæruntur auxilia: & (quod amplius prodest) captatis occasionibus in ipsos victores per occultas insidias impetus faciendus est, ac sic audacia reparanda. Nec oportunitas deerit, cum pro felicitate superbius & incautius mentes efferantur humanæ. Si quis hunc casum vltimum putat, cogitet euentus omnium præliorum, inter initia contra illos magis fuisse, quibus victoria debebatur.

Regulæ bellorum generales. Cap. XXVI.

IN omnibus prælijs expeditionis conditio talis est, vt quicquid tibi prodest, aduersario noceat: quod illum adiuuat, tibi semper officiat. Nunquam igitur ad illius arbitrium aliquid facere, aut dissimulare debemus, sed id solùm agere, quod nobis vtile iudicamus. Contra te enim incipis esse, si imiteris quod fecit ille pro se: & rursus quicquid pro tua parte tentaueris, contra illum erit, si voluerit imitari. In bello, qui plus in angarijs vigilauerit, plúsque in exercendo milite laborauerit, minus periculum sustinebit. Nunquam miles in aciem producendus est, cuius antea experimenta non ceperis. Aut inopia, aut superuentibus, aut terrore melius est hostem domare, quàm prælio: in quo amplius solet fortuna potestatis habere quàm virtus.

Nulla cõsilia meliora sunt, q̃ illa quæ ignorauerit aduersarius anteq̃ facias.

Occasio in prælio amplius solet iuuare quàm virtus.

In solicitandis suscipiendísque hostibus, si cum fide veniant, magna fiducia est: quia aduersarium amplius transfugæ frangunt quàm perempti.

Melius est post aciem plura seruare præsidia, quàm latius militẽ spargere.

Difficilè vincitur, qui vere potest de suis & de aduersarij copijs iudicare.

Amplius valet virtus, quàm multitudo.

Paucos viros fortes natura procreat, bona ĩstitutione plures reddit industria.

Exercitus labore proficit, ocio consenescit.

Nunquam ad certamen publicum produxeris militem, nisi cum eum videris sperare victoriam.

Subita conterrent hostes, vsitata vilescunt.

Qui dispersis suis inconsultè insequitur, quam ipse acceperat, aduersario vult dare victoriam.

Qui frumentũ necessariumque commeatũ nõ pręparat: vincitur sine ferro.

Qui multitudine & virtute præcedit, quadrata dimicet fronte, qui primus est modus.

Qui imparẽ se iudicat, dextro cornu suo sinistrũ cornu pellat inimici, qui est

secundus

cundus modus.

Qui sinistram alam fortissimam habere se nouerit, dextram alam hostis inuadat, qui est tertius modus.

Qui habet exercitatissimos milites, in vtroq; cornu pariter prælium debet incipere, qui est quartus modus.

Qui leuem armaturam optimè regit, vtranq; alam hostis inuadat, ferétarijs ante mediam aciem constitutis, qui est quintus modus.

Qui nec numero militum, nec virtute cõfidit, si depugnaturus est, de dextra sua sinistram alam hostium pulset, reliquis suis porrectis in similitudinem veru, qui sextus est modus.

Qui pauciores infirmioresq; habere se nouit, septimo modo ex vno latere aut mõte, aut ciuitate, aut mare, aut fluuiũ, aut aliquod debet habere subsidiũ.

Qui confidit equitatu, aptiora loca quærat equitibus, & rem magis per equites gerat.

Qui confidit pedestribus copijs, aptiora loca peditibus quærat: & rem magis per pedites gerat.

Cùm explorator hostiũ latenter oberret in castris, omnes ad tẽtoria sua per diem redire iubeantur, & statim deprehenditur explorator.

Cùm cõsilium tuum cognoueris aduersarijs proditum, dispositionem mutare te conuenit.

Quid fieri debeat, tractato cũ multis: quid verò facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum.

Milites pœna & timor in sedibus corrigunt, in expeditione spes & præmia faciunt meliores.

Boni duces publico certamine nunquam nisi ex occasione, aut nimia necessitate confligunt.

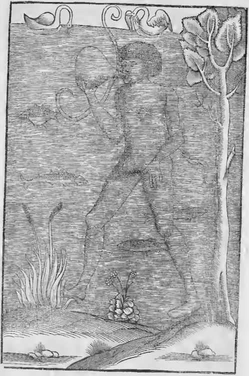
Magna dispositio est, hostem fame magis vrgere quàm ferro.

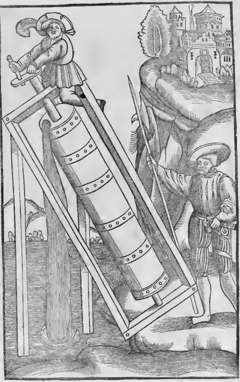
De equitatu sunt multa pręcepta, sed cũ hęc pars militię, vsu exercitij, armorum genere, & equorum nobilitate profecerit, ex libris nihil arbitror colligendum, cùm pręsens doctrina sufficiat.

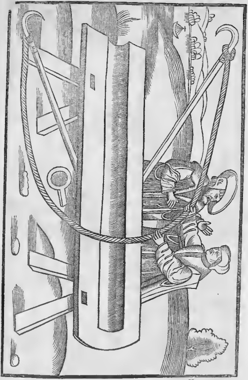
Quo genere depugnaturus sis, nesciant hostes: ne aliquibus remedijs resistere moliantur.

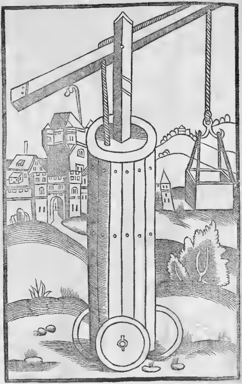
Digesta sunt Imperator inuicte, quę nobilissimi autores, diuersis ꝓbata tẽporibus, per experimentorũ fidem, memorię tradiderunt, vt ad sagittãdi peritiam, quã in serenitate tua Persa miratur: ad equitandi scientiam vel decorem, quę Hunnorũ, Alanorumq; natio velit imitari, si possit: ad currẽdi velocitatem, quã Saracenus Indusq; non æquat: ad armaturæ exercitationẽ, cuius cãpi doctores vel pro parte exempla intellexisse se gaudent, regula pręliandi, immo vincendi artificiũ ingeratur, quatenus virtute pariter ac dispositione mirabili, reip. tuę & Imperatoris officium exhibeas & militis.

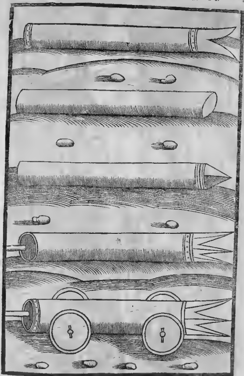

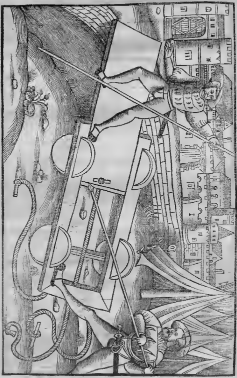

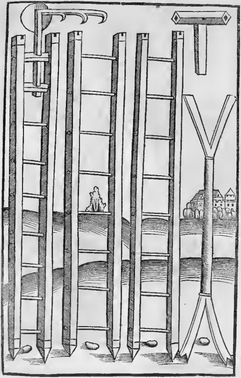

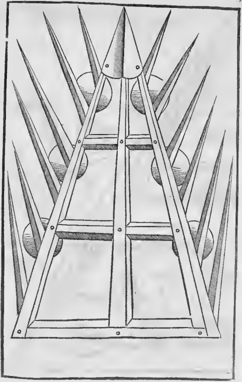

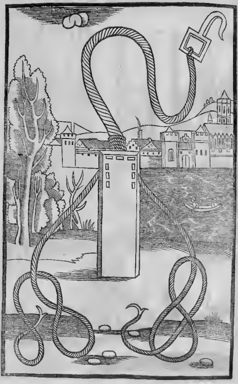

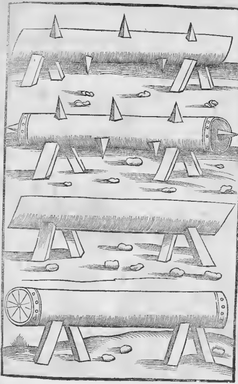

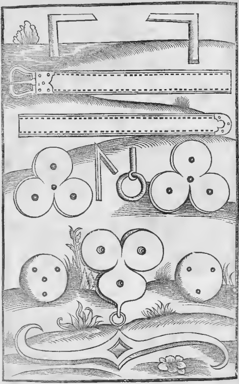

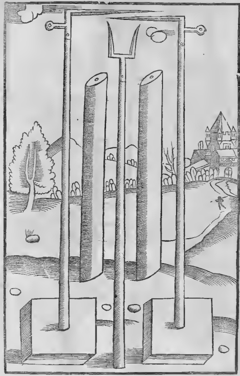

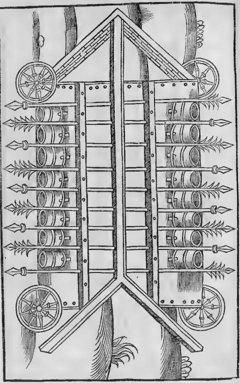

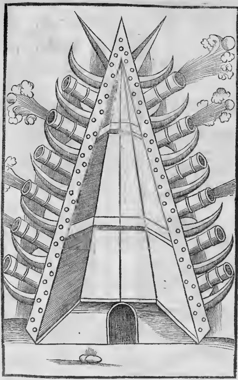

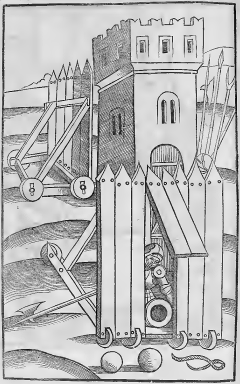

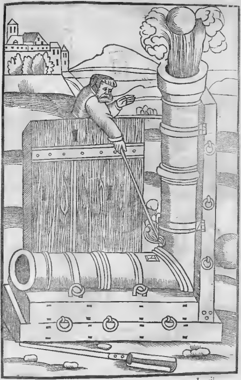

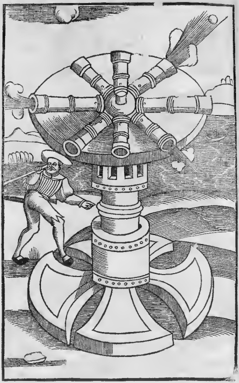

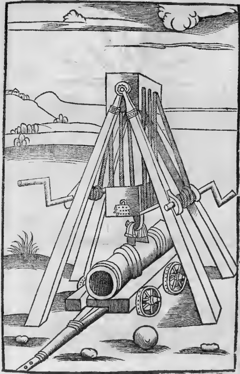

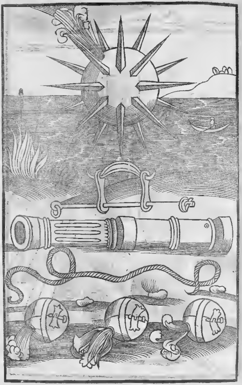

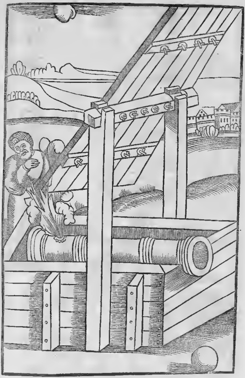

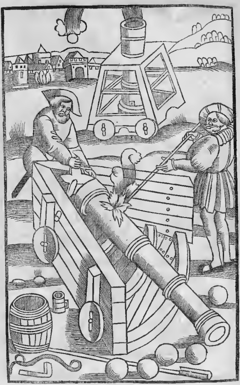

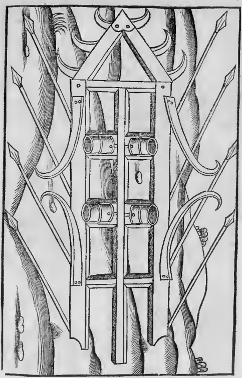

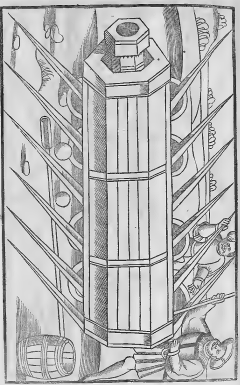

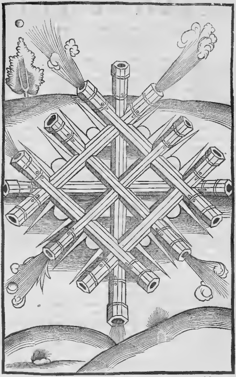

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI

Libri Quarti Prologus.

Respublica

AGrestem incultámque hominum initio sæculi vitã, à cõmunione mutorum animalium vel ferarum, vrbium constitutio prima discreuit. In his nomen reip. peperit cõmunis vtilitas. Ideo potentissimę nationes ac principes cõsecrati nullam maiorem gloriã putauerũt, quàm aut fundare nouas ciuitates, vel ab alijs conditas in nomen suum sub quadam amplificatione transferre. In quo opere clemẽtia serenitatis tuę obtinet palmã. Ab alijs enim vel paucę vel singulæ, à pietate tua innumerabiles vrbes ita iugi labore perfectæ sunt, vt non tã humana manu conditæ, quàm diuino nutu videantur paratę. Cunctos itaq; imperatores fœlicitate, moderatione, castimonia, exemplis, indulgentia, studiorum amore præcellis. Regni animíque tui bona cernimus. Hæc enim anticipare & superior optauit ætas, & extendi in perpetuum ventura desyderat. Quibus rebus tantum vniuerso orbi pręstitum gratulamur bonum, quantum vel humana mens petere, vel gratia potuit diuina conferre. Sed dispositionibus vestrę clementię, quantùm profecerit murorum elaborata constructio, Roma documentum est, quę salutem ciuium Capitolinę arcis defensione seruauit, vt gloriosius postea totius orbis possideret imperium. Ad complementum ergo operis maiestatis vestrę pręceptione suscepti, rationes quibus vel nostræ ciuitates defendendæ sunt, vel hostium subruendæ, ex diuersis autoribus in ordinem digeram: nec laboris pigebit, cum omnibus profutura credantur.

Ciuitates aut opere, aut natura, aut vtroque debere muniri. Cap. j.

VRbes atque castella aut natura muniuntur, aut manu, aut vtroque, quod firmius ducitur. Natura, aut loco edito vel abrupto, aut circunfuso mari siue paludibus vel fluminibus. Manu, fossis, ac muris. In illo naturali beneficio tutissimum eligetur consiliũ, in plano quęritur fundantis industria. Videmus antiquissimas ciuitates ita in campis patentibus constitutas, vt deficiente auxilio locorum, arte tamen & opere redderentur inuictæ.

Non directos, sed angulosos muros faciendos. Cap. ij.

AMbitum muri directũ veteres ducere noluerũt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus iactis fundamẽtis clausere vrbes, crebrióresq; turres in ipsis angulis ediderũt. Propterea, quia si quis ad murũ tali ordinatione cõstructũ, vel scalas, vel machinas voluerit admouere, nõ solũ à fronte, sed etiã à lateribus & propè à tergo veluti in sinũ circumclusus opprimitur.

Quemadmodum murus è terra iungatur aggestus, vt nunquàm posit elidi. Cap. III.

MVrus autem vt nunquàm poßit elidi hac ratione perficitur. Interuallo viceenûm pedum interpoſito, duo intrinſecus parietes fabricantur. Deinde terra, quę de foſsis fuerit egeſta, inter illos mittitur, vectibúſque denſatur: ita vt à muro primus paries parum inferior, ſecundus longè minor ducatur, vt de plano ciuitatis ad ſimilitudinem graduū quaſi cliuo molliúſque ad propugnacula poſsit aſcendi. Quia nec murus vllis poteſt arietibus rumpi, quem terra confirmat, & quouis caſu deſtructis lapidibus, ea quæ inter parietes denſata fuerit, ad muri vicem ingruentibus moles obſiſtit.

De cataractis, & portis, ne exurantur ab ignibus. Cap. IIII.

CAuetur præterea, ne portæ ſubiectis ignibus exurantur. Propter quod ſunt coriis & ferro tegendæ. Sed amplius prodeſt quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum, in cuius ingreſſu ponitur cataracta, quæ annulis ferreis ac funibus pendet, vt ſi hoſtes intrauerint, demiſſa eadem extinguantur incluſi. Ita tamen ſupra portam murus eſt ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ de ſuperiore parte effuſa aqua, ſubiectum extinguat incendium.

De foſsis faciendis. Cap. V.

FOſſæ autem ante vrbes altiſsimæ latiſsimæque faciendæ ſunt, vt nec facilè poſsint coęquari repleríque ab obſidétibus, & cùm aquis cœperint inundari, ab aduerſario cuniculum continuari minimè patiatur. Nam duplici modo opus ſubterraneum peragi, earum altitudine & inundatione prohibetur.

Ne ſagittis hoſtium homines lædantur in muro. Cap. VI.

FOrmidatur ne multitudo ſagittariorum, de propugnaculis exterritis defenſoribus, appoſitiſque ſcalis, occupet murum. Aduerſum quod cataphractas atque ſcuta in ciuitatibus debet habere quàm plurima. Deinde propugnacula duplicia, ſaga ciliciáque tendantur, impetúmque excipiant ſagittarum. Nec enim facilè tranſeunt ſpicula quod cedit ac fluctuat. Inuentū quoque remedium eſt, vt de ligno crates facerent, quas metellas vocauerunt, lapidibúſque complerent: ea arte inter bina propugnacula conſtitutas, vt ſi per ſcalas aſcendiſſent hoſtes, & partem aliquam ipſius contigiſſent, ſupra caput ſuum † vergerent ſaxa. verterentur

Quibus modis prouidendum ſit, ne famem patiantur obſeſsi. Cap. VII.

MVlta defenſionum oppugnationúmque ſunt genera, quæ locis competentibus inſeremus. Nunc ſciendum eſt obſidēdi duas eſſe ſpecies. Vnam cùm aduerſarius opportunis locis præſidiis ordinatis, continuis inſultibus impugnat obſeſſos. Alteram cùm vel aqua prohibet incluſos, vel deditionem ſperat à fame, quando omnes prohibuerit commeatus. Hoc enim conſilio, ipſe ocioſus ac tutus fatigat inimicum. Ad quos caſus, poſſeſſores, quàmuis leui ſuſpicione pulſati, omnem alimoniam victus intra muros debent ſtudioſiſsimè colloeare, vt ipſis exuberet ſubſtantia, aduerſarios inopia cogat abſcedere.

M ij Non

Non solùm autem porcinum, sed & omne animalium genus, quod inclusum
non poterit seruari † potest, deputati oportet ad lardum, vt adminiculo carnis frumenta sufficiant. Aues autem cortales & sine expensa in ciuitate nutriuntur, & propter ægrotantes sunt necessariæ. Pabula equis congerenda præcipuè, & quæ apportari nequiuerint, exurenda. Vini, aceti, cæterarúmque frugum vel pomorum congerendæ sunt copiæ, nihílque quod suis proficiat, hostibus relinquendum est. Nam vt hortorum cura in viridariis domorum, vel aries exercceatur, vtilitatis aut voluptatis ratio persuadet. Parum autem proficit plurimùm collegisse, nisi ab exordio dimensione salubri per idoneos procuratores erogatio temperetur. Nũquàm periclitati sunt fame, qui frugalitatem inter copiam seruare cœperunt. Imbellis quoque ætas ac sexus propter necessi-
portus taté victus † foris frequẽter exclusa est, ne penuria opprimeret armatos, à quibus sæpe mœnia seruabantur.

Quæ species præparandæ sint pro defensione murorum. Cap. VIII.

EXurimenta, bitumen, sulphur, picem liquidam, oleum quod incendiarium vocant, ad exurendas hostium machinas, conuenit præparari. Ad arma facienda ferrum vtriusque temperaturæ, & carbones seruantur in conditis: ligna quoque hastilibus sagittisque necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuiis quæ pro rotunditate grauiora sunt & aptiora, mittentibus diligentissimè colliguntur, ex quibus muri replentur & turres. Minima etiam fundis siue fustibalis vel manibus iacienda. Maiora per onagros diriguntur. Maxima verò pondere, formáque volubili, in propugnaculis diriguntur, vt dimissa per præceps, non solum hostes obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant. Rotæ quoque de lignis viridibus ingentissimæ fabricantur, vel intercisi ex validissimis arboribus cylindri (quas taleas vocãt) vt sint volubiles læuigantur: quæ per pronum labentia subito impetu bellatores sternunt, equósque solent deterrere. Trabes quoque & tabulata vel diuersę magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu (Nam talibus, oppugnantium machinis per alias machinas consueuit obsisti) pręcipuè cum subitis operibus addenda sit mutis vel propugnaculis altitudo, ne aduersariorum mobiles turres supereemineant & capiant ciuitatem.

Quid faciendum si neruorum defuerit copia. Cap. IX.

NEruorum quoque copiam summo studio expedit colligi: quia onagri vel balistæ cæteráque tormenta, nisi funibus neruinis intenta, nihil prosunt. Equorum tamen setæ de caudis ac iubis ad balistas vtiles asseruntur. Indubitatum verò est crines fœminarum in eiusmodi tormentis non minorem habere virtutem, Romanæ necessitatis experimento. Nam in obsidione Capitolij corruptis iugi ac longa fatigatione tormentis, cùm nervorum copia defecisset, matronæ abscissos crines viris suis obtulere pugnan-
Mulierum Romanorũ crines. tibus, reparatísque machinis aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudicissimæ fœminæ deformato ad tempus capite liberè viuere cum maritis, quàm hostibus integro decore seruire. Cornua quoque vel

cruda

cruda coria proficit colligi ad cataphractas tegendas, aliáque machinamenta siue munimina.

Quid faciendum ne aquæ inopiam patiantur obsessi. Cap. X.

MAgna vrbis vtilitas est, cùm perennes fontes murus includit. Quòd si natura non præstat, cuiuslibet altitudinis effodiẽdi sunt putei, aquarúmque haustus funibus extrahendi. Sed interdum siccciora sunt loca, quæ montibus sunt saxísque munita, in quibus superposita castella extra murum inferiores reperiunt fontium venas, ac de propugnaculis vel turribus destinatis protegunt telis, vt a quatoribus liber præstetur accessus. Quòd si vltra iactum teli, in cliuo tamen ciuitatis subiecta sit vena, castellum paruulum (quem Burgum vocant) inter ciuitatem & fontem conuenit fabricari, ibíque balistas sagittariósq; constitui, vt aqua defendatur ab hostibus. Præterea in omnibus publicis ædificiis, multísque priuatis, cisternæ sunt diligentissimè substituendę, vt receptacula aquis pluuialibus, quę de tectis effluũt, præstent. Difficile enim vincit sitis eos, qui quàmuis exigua aqua ad potum tantùm in obsidione sunt vsi. Burgus.

Si sal defuerit quid faciendum sit. Cap. XI.

SI maritima sit ciuitas & sal defuerit, liquor ex mari sumptus, per alueos aliáque patula vasa diffunditur, qui á calore solis duratur in salem. Quòd si hostis ab vnda prohibeat (nam hoc sæpe accidit) harenas, quas exagitatum ventis mare superfuderat, aliquando colligunt, & dulci aqua eluunt, quæ sole siccata nihilo minus mutatur in salem.

Quid faciendum cùm primo impetu venitur ad muros. Cap. XII.

VIolenta autem impugnatio, quando castellis vel ciuitatibus præparatur, mutuo vtrinque periculo, sed maiore oppugnantium sanguine, exercentur luctuosa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiũt, terrifico apparatu expositis copiis, in spem deditionis formidinem geminant, tubarum strepitu hominúmque permixto. Tũc, quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norũt, dum admotis scalis inuaditur ciuitas, resistere debẽt omni virtute. Quòd si á fidentibus siue militaribus viris repellatur prima congresio, statim clausis crescit audacia, & iam non terrore, sed viribus & arte confligitur.

Enumeratio machinarum quibus muri oppugnantur. Cap. XIII.

ADmouentur etiam testudines, arietes, falces, vineę, plutei, musculi, turres, de quibus singulis qualiter fabricentur, quo etiam pacto prælientur vel repellantur, edisseram.

De ariete, falce, testudine. Cap. XIIII.

DE materia ac tabulatis testudo contexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis centonibúsque vestitur. Hæc intrinsecus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro, quod Falx vocatur, ab eo quòd incurua est, vt de Falx

muro extrahat lapides: aut certè ipsius caput vestitur ferro, & appellatur Aries: vel quòd habet durissimam frontem, quæ subruat muros: vel quòd more arietum retrocedit, vt cum impetu vehementius feriat. Testudo autem à similitudine veræ testudinis vocabulum sumpsit, quia sicut illa modò reducit, modò profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, vt fortius cædat.

Aries. *Testudo.*

De vineis, pluteis, & aggere. Cap. XV.

cattos

Vineas dixerunt veteres, quas nunc militari barbaricóque vsu† causias vocāt. E lignis leuioribus machina colligatur, alta pedibus 8, lata pedibus 7, longa pedibus 6. Huius tectum munitione duplici, tabulatis cratibúsque contexitur. Latera quoque vimine sepiūtur, ne saxorum telorúmque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne immisso concremetur incendio, crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Istæ, cùm plures factæ fuerint, iūguntur in ordinem, sub quibus obsidentes tuti ad subruenda penetrant murorum fundamenta. Plutei dicuntur, qui ad similitudinem† absidis contexuntur è vimine, & ciliciis vel coriis protegūtur, ternísque rotulis, quarum vna in medio, duę in capitibus apponūtur, in quācunque partem volueris admouentur more carpenti: quos obsidentes applicant muris, eorúmque munitione protecti, sagittis siue fundis vel missilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilior præstetur occasio. Agger autem ex terra lignísque extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

Plutei. absidis

De Musculis. Cap. XVI.

Musculi.

Musculos dicunt minores machinas, quibus protecti bellatores si lutum obsuerit aut ciuitatis fossatum, apportatis lapidibus, lignis, ac terra, non solùm complent, sed etiam solidant, vt turres ambulatoriæ sine impedimento iunganrur ad murum. Vocantur autē à marinis beluis Musculi. Nā quemadmodum illi, cùm minores sint, tamen balenis auxilium adminiculúmque iugiter exhibēt: ita istæ machinæ breuiores, deputatę turribus magnis, aduentui illarum parant viam, itineráque præmuniunt.

De turribus ambulatoriis. Cap. XVII.

Turres autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorum speciem, ex trabibus tabulatísque compacta: & ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissimè ex crudis coriis vel centonibus communitur, quibus pro modo latitudinis additur altitudo. Nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos vel quinquagenos larę sunt. Proceritas autem ipsarum tanta fit, vt non solùm muros, sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rotæ mechanica arte subduntur, quarum lapsu volubili magnitudo tam alta mouetur. Præsens autem periculum ciuitatis est, si ad murum fuerit turris admota. Plures enim accipit scalas, & diuerso genere conatur irrūpere. Nā in inferioribus habet arietē, cuius impetu destruit muros, circa verò mediam partem accipit pōtem, factū de duabus trabibus, septúmq;

de vi-

de vimine, quem citò prolatum inter turrim murúmque cõstituũt, & per eum ingredientes de machina bellatores in ciuitatem transeunt, & occupant muros. In superioribus autem turris illius partibus contati & sagittarij collocantur, qui defensores vrbis contis, missilibus, saxísque ex alto prosternant. Quo facto ciuitas capitur sine mora. Quid enim auxilij superest, cum hi qui de murorũ altitudine sperabant, repente supra se aspiciant altiorem hostiũ murum?

Quemadmodum ambulatoria turris possit incendi. Cap. XVIII.

HVic tam manifesto discrimini occurritur multis modis. Primum si confidẽtia vel virtus est militaris, eruptione facta, globus egreditur armatorum, & vi hostibus pulsis machinamentum illud ingens direptis coriis ignis exurit. Quòd si oppidani exire non audeant, maiores balistas, malleolos, vel phalaricas cum incendio destinant, vt perruptis coriis vel centonibus, intrinsecus flamma condatur. Malleoli velut sagittę sunt, & vbi adhęserint (quia ardentes sunt) vniuersa cõflagrant. Phalarica autem ad modũ hastæ valido præfigitur ferro, inter tubum & hastile sulphure, resina, bitumine, stupísque conuoluitur infuso oleo, quod incendiarium vocant, quę balistæ impetu destinata, perrupto munimine ardens figitur ligno, turritamq; machinam frequenter incendit. Depositi quoque homines funibus, cùm hostes dormiunt in lateruis portant lucernas, & incensis machinis rursus leuantur in murum. *Malleoli. Phalarica.*

Quemadmodum altitudo muris addatur. Cap. XIX.

PRæterea partem muri, ad quam machina conatur accedere, cæmẽtò atque lapidibus, vel luto siue lateribus, postremò tabulatis extruendo faciunt altiorem, ne defensores mœnium desuper vrbi ventura possit opprimere. Constat autem inefficax machinamẽtum reddi, si inueniatur inferius. Verum obsidentes eiusmodi dolum adhibere consueuerunt. Primò talem extruunt turrem, quæ propugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde secretò aliam de tabulatis intrinsecus turriculam faciunt, & cùm muris fuerit machina sociata, subitò funibus trocleisq; de medio turricula illa producitur, de qua egredientes armati (quia altior inuenitur) statim capiunt ciuitatem.

Quo pacto fodiatur terra, vt machina nocere non possit. Cap. XX.

INterdum longissimas ferratásque trabes opponunt machinæ venienti, eámque à muri vicinitate propellunt. Sed cùm Rhodiorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur, mechanici ingenio inuentum est tale remedium. Per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinsecus: & cum rotis suis moles fuisset impulsa, atque ad locum qui subtus cauatus fuerat venisset, tanto põdere solo cedente subsedit, vt nec iungi muris, aut moueri vlterius potuerit. Ita ciuitas liberata est, derelictáque machina. *Rhodiorũ astutia.*

De sca-

De scalis, sambuca, exostra, & tollenone. Cap. XXI.

ADmotis turribus funditores lapidib^9, sagittarij iaculis, manubalistarij vel arcubalistarij sagittis, iaculatores plūbatis ac missilibus, è muris submouent hostes. Hoc facto, scalis appositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis nitū- *Capaneus* tur, frequenter periculum sustinent, exemplo Capanei, à quo primū hæc scalarum oppugnatio perhibetur inuenta: qui tanta vi occisus est à Thebanis, vt extinctus fulmine diceretur. Et ideo sambuca, exostra, & tollenone obsiden- *Sambuca* tes in murum hostium penetrant. Sambuca dicitur ad similitudinem citharæ. Nam quemadmodum in cithara chordæ sunt, ita in trabe, quæ iuxta turrim ponitur, funes sunt, qui pontem de superiore parte trocleis laxant, vt ascendat ad murum, statímque de turri exeunt bellatores, & per eam transeuntes *Exostra* mœnia vrbis inuadunt. Exostra dicitur pons quem superius exposuimus, qui *Tolleno* de turri in murum repente protenditur. Tolleno dicitur quoties vna trabs in terram prælatè defigitur, cui in summo vertice alia transuersa trabs longior dimensa medietate connectitur, eo libramento, vt si vnum caput depresseris, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati. Tūc per funes vno attracto depressóque, alio capite eleuati imponuntur in murum.

De balistis, onagris, scorpionibus, arcubalistis, fustibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus. Cap. XXII.

ADuersum hæc obsessos defendere consueuerunt balistæ, onagri, scorpio- *Balista* nes, arcubalistæ, fustibali, sagittarij, fundæ. Balista funibus, neruis chordísque tenditur, quæ quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quanto maior fuerit, tanto spicula longius emittit: quæ csi iuxta artem mechanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius antè collegerint, *Onager* dirigatur, penetrat quodcūque percusserit. Onager autem dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine & magnitudine, saxorū pondera iaculatur. Nam quanto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more côtorquet. His duo- *Scorpiones* bus generibus nulla tormentorum species vehemétior inuenitur. Scorpiones dicebantur quas nunc manubalistas vocant: ideo sic nuncupati, quòd paruis subtilibúsque spiculis inferant mortem. Fustibalos, arcubalistas & fundas describere superfluum puto, quæ præsens vsus agnoscit: saxis tamen grauioribus per onagrum destinatis, non solùm equi eliduntur & homines, sed etiam hostium machinamenta franguntur.

Aduersum arieres prosunt culcitræ, laquei, lupi, & columnæ grauiores Cap. XXIII.

ADuersum arietes etiam vel falces, sunt plura remedia. Aliquanti cētones & culcitras fustibus calcant, & illis opponūt locis quę cędit aries, vt impetus machinę materia molliore fractus, nō destruat murū. Alij laqueis capros arietes, per multitudinem hominū de muro in obliquū trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modū forficis dentatū funibus alligant ferrum, quod lupū vocant, apprehensúmq; arietem aut euertunt, aut ita suspendunt,

dunt vt impetum non habeat feriendi. Interdũ bases columnæ marmoreæ vibrato impetu iaciũtur è muris,arietésque confringunt. Quòd si tanta vis fuerit,vt murus arietib⁹ perforetur, & (quod sæpe accidit) decidat,salutis vna spes superest vt destructis domibus alius intrinsecus murus addatur, hostésq; inter binos parietes(si penetrare tentauerint)perimantur.

De Cuniculis per quos murus desoditur. Cap. XXIIII.

ALiud genus oppugnationis est subterraneum atque secretum,quod Cuniculum vocant: à leporibus qui casulas sub terras fodiunt, ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorũ, in quibus auri argentique venas bessorum rimatur industria, magno labore terra desoditur, cauatóque specu in exitiũ ciuitatis inferna quæritur via: quæ fraus duplicibus operatur insidiis. Aut enim penetrant vrbem, & noctu non sentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculum, reseratísque portis suorum agmen ducunt, hostésque in ipsis domibus perimunt ignorantes: aut certè cùm ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorũ maximam partem, appositis siccioribus lignis, ruinámque muri tumultuario opere suspendunt. Sarmenta insuper iungunt, aliáque fomenta flammarum. Tunc præparatis bellatoribus subter ignis immittitur, combustísque columnis ligneis atque tabulatis, muro subito corruente, irruptioni aditus reseratur. Cuniculus

Quid facere debeant oppidani, si hostis irruperit ciuitatem. Cap. XXV.

INnumerabilibus declaratur exemplis, sæpe cæsos ad internicionem hostes, qui inuaserant ciuitatem. Quod sine dubio euenit, si oppidani muros ac turres obtinuerint, vel altiora loca occupauerint. Tunc enim de fenestris ac tectis omnis ætas ac sexus irrupentes obruunt saxis, aliisque generibus telorum: quod ne sustineant obsidentes, portas ciuitatis aperire consueuerunt, vt resistere desinant, fugiendi potestate concessa. Necessitas enim quædam virtutis est, desperatio in hoc casu. Vnum oppidanis auxilium est, siue per diem, siue per noctem hostis intrauerit, vt muros turrésque teneant, ac loca superiora conscendát, hostésque per vicos & plateas vndique obruant dimicantes.

Quæ sit adhibenda cautela, ne hostes furtim occupent murum. Cap. XXVI.

FRequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed vbi post metum, murorum vigiliis derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasione captata, cum scalis clanculũ veniunt, murósque conscendunt. Propter quod maior est adhibenda custodia cùm hostis abscesserit, & in ipsis muris ac turribus tuguriola locanda, in quibus vigiles hybernis mensibus ab imbribus vel frigore, æstiuis defendantur à sole. Illud quoque vsus inuenit, vt acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostium odore præsentiant, latratúque testentur. Anseres quoque non minore solertia nocturnos superuentus clamoribus indicant. Nam ingressi Capitolinam arcem Galli, Romanum nomen eruerant, nisi

nisi clamore anserum excitatus Manlius restitisset. Mira diligentia siue fortuna viros, qui vniuersum orbem erant missuri sub iugum, auis vna seruauit.

Quomodo oppidanis inferantur insidiæ. Cap. XXVII.

Non solùm in obsidionibus, sed in vniuerso genere bellorum, super omnia ducitur, hostium consuetudinem explorare diligenter ac nosse. Oportunitas enim insidiarum aliter non potest inueniri, nisi scias quibus horis aduersarius à laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior: interdum medio die, interdum ad vesperum, sæpe nocte, aliquando eo tempore quo sumitur cibus, cùm vtriusque partis milites ad requiem aut curanda corpora disperguntur. Quod in ciuitate cùm cœperit fieri, obsidentes astu se à prælio subtrahunt, vt aduersariorum negligentiæ licentiam tribuant. Quæ ipsa impunitate cùm creuerit, repente admotis machinis, vel appositis scalis occupant ciuitatem. Et ideo in muris saxa cæteráque tormenta ponuntur in promptu, vt cognitis insidiis occurrentes, ad manus habeant quod supra capita hostium euoluant atque iaculentur.

Quid faciant obsidentes ne ab oppidanis patiantur insidias. Cap. XXVIII.

Cum negligentia interuenerit paribus insidiis subiacent obsidentes. Nam siue cibo siue somno fuerint occupati, siue ocio aut aliqua necessitate dispersi, tunc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes, machinas, ipsósque aggeres ignibus cocremant, omniáque in perniciem suam fabricata opera subuertunt. Propter hoc obsidentes vltra iactum teli fossam faciunt, eámque non solùm vallis & sudibus, sed etiam turriculis instruunt, vt erumpentibus ex ciuitate possint obsistere, quod opus Loriculam vocant, & sæpe cùm obsidio describitur, inuenitur in historiis Loricula vrbem esse circundatam. Loricula

Quo genere tormentorum defendantur ciuitates. Cap. XXIX.

Sed ex alto destinata missilia, siue plumbatæ, vel lanceæ, veruta, vel spicula in subiectos vehementius cadit. Sagittę quoque arcubus missæ, & saxa manibus, fundis, siue fustibalis directa, quanto de excelsiori loco exeūt, tanto longius penetrant. Balistę verò & onagri, si à peritis diligentissimè temperantur, vniuersa præcidunt, à quibus nec virtus vlla, nec munimina possunt defendere bellatores. Nam more fulminis, quicquid percussennt, aut dissoluere, aut irrumpere consueuerunt.

Quemadmodum mensura colligatur ad scalas vel machinas faciendas. Cap. XXX.

Ad capiendos muros, scalę vel machinæ plurimùm valēt, si ea magnitudine cōpactę fuerint, vt altitudinē exuperēt ciuitatis. Mensura autē colligitur duplici modo: aut enim linū tenue & expeditum vno capite nectitur in sagitta, quę cū ad muri fastigia directa peruenerit, ex mensura lini, murorū altitudo deprehenditur: aut certè cū sol obliquus vmbrā turriū murorúmque iaculatur in terram, tunc ignorātibus aduersariis, vmbræ illius spacium mensu-

ratur, Itemq; decepeda figitur, & vmbra illius similiter mẽsuratur, Quo col lecto numero, nemo dubitat ex vmbra decempedæ inueniri altitudinem ciuitatis, cũ sciatur quãta altitudo, quãtum vmbrę mittat in longũ. Quę ad oppugnãdas vel defendendas vrbes autores bellicarũ artiũ prodiderũt, vel quæ recentior necessitatũ vsus inuenit, pro publica (vt arbitror) vtilitate digessi, illud iterum iterũmque commonens, vt solertissime caueatur, ne quãdo aut potus inopia emergat, aut cibi, quib⁹ malis nulla arte succurritur: ideóq; intra muros tanto plura condenda sunt, quanto scitur clausurę tempus in obsidentium potestate consistere.

Pręcepta belli naualis. Cap. xxxj.

PRecepto maiestatis tuę, imperator inuicte, terrestris prælij rationibus absolutis, naualis belli residua (vt opinor) est portio: de cu⁹ artibus ideo pauciora dicenda sũt: quia iamdudum pacato mari, cũ barbaris nationibus agitur terrestre certamen. Romanus autem populus pro decore & vtilitate magnitudinis suæ, nõ propter necessitatẽ tumultus alicuius classem parabat ex tempore: sed ne quãdo necessitatem sustineret, semper habuit preparatã. Nemo enim bello lacessere, aut facere audet iniuriã ei regno vel populo, quẽ expeditum & prõptum ad resistendum vindicãdumq; cognoscit. Apud Misenum ergo & Rauennam singulæ legiones Romani nominis cum classibus stabant, ne longius à tutela vrbis abscederent: & cũ ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nã Misenatiũ classis, Galliam, Hispanias, Mauritaniam, Aphricam, Aegyptum, Sardiniã, atq; Siciliam in proximo habebat. Classis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum petere directa nauigatione consueuerat: quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse quàm virtus.

Nomina iudicum qui præerant classi. Cap. xxxij.

LIburnis autem, quæ in Campania stabant, præfectus classis Misenatium præerat. Eas verò quæ Ionio in mari locatę fuerant, præfectus classis *Rauennatium* retinebat, sub quibus erãt deni tribuni per cohortes singulas cõstituti. Singulę autem Liburnę singulos nauarchos, id est, quasi nauiclarios habebant, qui exceptis cæteris nautarum officijs, gubernatoribus atque remigibus & militibus exercendis, quotidianam curam & iugem exhibebant industriam. *Nauarchi* *Nauiclarij*

Vnde appellentur Liburnę. Cap. xxxiij.

DIuersę autẽ prouinciæ quibusdã temporibus mari plurimũ potuerunt & ideo diuersa eis genera nauiũ fuerunt. Sed Augusto dimicãte Actiaco prœlio cùm Liburnorum auxilijs præcipuè victus fuisset Antonius, experimẽto tãti certaminis patuit Liburnorũ naues cæteris aptiores. Ergo similitudine & nomine vsurpato, ad earũdem instar classem Romani pricipes texuerunt. Liburnia nanq; Dalmatię pars est Iadertinæ subiacẽs ciuitati, cuius exemplo nunc naues bellicæ fabricantur, & appellantur Liburnæ. *Liburnæ*

Qua diligentia fabricentur Liburnæ. Cap. XXXIIII.

SEd cùm in domibus struendis arenæ vel lapidũ qualitas requiratur, tantomagis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quęrenda sunt, quanto maius periculum est nauem vitiosam esse quàm domum. Ex cypresso ergo & pinu domestica, siue syluestri larice, & abiete precipuè Liburna cõtexitur, vtilius æreis clauis quàm ferreis configenda. Quę licet grauior aliquãto videatur expensa, tamẽ, quia amplius durat, lucrum probatur afferre. Nam ferreos clauos tempore & humore celeriter rubigo consumit, ęrei autem etiam in fluctibus propriam substantiam seruant.

Qua obseruatione sit cædenda materies. Cap. XXXV.

OBseruãdum pręcipuè, vt à quintadecima luna vsq; ad vigesimã tertiam arbores præcidantur, ex quibus Liburnæ cõtexendę sunt. His enim tantùm octo diebus cæsa materies immunis seruatur à carie: reliquis autem diebus pręcisa, etiam eodem anno interna vermium labe exesa in puluerẽ vertitur: quod ars ipsa & omnium architectorum quotidianus vsus edocuit, & contemplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro æternitate his tantùm diebus placuit celebrari.

Religio pro æterni tate.

Quo mense sint cędendæ trabes. Cap. XXXVI.

CÆduntur autem trabes vtiliter post solstitium æstiuum, id est, per menses, Iulium, Augustum, & per autumnale æquinoctium vsque ad calendas Ianuarias. His nanque mensibus arescente humore sicciora, & ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendum, ne cõtinuò vt deiectę fuerint trabes secentur, vel statim vt sectę fuerint mittantur in nauem: Siquidem & adhuc solidę arbores & iam diuisæ per tabulas duplices ad maiorem siccitatẽ † mereantur inducias. Nam quę virides compinguntur, cùm natiuum humorem exudauerint, contrahuntur & rimas faciunt latiores, quo nihil est periculosius nauigantibus.

mercantur.

De modo Liburnarum. Cap. XXXVII.

QVod ad magnitudinẽ pertinet, minimę Liburnæ remorũ habent singulos ordines, paulo maiores binos, idoneę mẽsuræ ternos vel quaternos, interdũ quinos sortiũtur remigũ gradus. Nec hoc cuiq̃ enorme videatur, cũ in Actiaco prælio longè maiora referãtur cõcurrisse nauigia, vt senorum etiã vel vltrà ordinũ fuerint. Scaphæ tamen maioribus Liburnis exploratorię sociãtur, quę vicenos propè remiges in singulis partibus habeãt, quas Britanni pictas vocãt. Per has & superuetus fieri & commeatus aduersariorũ nauium aliquando intercipi assolet, & speculandi studio aduentus eatum vel consilium deprehendi. Ne tamen exploratoriæ naues candore prodantur, colore veneto (qui marinus est fluctibus similis) vela tingũtur & funes: cera etiam quæ vngere solent naues, inficitur. Nauræ quoq; vel milites Venetã vestẽ induunt, vt nõ solùm per noctẽ, sed etiã per diem facilius lateant explorantes.

Color venetus.

Nomina

Nomina ventorum & numerus. Cap. XXXVIII.

QVicunq; exercitum armatis classibus vehit, turbinum signa debet antè prænoscere. Procellis nanq; & fluctibus liburnæ grauius quàm vi hostiũ sæpe perierũt. In qua parte, naturalis philosophię tota est adhibẽda solertia, qua, ventorum & tempestatum cœlesti ratione natura colligitur. Et pro acerbitate pelagi, sicut cautos & prouidos cautela tutatur, ita negligẽtes extinguit incuria. Igitur ventorum numerum atq; vocabula ars nauigãdi primum debet inspicere. Veteres autem iuxta positionem cardinũ tantùm quatuor ventos principales à singulis cœli partibus flare credebant, sed experimẽto posterior ętas duodecim cõprehendit Horum vocabula ad submouendam dubitationẽ non solùm Græca, sed etiã Latina protulimus, ita vt ventis principalibus declaratis, eos qui ipsis dextra lęuaq; iuncti sunt indicemus. A verno itaq; solstitio, id est, ab orientali cardine, sumimus exordiũ, ex quo vẽtus oritur ἀπηλιώτης, id est, subsolanus. Huic à dextra adiũgitur καικίας. A sinistra εὖρος siue vulturnus. Meridianũ autẽ cardinẽ possidet †νότος, id est, auster. Huic à dextra iũgitur λευκονότος, id est, albus notus A sinistra λιβονότος id est corus. Occidentalem verò cardinem tenet ζέφυρος. Huic à dextra iungitur λίψ siue Aphricus. A sinistra, ἰάπυξ siue Fauonius. Septentrionalẽ verò cardinẽ sortitus est Aparctias siue septẽtrio, cui adhæret à dextra θρασκίας siue† Circius. A sinistra βορέας, id est, aquilo. Hi sæpe singuli interdũ duo, magnis autem tempestatibus etiam tres pariter flare consueuerunt. Horum impetu maria, quæ sua sponte trãquilla sunt & quieta, vndis æstuantibus sæuiunt. Horum flatu pro natura temporum vel locorũ ex procellis serenitas redditur, & rursus in procellas serena mutãtur. Nã secundo spiramine optatos classis inuenit portus, aduerso stare vel regredi, aut discrimen sustinere compellitur. Et ideo difficile naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligenter inspexit.

Circius siue corus.

cecias

Quibus mensibus tutius nauigetur Cap. XXXIX.

SEquitur mensium dierumq; tractatus. Neq; enim integro anno vis atq; acerbitas maris patitur nauigantes, sed quidam menses aptissimi, quidã dubii, reliqui classibus intractabiles sunt lege naturæ. Phænitæ decursu, id est, post ortũ Pleadũ à die sexto kalendas Iunii vsq; ad arcturi ortũ, id est, in diem †18 kalẽdas octobris secura nauigatio creditur, quia æstatis beneficio ventorũ acerbitas mitigatur. Post hoc tempus vsq; in tertium Idus nouembris incerta nauigatio est, & discrimini propior: propterea quia post septembris Idus oritur arcturus vehementissimũ sidus. Octauo kalendas octobris æquinoxiales euenit acerba tempestas Circa nonas verò octobris Hœdi pluuiales, quinto Idus eiusdẽ Taurus. A nouembri autem mẽse crebris tempestatibus nauigia conturbat Vergiliarum hyemalis occasus Ex die igitur tertio Iduum Nouembris vsq; in diem sextum Iduum Martii maria clauduntur Nam lux minima, noxq; prolixa, nubium densitas, aéris obscuritas, ventorum, hymbrium, vel niuium geminata sęuitia nõ solùm classes à pelago, sed etiam cõmeantes à terrestri itinere deturbat. Post natalem verò (vt ita dicam) nauigationis qui solẽni certamine publicoq;

Natalis nauigationis

N spectaculo

ſpectaculo multarum gentium celebrantur, plurimorum ſiderum ipſiuſq; temporis ratione vſque in Idus Maias periculoſe maria tentantur: non quòd negociatorum ceſſet induſtria, ſed quia maior adhibenda eſt cautela, quando exercitus nauigat cum liburnis, quam cum priuatorum mercium feſtinat audacia.

Quemadmodum tempeſtatum obſeruentur ſigna. Cap. XL.

Præterea aliquorum ortus occaſuſque ſiderum tempeſtates vehementiſſimas commouent, in quibus licet certi dies auctorum atteſtatione ſignētur, tamē quia diuerſis caſibus aliquādo mutantur, confitendum eſt quòd cœleſtes cauſas humana conditio ad plenū ſcire prohibetur. Nauticæ igitur obſeruationis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem ſtatum, aut ante, vel poſtea tempeſtates fieri compertum eſt. Vnde præcedentes προχειμασιν, naſcentes die ſoléni ἐπιχείμασιν, ſubſequentes μεταχείμασιν, græco vocabulo nūcupauerunt. Sed omnia enumerare nominatim aut ineptum videtur, aut longum, cùm auctores plurimi, nō ſolùm menſium, ſed etiam dietum rationem diligēter expreſſerint, trāſituſque ſiderum, quos planetas vocant, quum præſcripto curſu diei arbitrio creatoris ſuſcipiunt ſigna vel deſerunt, frequenter aſſolent ſerena turbare. Interluniorum autem dies tempeſtatibus plenos, & nauigantibus quàm maximè metuendos, non ſolùm peritiæ ratio, ſed etiam vulgi vſus intelligit.

Proche maſis. Epicheimaſis Metacheimaſis

Intermedios

De prognoſticis quibus noſcitur ſerenitas & turbatio aëris. CAP. XLI.

Multis quoque ſignis & de tranquillo procellæ, & de tempeſtatibus ſerena produntur, quæ velut in ſpeculo lunę orbis oſtendit. Rubicundus enim color ventos, cęruleus indicat pluuias. Ex vtroque commixtus, nimbos & furētes procellas. Lętus orbis ac lucidus ſerenitatem nauigijs repromittit, quam geſtat in vultu, præcipuè ſi quarto ortu neque obtuſis cornibus rutilat, neque infuſo fuerit humore fuſcata. Sol quoque exoriens vel diem cōdens, intereſt vtrum æqualibus gaudeat radijs, an obiecta nube variet, vtrum ſolido ſplendore fulgidus, an ventis vrgentibus igneus, néve pallidus vel pluuia ſit impendēte maculoſus. Aër verò & mare ipſum nubiū; magnitudo vel ſpecies ſolicitos inſtruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta ſignificantur à piſcibus, quæ Vergilius in Georgicis diuino penè cōprehendit ingenio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hæc gubernatores ſeſe ſcire profitentur, ſed eatenus quatenus eos imperitię vſus inſtruit, non altior doctrina firmauit.

De æſtuarijs, hoc eſt, de rheumate. Cap. XLII.

Elementum pelagi tertia pars eſt mundi, quod præter ventorum flatum ſuo quoque ſpiramine motuq; vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus æſtu quodā (quod rheuma vocant) vltro citroque pcurrit, & more torrentium fluminū nunc exundat in terras, nunc refluit in altitudinē ſuā. Hęc reciprocātis meatus ambiguitas, curſum nauiū ſecunda adiuuat, retardat aduerſa: quæ dimicaturo magna ſunt cautione vitāda. Neq; enim auxilio remorū rheumatis

Rheuma

matis impetus vincitur, cui interdum cedit & ventus. Et quoniam in diuersis regionibus diuerso lunæ crescentis minuentisq; statu, certis horis ista variatur, ideo prælium nauale gesturus, consuetudinem pelagi vel loci, ante congressum debet agnoscere.

De locorum notitia siue remigibus. Cap. XLIII.

NAutarum gubernatorumq; solertia est, loca in quibus nauigatur, portúsq; cognoscere, vt infesta prominentibus vel latentibus scopulis vadosa ac sicca vitentur. Tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur. Propterea quia naualis pugna tráquillo committitur mari, liburnarumq; moles non vétorũ flatibus, sed remorũ pulsu aduersarios pcutit rostris, eorumq; rursũ impetus vitat. In quo opere lacerti remigũ, & ars clauũ regẽtis magistri victoriã præstat.

De telis tormentisq; naualibus. Cap. XLIIII.

MVlta quidẽ armorum genera prælium terrestre desyderat, sed nauale certamen non solum plures armorum species, verùm etiam machinas, et tormenta flagitat, tanquàm in muris dimicetur & turribus. Quid enim crudelius congressione nauali, vbi & aquis homines perimũtur & flammis? Præcipua ergo esse debet tegminũ cura, vt cataphracti vel loricati, galeati etiam & ocreis muniti sint milites. De onere nãque armorũ nemo potest cõqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoq; validiora ꝓpter ictus lapidũ, & ampliora sumantur ꝓpter falces, et harpagones aliaq; naualia genera telorũ. Sagittis, missilibus, fundis, fustibalis, plumbatis, onagris, balistis, scorpionibus, iacula inuicem dirigũtur & saxa: & (quod est grauius) qui de virtute præsumũt, admotis liburnis iniectis pontibus in aduersariorum trãseunt naues, ibique gladiis manu ad manũ (vt dicitur) cominus dimicãt. In maioribus etiã liburnis propugnacula turresque constituũt, vt tãquam de muro, ita de excelsioribus tabulatis facilius vulnerent & perimant inimicos. Oleo incendiario, stuppa, sulphure, & bitumine obuolutæ & ardentes sagittæ per balistas in hosticarũ nauiũ alueos infiguntur, inũctasq; cera et pice & resina tabulas tot fomẽtis igniũ repẽte succendũt. Alii ferro interimũtur & saxo, alii ardere cogũtur in fluctibus: inter tãta tamẽ morti um genera, qui acerrimus casus est, absumẽda piscibus insepulta sunt corpora. remigum

Qvemadmodum nauali bello collocentur insidiæ. Cap. XLV.

ADinstar autem terrestris prælii superuentus fiunt ignorantibus nautis, vel circa opportunas insularum angustias collocantur insidiæ. Idq; agitur vt imperati facilius deleantur, si longo remigio fatigati sunt hostium nautæ, si ven to vrgentur aduerso, si pro rostris est rheuma, si nihil suspicantes dormiunt inimici, si statio quam tenent exitum non habet, si dimicandi optata venit occasio, fortunæ beneficiis iungendę sunt manus, & ex opportunitate prælium conferendum. Quòd si cautela hostium, euitatis insidiis, publico Marte confligat, tunc liburnarũ instruẽdę sunt acies, nõ directę vt in cãpo, sed incuruę ad simi-

 litudinem

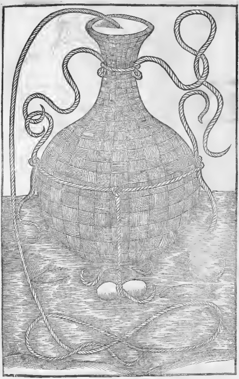
litudinem lunæ, ita vt productis cornibus acies media sinuetur: vt si aduersarii protumpere tentauerint, ipsa ordinatione circũdati deprimantur. In cornibus autem præcipuum robur & liburnarum collocetur & militum.

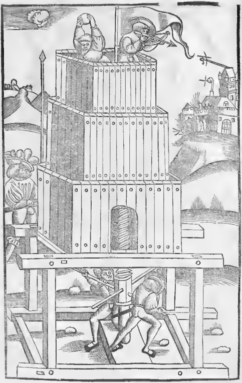
Quid fiat cum aperto Marte nauale committitur bellum. Cap. XLVI.

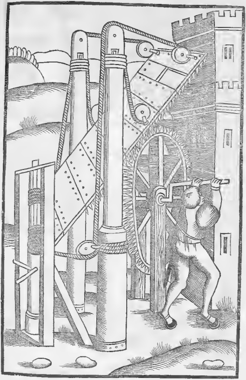
PRæterea vtile est, vt alto et libero mari tua semper classis vtatur, inimicorũ verò semper pellatur ad littus: quia pugnandi impetum perdunt, qui detruduntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera solent ad victoriam plurimùm prodesse, asseres, falces, bipennes. Asser dicitur cùm trabs subtilis ac lõga ad similitudinẽ antẽnæ pendet in malo, vtroque capite ferrato. Hũc
Asser.
siue à dextra siue à sinistra parte aduersariorũ se iunxerint naues pro vice arietis vi impellũt, qui bellatores hostium siue nautas sine dubio prosternit ac perimit ipsamque nauẽ sepius perforat. Falx autem dicitur acutissimum ferrũ curuatum ad similitudinem falcis, quod contis lõgioribus inditum, collatorios funes, quibus antenna suspenditur, repentè præcidit, collapsisq; velis liburnã pigriorẽ & inutilẽ reddit. Bipennis est securis habens ex vtraque parte latissimũ & acutissimũ ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritissimi nautæ vel milites cum minoribus scaphulis secretò incidũt funes, quibus aduersariorum ligata sunt gubernacula. Quo facto, statim capitur tanquàm inermis & debilis nauis. Quid enim salutis superest ei q̃ amiserit clauũ? De lusoriis, queis in Danubio quotidianis vtuntur excubiis, reticendum puto, quia attis amplius in his frequentior vsus inuenit, quàm vetus doctrina monstrauerit.

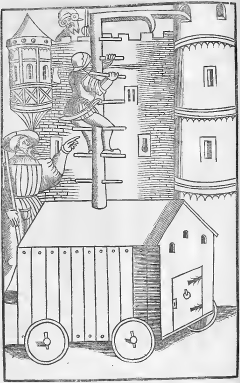
Falx.

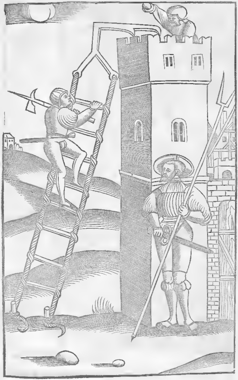
Bipennis.

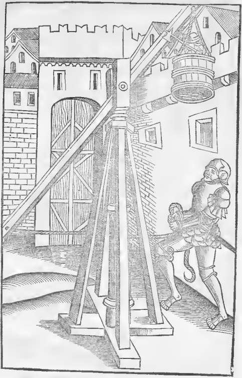

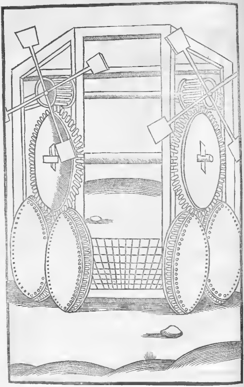

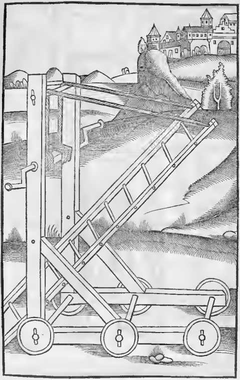

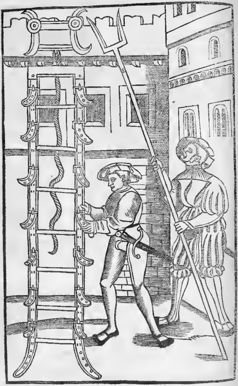

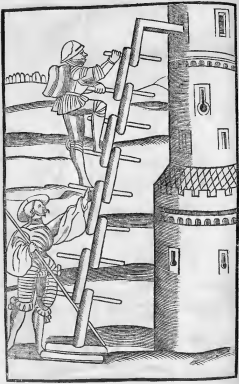
O

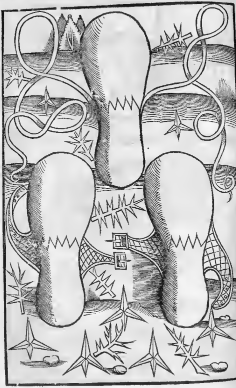

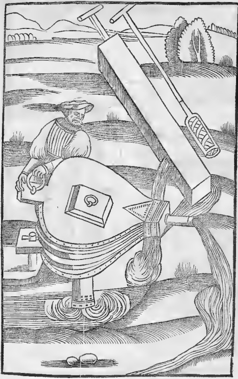

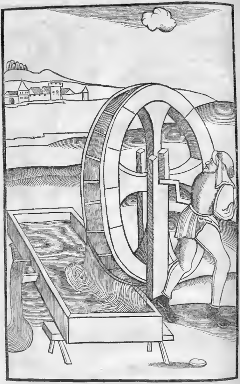

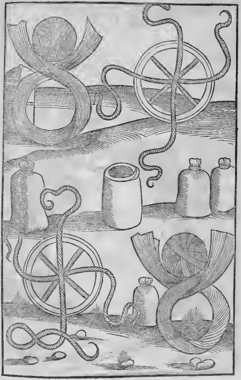

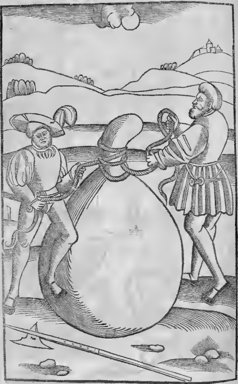

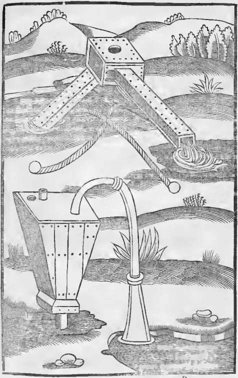

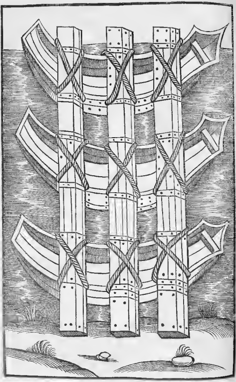

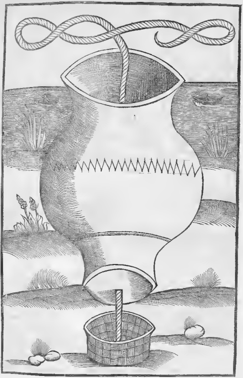

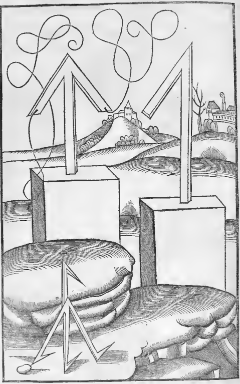

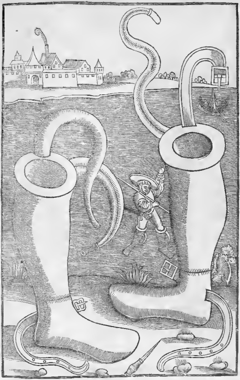

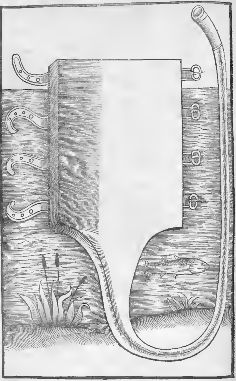

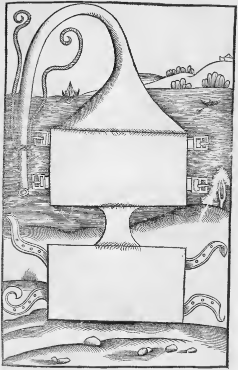

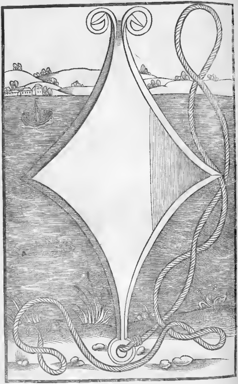

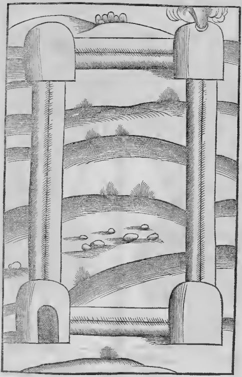

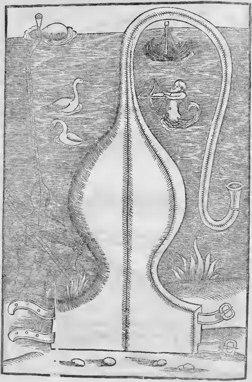

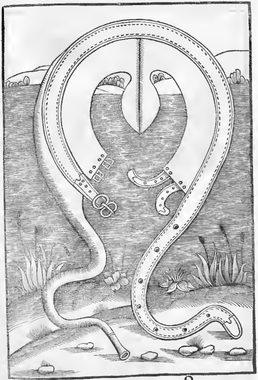

Q

VEGETIVS DE
RE MILITARI.

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS STRATEGEMATICŌN Præfatió.

CVm ad astruendam rei militaris scientiam, vnus ex numero studiosorum eius accesserim, eiq; destinationi, quantum cura nostra valuit, satisfecisse visus sim, deberi adhuc institutæ arbitror operæ, vt solertia ducum facta, quę à Gręcis vna στρατηγημάτων appellatione cōprehēsa sūt, expeditis amplectar cōmentarijs. Ita enim consilij quoque, & prouidētiæ exemplis succincti duces erunt, vnde illis excogitandi gerendiq; similia facultas nutriatur. Præterea continget, ne de euentu trepidet inuentionis suę, qui probatis eā experimentis comparabit. Illud neque ignoro, neque inficior, etiam rerū gestarum scriptores indagine operis sui, hanc quoq; partem esse complexos: & ab autoribus exemplorum, quicquid insigne aliquo modo fuit traditum: sed (vt opinor) occupatis velocitate consuli debet: longum est enim singula & sparsa per immensum corpus historiarum prosequi: & hi qui notabilia excerpserunt, ipso velut aceruo rerum, confuderunt legentem. Nostra sedulitas impendet operam, vt quemadmodum res poscet, ipsum quod exigitur, quasi ad interrogatum exhibeatur: circūspectis enim generibus, pręparaui oportuna exemplorum veluti consilia. Quo magis autem discreta, ad rerum varietatem aptè collocarentur, in tres libros ea diducimus. In primo erunt exempla, quę competant pręlio nondum commisso. In secundo, quæ ad pręlium, & confectam pacationem pertineant. Tertius, inferendæ soluendęq; obsidionis habebit στρατηγήματα, quibus deinceps generibus suas species attribui. Huic labori nō iniustè veniam paciscar, ne me pro incurioso reprehendat, qui pręteritum aliquod à nobis reperit exemplum. Quis enim ad percēsenda omnia monumenta, quæ vtrâque lingua tradita sunt, sufficiat? vnde multa transire mihi ipse permisi, quod me non sine causa fecisse scient qui aliorum libros eadē promittentium legerint. Verùm facilè erit sub vnaquáq; specie suggerere. Nam cùm hoc opus, sicut cætera, vsus potius aliorum, quàm meę commendationis causa aggressus sim, adiuuari me ab his, qui aliquid illi astruent, non argui credam. Si qui erunt quibus volumina hæc cordi sint, meminerint, vt parent gratiam στρατηγηματικῶν & στρατηγημάτων, per quam possimus similem naturam discernere. Nam tum omnia, quæ à duce prouidè, vtiliter, constanter, magnificè fiūt στρατηγηματικὰ habebūtur, si in specie eorum sint στρατηγήματα. Eorum propriè vis in arte solertiaq; posita proficit, tam vbi cauendus, quàm vbi opprimēdus hostis sit. Quam re, cùm verborum quoque illustris extiterit effectus, vt factorū ita dictorum exempla posuimus.

Triū librorū diuisio.

id est, gesta seu consilia militaria.

Finis præfationis.

SPECIES EORVM QVÆ INSTRVENT DVcem in his quæ ante prælium gerenda sunt.

De occultandis consilijs. Cap. I.

MArcus Porcius Cato, deuictas à se Hispaniæ ciuitates existimabat in tẽpore rebellaturas, fiducia murorũ: scripsit itaq; singulis, vt diruerent munimenta, minatus bellum, nisi confestim obtẽperassent: epistolasq; vniuersis ciuitatibus eodem die reddi iussit: vnaquæq; vrbium sibi soli credidit imperatum. Contumaces conspiratio potuit facere, si omnibus idem denunciari notum fuisset.

Hamilcar dux Pœnorũ, vt in Siciliã inopinatus appelleret classem, nõ pnũciauit quò proficisceretur, sed tabellas, in quibus scriptũ erat, quã partem peti vellet, vniuersis gubernatoribus dedit signatas, pręcepitq; ne quis legeret, nisi vi tempestatis à cursu prætoriæ nauis abductus esset.

C. Lęlius ad Syphacẽ profectus legatus, quosdã ex tribunis & centurionibus, per speciem seruitutis ac ministerij exploratores secum duxit, ex quibus, L. Statoriũ, quia sępius in eisdem castris fuerat, quidã ex hostibus videbantur agnoscere, occultãdæ conditionis eius causa, baculo vt seruum castigauit.

Tarquinius Superbus pater principes Gabiorum interficiẽdos arbitratus quia hoc nemini volebat innotescere commissum, nihil nũcio respondit, qui ad eum à consilio erat missus: tamen virga, eminẽtia papauerum capita, cũ fortè in horto ambularet, decussit. Nuncius sine responsione reuersus, renũciauit adolescenti Tarquinio, quid agẽtem patrem vidisset: ille intellexit idẽ esse eminentibus faciendum.

C. Cęsar qui suspectã habebat Aegyptiorũ fidẽ, per speciẽ securitatis, inspectione vrbis, atq; operũ, ac simul licẽtioribus cõuiuijs deditus, videri voluit captũ sese gratia locorum, & ad mores Alexãdrinos vitamq; deficere, atq; inter eam dissimulationem pręparatis subsidijs, occupauit Aegyptum.

Ventidius Parthico bello aduersus Pacborũ regem, nõ ignarus Pharneum quẽdam, natione † Cyrresten, ex his qui socij videbãtur, omnia quę apud ipsos agebantur, nunciare Parthis, perfidiã barbari ad vtilitates suas cõuertit. Nam quę maximè fieri cupiebat, ea vereri se ne acciderent: quę timebat, ea vt euenirent optare se simulabat. Solicitus itaq; ne Parthi antè trãsirent Euphraten, quàm sibi superuenirent legiones, quas in Capadocia trãs Taurũ habebat, studiosè cũ proditore egit, vt solẽni perfidia Parthis suaderet, per Zeugma traijcerent exercitum, quã & breuissimum iter est, & omisso alueo Euphrates decurrit. Nãq; si illac venirent, asseuerabat se oportunitate colliũ vsurũ, ad eludẽdos sagittarios. Omnia autẽ vereri, si se in patentes cãpos proiecissent. Inducti hac affirmatione barbari, inferiore itinere, per circuitum adduxerunt exercitum: dumque fusiores ripas, & ob hoc operosiores põtes iungunt, instrumentáque moliuntur, xl. amplius dies impenderunt: quo spacio Ventidius ad cõtrahẽdas vsus est copias: eisque triduo antequàm Parthus adueniret receptis, acie commissa vicit Parthos, & interfecit.

Tyriestem.

Mithridates circũuallante Pompeio, fugam in proximam diem moliens, huius

huius cōsilij obscurādi causa, larius & vsq; ad applicitas hosti valles, pabulatus, colloquia quoq; cū pluribus, auerrendæ suspicionis causa, in posterū cōsti ruit. Ignes etiam frequentiores per tota castra fieri iussit. Secūda deinde vigilia præter ipsa castra hostium, agmen eduxit.

Imperator Cæsar Domitianus Aug. Germanicus, cùm Germanos, qui in armis erant, vellet opprimere, nec ignoraret maiore bellum molitione inituros, si aduentum tanti ducis præsensissent, profectionem suam censu obtexuit Galliarum. Sub quibus inopinato bello affusus, contusa immaniū ferocia nationum, prouincijs consuluit.

Cl. Nero, cū cuperet Hasdrubalē, copiásq; eius antequā Hānibali fratri iūgerentur occidere, ideircóq; festinaret, se Liuio Salinatori collegę suo, cui bellum mādatū fuerat (parum fidens viribus, quæ sub ipso erāt) adiūgere, neque tamen discessum suū ab Hannibale, cui oppositus erat, sentiri vellet, X millia fortissimorū militū delegit, præcepitq; legatis quos relinquebat, vt eædē stationes & vigiliç æquè agerentur, totidem ignes arderent, eadémque facies castrorū seruaretur, ne quid Hānibal suspicatus, auderet aduersus paucitatē reli ctorū. Cùm deinde in Vmbria, occultatis itineribus, collegę se iūxisset, vetuit castra ampliari, ne quod signū aduentus sui daret Pœno, detrectaturo pugnā si Cōsulū iūctas vires intellexisset. Igitur inscīū duplicatis aggressus copijs superauit, & velocius omni nuncio, redijt ad Hannibalē. Ita ex duobus callidissimis ducibus Pœnorū, eodem cōsilio alterum celauit, alterum oppressit.

Themistocles Athenarū dux exhorrans suos ad suscitandos festinàter muros, quos iussu Lacedęmoniorū deiecerāt, legatis Lacedæmone missis, qui interpellarent, respōdit venturū se ad diluendā hanc existimationē, & peruenit Lacedæmonem: ibi simulato morbo aliquantū temporis extraxit, & postquā intellexit suspectā esse tergiuersationem suam, contendit falsum ad eos rumorem & rogauit, vt mitterent aliquos ex principibus, quibus crederent de munitione Athenarū. Suis deinde clàm scripsit, vt eos qui venissent retinerēt, donec refectis operibus, cōfiterentur Lacedæmonijs, munitas esse Athenas, nec aliter principes eorum redire posse, quàm ipse remissus foret: quod facile præstiterunt Lacedæmonij, ne vnius interitum multorū morte pensarent.

L. Furius exercitu producto in locum iniquū, cū cōstituisset occultare solicitudinem suam, ne reliqui trepidarent, paulatim se inflectens, tanquàm circuitu maiore hostem aggressurus, conuerso agmine, ignarum rei quę agebatur exercitum, incolumem reduxit.

Metellus Pius, in Hispania interrogatus, quid postera die facturus esset, Tunicam meam si id eloqui posset (inquit) comburerem.

M. Licinius Crassus, percontanti quo tempore castra moturus esset, respondit, † Vereris ne tubam non exaudias? *Vereri se ne tuba ad audiat.*

De explorandis consilijs hostium. Cap. II.

Scipio Aphricanus, capta occasione mittēdę ad Syphacem legationis, cum Lælio seruorum habitu tribunos & centuriones electissimos ire iussit, quibus curæ esset perspicere regias vires: hi vt liberius castrorum positionem

 scrutar-

scrutarentur, equum de industria dimissum, tanquàm fugientem persectati, maximam partem munimentorum circuierunt: quę cùm nunciassent, incendio confectum est bellum.

Q. Fabius Maximus bello Hetrusco, cum adhuc incognitæ forent Romanis ducibus sagaciores explorandi viæ, fratrem Fabium Cæsonem, peritum linguæ Hetruscæ, iussit Hetrusco habitu penetrare Ciminiam syluam, antè militi nostro intentatā: quod is adeo prudenter atque industriè fecit, vt trāsgressus syluam, Vmbros Camertes cùm animaduertisset non alienos nomini Romano, ad societatem compulerit.

Carthaginenses cùm animaduertissent Alexandri ita magnas opes, vt Aphricæ quoque immineret, vnum ex ciuibus virum acrem, nomine Hamilcarem Rhodinū, iusserunt simulato exilio ire ad regem, omníque studio in amicitiam eius peruenire, qua is potitus, consilia eius nota ciuibus suis faciebat.

Iidem Carthaginenses miserunt, qui per speciem legatorum longo tempore Romæ morarentur, exciperéntque consilia nostrorum.

M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia alia via peruenire non poterat, iussit trecentos milites simul impetum facere in stationem hostium, raptúmque vnum ex his in castra perferre incolumē: tortus ille, omnia suorum arcana confessus est.

C. Marius cos. bello Cymbrico & Teutonico, ad excutiendam Gallorū & Lygurum fidem, literas eis misit, quarū pars prior præcipiebat, ne interiores quæ † præsignatæ erant, ante tempus certū aperirentur, easdē postea ante præstitutum diem repetiit, & quia resignatas repererat, intellexit hostilia agitari.

signatæ

Est etiā aliud explorandi genus, quo ipsi duces nullo extrinsecus adiutorio, per se prouident. Sicut Aemilius Paulus cos. bello Hetrusco apud oppidū Coloniā demissurus exercitū in planiciē, contēplatus procul auium multitudinē citatiore volatu è sylua consurrexisse, intellexit illic aliquid insidiarum latere, quòd & turbatæ aues, & simul plures euolauerant. Præmissis igitur exploratoribus, comperit X milia Boiorum, excipiendo ibi Romanorum † agmini imminere: eáque, alio quàm expectabatur latere missis legionibus, circumfudit.

agmina inminere.

Similiter Thyamenus Horestis filius, cùm audisset iugum ab hostibus natura munitum teneri, præmisit sciscitaturos quid rei foret, ac referentibus eis non esse verum quod opinaretur, ingressus iter, vt vidit ex suspecto iugo magnam vim auium simul euolasse, neque omnino residere, arbitratus est latere illic agmen hostium: itaque circumducto exercitu elusit insidiatores.

Hasdrubal frater Annibalis, tunc Liuij & Neronis exercitum (quanquàm hoc illi non duplicatis castris dissimularent) intellexit, quòd ab itinere strigosiores notabat equos, & coloratiora hominum, vt ex via, corpora.

De custodiendo statu belli. Cap. III.

ALexander Macedo cū haberet vehementem exercitum, semper eum statum belli elegit vt acie confligeret.

C. Cæsar bello ciuili cùm exercitum veteranum haberet, hostium autem tyronem esse sciret, acie semper decertare studuit.

Fab-

Fab. Maximus aduersus Annibalem, successibus præliorum insolentem, recedere ab ancipiti discrimine, & tueri tantummodo Italiam cõstituit, Cunctatorisque nomen, & per hoc summi ducis meruit.

Byzantij aduersus Philippum omne præliandi discrimen vitantes, omissa etiam finium tutela, intra munitiones oppidi se receperũt: assecutique sunt, vt Philippus obsidionalis moræ impatiens recederet.

Hasdrubal Gisgonis filius, secundo Punico bello in Hispaniam ductũ exercitum (cùm P. Scipio instaret) per vrbes diuisit: itaque factum est, vt Scipio, ne oppugnatione plurium oppidorum distringeretur, in hyberna suos reduceret.

Themistocles aduentante Xerxe (quia neque prælio pedestri, neque finium tutelæ, neque † obsidioni credebat sufficere Athenienses) autor fuit eis liberos & coniuges Trœzena, & in alias vrbes emittendi, relictóque oppido, statum belli ad nauale prælium transferendi. Idem fecit in eadem ciuitate Pericles aduersum Lacedæmonios. *subsidioni*

Scipio manente in Italia Hannibale, transmisso in Aphricam exercitu, necessitatem Carthaginensibus imposuit reuocandi Hannibalem: sicque à domesticis finibus hostile transtulit bellum.

Athenienses cùm Deceleam castellum ipsorum Lacedæmonij communiissent, & frequentius vexarentur, classem, quæ Peloponesum infestaret miserunt: consecutique sunt, vt exercitus Lacedæmoniorum, qui Deceleæ erat, reuocaretur.

Imperator Cæsar Domitianus Augustus, cùm Germani more suo è saltibus & obscuris latebris subinde impugnarent nostros, tutùmque ingressum in profunda syluarum haberent, militibus per centum viginti millia passuũ actis, non mutauit rãtum statum belli, sed & subdidit ditioni suæ hostes, quorum refugia nudauerat.

De transducendo exercitu per loca hosti infesta. Cap. IIII.

Aemilius Paulus Cos. cùm in Lucanos iuxta littus angusto itinere exercitum duceret, & Tarentini ei classe insidiati, agmen eius scorpionibus aggressi essent, † captiuis latera euntium prætexuit, quorum respectu hostes inhibuere tela. *captiuos lateri*

Agesilaus Lacedæmonius, cùm præda onustus ex Phrigia rediret, insequerentúrque hostes, & ad locorum opportunitatem lacesserent agmen eius, ordinem captiuorum ab vtroque latere exercitus sui applicuit: quibus dum parcitur ab hoste, spacium trãseundi habuerunt Lacedæmonij. Idem, tenentibus angustias Thebanis, per quas transire habebat, flexit iter quasi Thebas contenderet: exterritis Thebanis digressísque ad tutanda mœnia, repetitum iter quod destinauerat emensus est, nullo obsistente.

Nicostratus dux Aetolorum aduersus Epirotas, cùm ei aditus in fines eorum angusti fierent, per alterum locum irrupturum se ostendens, omni illa ad prohibendum occurrente Epirotarum multitudine, reliquit suos paucos, qui speciem remanentis exercitus præberent, & ipse cum cætera manu, qua non expectabatur † aditus, intrauit. *aditum*

Aurophrauda

Autophrates. Autophtaudates Perses, cũ in Pisidiã exercitũ duceret, & angustias quasdã Pisidæ occuparent, simulata vexatione traijciendi, instituit reducere: quod cũ Pisidę credidissent, ille nocte validissimã manũ ad eundem locum occupandum præmisit, ac postero die totum traiecit exercitum.

Philippus Macedonũ rex Gręciã petens, cũ Thermopylas occupatas audiret, & ad eum legati Aetolorum venissent acturi de pace, retentis eis, ipse magnis itineribus ad angustias pertendit, securisq; custodibus, & legatorũ reditus expectantibus, inopinatus Thermopylas traiecit.

Iphicrates dux Atheniẽsiũ, aduersus Anaxibiũ Lacedęmoniũ in Hellespõto circa Abydon, cũ trãsducẽdũ exercitũ haberet per loca quæ stationibus hostium tenebãtur, alterũ autem latus eius trãsitus abscisi mõtes premerent, alterum mare alueret, aliquãdiu moratus, cum incidisset frigidior solito dies, & ob hoc nemini suspectus, delegit firmissimos quosq;: quibus oleo ac mero calefactis, præcepit vt ipsam oram maris legerent, abruptiora tranarent: atq; ita custodes angustiarum inopinatos oppressit à tergo.

Cn. Põpeius cum flumen trãsire propter oppositum exercitum hostiũ non posset, assiduè producere & reducere in castra instituit: deinde in eãdem persuasionem hoste perducto, ne vllam viam ad progressum Romanorum teneret, repente impetu facto transitum rapuit.

Alexander Macedo, prohibente rege Indorum Poto traiici exercitum per flumen Hydaspem, aduersus a quã assiduè procurrere iussit suos: & vbi eo more exercitationis† assuetus est (quia Porus aduersa ripa caueret) per superiorẽ partem subitò transmisit exercitum. *assectus.* Idémque Indi fluminis traiectu prohibitus ab hoste, diuersis locis in flumine equites instituit immittere, & transitum minari: cúmque expectatione barbaros teneret intentos, insulam paulo remotiorem, primùm exiguo, deinde maiore præsidio occupauit, atque inde in vlteriorem ripam transmisit. Ad quam manum opprimendam, cum vniuersi se hostes effudissent, ipse libero vado transgressus, omnes copias coniunxit.

Xenophon, vlteriorem ripã Armenijs tenentibus, duos iussit quæri aditus: & cum à citeriore repulsus esset, trãsiit ad superiorẽ. Inde quoq; prohibitus hostiũ occursu, repetiit vadũ inferius, iussa ibidem militũ parte subsistere, ex qua cum Armenij ad inferioris vadi tutelam redijssent, per superius trãsgrederetur. Armenij credẽtes decursuros omnes, decepti sunt à remanẽtibus. Hi cum resistente nullo vadũ superassent, transeuntium suorum fuere propugnatores.

P. Claudius Cos. primo bello Punico, cũ à Rhegio Messanã traiicere militẽ nequiret, custodiẽtibus fretũ Pœnis, sparsit rumorẽ, quasi bellũ iniussu populi inceptũ gerere nõ posset, classẽmque Italiã versus se agere simulauit: digressis deĩde Pœnis, ꝓ profectioni eius habuerãt fidẽ, circũ actas naues appulit Siciliæ.

Lacedæmoniorum duces cum Siracusas nauigare destinassent, & Pœnorũ dispositam penitus classem timerent, X punicas naues, quas captiuas habebant, veluti victrices, primas iusserunt agi, à latere iunctis ac puppe religatis alijs, qua specie deceptis Pœnis, transierunt.

Philippus cùm angustias maris, quæ Cyaneę appellãtur, trãsnauigare ꝓpter

Atheniensium

Athenienſium claſſem,quæ opportunitatē loci cuſtodiebat, nō poſſet, ſcripſit Antipatro Thraciā rebellari præſidijs,quę ibi reliquerat,interceptis, vt ſequeretur omiſsis omnibus,quę epiſtolę vt interciperētur ab hoſte,curauit. Athenięſes arcana Macedonū excepiſſe viſi,claſſem abduxerūt.Philippus nullo,ꝓhibēte anguſtias freti liberauit.Idē quia Cherroneſum,quę iuris Athenienſiū erat,occupare prohiberetur,tenentibus trāſitum nō Byzantiorum tātū,ſed Rhodiorū quoq; & Chiorū nauibus, cōciliauit animos eorū reddēdo naues quas ceperat,quaſi ſequeſtres futuros ordinādę pacis inter ſe atq; Byzantios, qui cauſa belli erāt: tractāq; per magnū tēpus poſtulatione, cùm de induſtria ſubinde aliquid in conditionibus retexeret,claſſem per id tempus pręparauit: eáque in anguſtias freti imparato hoſte ſubitò euaſit.

Chabrias Athenięſis, cùm adire portū Samiorū obſtāte nauali hoſtiū pręſidio nō poſſet,paucas è ſuis nauibus præter portum miſſas,iuſsit trāſire, arbitratus qui in ſtatione erant,perſecuturos: hiſque per hoc conſilium euocatis, nullo obſtante portum cum reliqua adeptus eſt claſſe.

De euadendo ex locis difficillimis. Cap. V.

Q.Sertorius in Hiſpania,cū à tergo inſtante hoſte flumen traijcere haberet,vallum in ripa eius in modū cauę lunæ duxit, & oneratum materijs incendit,atq; ita excluſis hoſtibus fluuium liberè tranſgreſſus eſt.

Similiter Pelopidas Thebanus,bello Theſſalico trāſitū quęſiuit: namq; caſtris ampliorē lacū ſupra ripā cōplexus, vallū ceruolis & alio materię genere cōſtructū incendit:dūq; ignibus ſubmouerētur hoſtes,ipſe fluuiū ſuperauit.

Q.Luctatius Catulus,cū à Cymbris pulſus vnā ſpē ſalutis haberet,ſi flumē liberaſſet,cuius ripā hoſtes tenebāt:in proximo mōte copias oſtēdit, rāq; ibi caſtra poſiturus:ac præcepit ſuis ne ſarcinas ſoluerēt,aut onera deponerēt,ne qs ab ordinibus aut ſignis diſcederet: & quo magis perſuaſionē hoſtiū cōfirmaret,pauca tabernacula in cōſpectu erigi iuſsit,ignēſq; fieri, & quoſdā vallum ſtruere,quoſdā in lignationem,vt cōſpicerentur exire: quod Cymbri verè agi exiſtimātes, & ipſi caſtris delegerūt loci: diſperſiq; in proximos agros ad cōparanda ea quæ neceſſaria ſunt manſuris,occaſionem dederunt Catulo nō ſolùm flumen traijciendi,ſed etiam caſtra eorum infeſtandi.

Crœſus cùm Halim vado tranſire non poſſet,néque nauium aut pontis faciendi copiam haberet, foſſa ſuperiori parte poſt caſtra deducta, alueum fluminis à tergo exercitus ſui reddidit.

Cn.Pōpeius,Brūduſij,cū excedere Italia & trāſferre bellū ꝓpoſuiſſet,inſtante à tergo Cęſare,cōſcenſurus claſſem,quaſdā obſtruxit vias, alias parietibus interſepſit,alias intercidit foſsis,eáſq; ſudibus erectis præcluſas operuit cratibus,humo aggeſta,quoſdā aditus qui ad portū ferebant trabibus tranſmiſsis, & in denſum ordinem ſtructis,ingenti mole tutatus. Quibus perpetratis, ad ſpeciem retinendæ vrbis raros pro mœnibus ſagittarios reliquit, cęteras copiàs ſine tumultu ad naues reduxit: nauigātem eum mox ſagittarij quóque per itinera nota digreſſi paruis nauigijs conſecuti ſunt.

Cn.Duillius coſ.in portu Syracuſano,quē temerè intrauerat,obiecta ad ingreſſum

gressum catena clausus, vniuersos in puppim tetulit milites, atq; ita resupina nauigia magna remigãtium vi cõcitauit, leuatę proræ super catenam pcesserunt, qua parte superata, trãsgressi † rursus milites † proras presserunt in quas versum pondus decursum super catenam dedit nauibus.

cursu in proras cesserunt.

Lysander Lacedęmonius cùm in portu Atheniensium cum tota classe obsideretur, obrutus hostium nauibus, ab ea parte qua faucib⁹ angustissimis influit mare, milites suos clàm in littus egredi iussit, & subiectis rotis ad proximum naues portum † Monœcium traiecit.

Munichiæ.

Herculeius legatus Sertorij, cũ in Hispania inter duos mõtes abruptos longum & angustum iter ingressus, paucas duceret cohortes, cõperissetq; ingentem manum hostium aduenire, fossam transuersam inter montes pręsit, vallumque materia extructum incendit, atque ita intercluso hoste euasit.

C. Cæsar bello ciuili cùm aduersus Afraniũ copias educeret, & recipiendi se sine periculo facultatem nõ haberet, sicut constiterat, prima & secũda acie furtim à tergo ad opus applicata, xv. pedum fossam fecit, intra quam sub occasum solis armati se milites eius receperunt.

Pericles Atheniẽsis, à Peloponẽsibus in eũ locũ cõpulsus, qui vndíq; abruptis cinctus, duos tãtũ exitus habebat, ab altera parte fossam ingentis latitudinis duxit, velut hostis excludendi causa: ab altera militẽ agere cœpit tanquã pẽum erupturus. Ij qui obsidebãt, cũ per fossam, quã ipse fecerat, exercitũ Periclis non crederent euasurum, vniuersi à limite obstiterunt. Pericles pontibus quos præparauerat fossę iniectis, suos quà non resistebatur, emisit.

Lysimachus ex his vnus, in quos opes Alexãdri trãsierũt, cũ æditum collẽ castris destinasset, imprudentia autem suorum in inferiorem deductus, vereretur ex superiore hostium incursum, triplices fossas intra vallũ obiecit: deinde † sublimibus fossis circa omnia tentoria ductis, tota castra † confodit: & intercepto hostium aditu, simul humo quóque, & frondibus quas fossis superiecerat, facto impetu in superiora euasit.

similibus cõfudit.

Cn. Fonteius Crassus in Hispania cũ tribus millibus hominũ prędatũ pfectus, ad Hasdrubalem, & ad primos tantũ ordines relato cõsilio, incipiẽte nocte, quo tẽpore minimè expectabatur, per stationes hostium prorupit.

L. Furius exercitu perducto in locum iniquum, cũ constituisset occultare solicitudinem suã: ne reliqui trepidarent, paulatim inflexit iter, tanq̃ circuitu maiore hostem aggressurus, cõuersoque agmine ignarum rei quæ agebatur, exercitum incolumem reduxit.

P. Decius Tr. bello Samnitico, Cornelio Cosso cos. iniquis locis deprehenso ab hostibus, suasit vt ad occupãdum collem, qui erat in propinquo, modicam manum mitteret, seque ducem ijs qui mittebãtur, obtulit: auocatus in diuersum hostis dimisit cõsulem. Decium autem cinxit, obseditque. Ille per angustias, noctu eruptione facta, cũ † eluctatus esset, Decius incolumis cum militibus, consuli accessit.

frustratus

Idem fecit sub Attilio Calatino cos. is cuius variè tradunt nomen. Alij, Laberium, nõnulli Q. Cęditium, plurimi Calphurniũ, flammã vocitatum scripserunt

pserunt. Hic cùm dimissum exercitum in eam vallem videret, cuius latera omnia superiora hostis insederat, depoposcit & accepit trecentos milites, quos adhortatus vt virtute sua exercitum seruarent, in mediam vallẽ decurrit, & ad opprimendos eos vndique descendit hostis, longóq; & aspero prælio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

L. Minutius cos. in Lyguria dimisso in angustias exercitu, cũ iã omnibus obuersaretur Caudinę cladis exẽplum, Numidas auxiliares, tam propter ipsorum quàm propter eqnorum deformitatem despiciendos, iussit adequitare faucibus quæ tenebantur. Primò intenti hostes ne lacesserentur, stationem obiecerũt: de industria Numidæ ad augendum sui cõtemptum, labi equis, & per ludibrium spectaculo esse affectauerũt, ad nouitatem rei laxatis ordinibus, Barbari in spectaculum vsque resoluti sunt. Quod vbi animaduerterunt Numidæ, paulatim succedentes, additis calcaribus per intermissas hostium stationes eruperũt: qui deinde cùm proximos irruerẽt agros, necesse Lyguribus fuit auocari ad defendenda sua, inclusósque Romanos emittere.

L. Sylla bello sociali apud Esernia inter angustias deprehensus, ad exercitũ hostiũ, cui Duillius præerat, colloquio petito, de conditionibus pacis agitabat sine effectu: hostem tamen propter inducias negligentia resolutum animaduertens, nocte profectus, relicto buccinatore, qui vigilias ad fidem remanentiũ diuideret, & quarta vigilia commissa, cum sequeretur, incolumes suos cum omnibus impedimentis tormentísque in tuta perduxit.

Idem aduersus Archelaũ præfectũ Mithridatis in Capadocia, iniquitate locorum & multitudine hostium præssus, fecit pacis mentionem: interpositóq; tẽpore etiam induciarum, & per hæc auocata intentione, aduersarium euasit.

Hasdrubal frater Annibalis, cùm saltum euadere non posset, faucibus eius obsessis, egit cum C. Nerone, receptúq; dimissum se Hispania excessurum: cauillatus deinde cõditionibus, dies aliquot extraxit, quibus omnibus, nõ emisit per angustos tramites, & ob id neglectos dimittere per partes exercitum: ipse deinde cum reliquis expeditis facile effugit.

Spartacus fossam, qua etat à M. Crasso circundatus, cæsis captiuorum pecorúmque corporibus nostu repleuit, & supergressus est. Idem cùm in † Lesbio obsessus, ea parte qua mons asperrimus erat, ideóque custoditus, ex vimine syluestri cathenas conseruit, quibus demissus non solũ euasit, verũ etiá ex alio latere † gladio ita terruit, vt aliquot cohortes, gladiatoribus quatuor & septuaginta cesserint. Idem cùm à L. Varino Procos. præclusus esset, palis per modica interualla fixis ante portam, erecta cadauera, adornata veste atq; armis, alligauit, vt procul intuentibus stationis species esset, ignibus per tota castra factis, imagine vana deluso hoste, copias silentio noctis eduxit. Besbio Vespro Glodium

Brasidas dux Lacedæmoniorũ, circa Amphipolim ab Atheniẽsium multitudine numero impar deprehensus, claudendum se præstitit, vt per longum coronæ ambitũ extenuaret hostilem frequentiã, quaq; rarissimi obstabant, erupit.

Iphicrates in Thracia cùm depresso loco castra posuisset, explorasset autem ab hoste proximũ teneri collẽ, ex quo vnus ad opprimẽdũ ipsos descensus erat,

noćte paucis intra castra relictis, imperauit vt multos ignes faceret, eductóq; exercitu & disposito circa latera prædicta viæ, passus est transire Barbaros: locorumq; iniquitate, in qua ipse fuerat, in illos conuersa, parte exercitus terga eorum cecidit, parte castra fecit.

Dareus Dareus, vt falleret Scythas discessu, canes atq; asinos in castris reliquit, quos cùm latrantes rudentésque hostis audiret, remanere Dareum credidit.

Eundem errorem obiećturi nostris Lygures, per diuersa loca bubalos laqueis ad arbores alligauerunt, qui deducti frequentiori mugitu speciem remanentium præbebant hostium.

Hanno ab hostibus clausus, locum irruptioni maximè aptū, aggestis leuibus certos materiis incendit, tamen hoste ad †cęteros exitus custodiendos auocato, milites per ipsam flammam eduxit: admonito ora scutis, crura veste contingere.

Annibal, vt iniquitatem locorū, & inopiam instante Fabio maximo effugeret, noctu boues, quibus ad cornua fasciculos alligauerat, sarmentorū subiecto igne, dimisit, cumq; ipso motu adolescēte flamma turbaretur pecus, magna discursatione montes, in quos actum erat collustrauit: Romani qui ad speculandum concurrerant, primò prodigium opinati sunt, deinde cùm †cuncta Fabio certa renunciassent, ille de insidiarum metu suos castris continuit, Barbari obsistente nullo profecti sunt.

De insidiis in itinere factis. Cap. VI.

FVluius Nobilior, cùm ex Samnio in Lucanos exercitū educeret, & cognouisset à perfugis, hostes nouissimum agmen eius aggressuros, fortissimam legionem primo ire, †vltimo sequi iussit impedimēta, ita factum pro occasione ultima amplexi hostes, diripere sarcinas cœperūt. Fuluius legionis de qua supradictū est, quinque cohortes in dextram partem viæ direxit, quinq; ad sinistram, atque ita prædationi intentos hostes, explicato per vtraque latera milite, clausit, ceciditque. Idem hostibus tergū eius in itinere prementibus, dum flumine interueniente, non ita magno vt transitum prohiberet, moraretur tamen rapiditate, alteram legionem in occulto citra flumē collocauit, vt hostes paucitate cōtempta audacius sequerentur: quod vbi factum est, legio quę ob hoc disposita erat, ex insidiis hostem aggressa vastauit.

Iphicrates in Thraciam cùm propter conditionem locorum, longum agmen deduceret, & nunciatū ei esset hostes summum id aggressuros, cohortes in vtra sufferre que latera secedere, & consistere iussit, cæteros †fugere & iter maturare. Transeunte autem toto agmine, lectissimos quosque retinuit, & ita passim circa prædam occupatos hostes, iam etiam fatigatos, ipse requietis & ordinatis suis aggressus fudit, exuitq; præda.

Boii in sylua† Litana, qua transiturus erat noster exercitus, succiderāt arbo-Latina res, ita vt ex parte exigua sustētatę starent, donec impellerentur, delituerāt deinde ad extremas ipsi, vbi, ingresso syluam hoste, proximas vlteriores impulerūt, eo modo propagata pariter supra Romanos ruina, magnam manum eliserunt.

Quemad

Quemadmodum ea quibus deficimur, videantur non deesse, aut vsus eorum expleatur. Cap. VII.

L. Cæcilius Metellus, quia vsu nauium quibus elephantes transportaret deficiebatur, vincit dolia cōstrauitque tabulamentis, ac super ea positos, per Siculum fretum transmisit.

Annibal cum ad prealti fluminis transitum elephantes non posset pellere, neque nauium aut materiarum, quibus rates †continerentur, copiam haberet, iussit ferocissimū elephantū sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset, transnato statim flumine procurrere: elephantus exasperatus ad persequēdum doloris sui authorem, tranauit amnem, & reliquis idem audendi dedit exemplū. *consternerentur*

Carthaginensiū duces instructuri classem, quia sparto deficiebātur, crinib° tōsarū mulierū ad funes efficiēdos vsi sunt. Idē Massiliēses & Rhodij fecerunt.

M. Antonius à Mutina profugus, cortices pro scutis militibus suis dedit.

Spartaco copiísque eius, scuta ex vimine fuerunt, quæ corijs tegebantur. Non alienus (vt arbitror) hic locus est, referendi factum Alexādri Macedonis illud nobile, qui per deserta Africæ itinera, grauissima siti cū exercitu affectus, oblatam sibi à milite in galea aquam spectantibus vniuersis effudit, vtilior exemplo temperantiæ, quàm si communicare †potuisset. *voluisset*

De distringendis hostibus. Cap. VIII.

Coriolanus cum ignominiam damnationis suæ bello vlcisceretur, populationem patriciorum agrorum inhibuit, deustis vastatísque plebeiorum: vt discordiam moueret, qua consensus Romanorum distringeretur.

Annibal Fabium, cui neque virtute neque artibus bellandi par erat, vt infamia distringeret, agris eius abstinuit, cæteros populatus. Cōtrà ille, ne suspecta ciuibus fides esset, magnitudine animi effecit publicatis possessionib° suis.

Fab. Maximus quintò Cos. cùm Gallorum, Vmbrorum, Etruscorum, Samnitiúmque, aduersus P. R. exercitus coissent, contra quos & ipse trans Apenninum montem castra cōmuniebat, scripsit Fuluio & Posthumio, qui in præsidio vrbi erant, copias ad †Sitium mouerent: quibus affecutis, ad sua defenden da Etrusci, Vmbríque descenderunt: relictos Sānites Gallósque Fabius & collega Decius aggressi vicerunt. *Samnium*

M. Curius aduersus Sabinos, qui ingenti exercitu cōscripto, relictis finibus suis, nostros occupauerant, occultis itineribus manum misit, quæ desolatos agros eorum vicósque, per diuersa incendit. Sabini ad arcendam domesticā vastitatem recesserunt. Curio contigit & vacuos infestare hostium fines, & exercitum sine prælio auertere, sparsúmque cædere.

T. Didius paucitati suorū diffidens, cū in aduentū earū legionū quas expectabat trahere bellum & occurrere eis hostem comperisset, cōcione aduocata aptari iussit milites ad pugnā, ac de industria negligentius custodiri captiuos: ex quibus panci qui profugēre nunciauerunt suis pugnam imminere. At illi, ne †suspicione prælij deducerent vires, omiserunt occurrere eis quibus insidiabantur: legiones tutissimè, nullo excipiente, ad Didium peruenerunt. *suspectati-one prælii*

Bello Punico quędā ciuitates, quę à Romanis deficere ad Pœnos destinauerant,

raut, cum obsides dedissent, quos recipere antequam desciscerent studebant, simulauerũt seditionem inter finitimos ortam, quam Romanorum legati dirimere deberent, missósque eos velut contraria pignora retinuerunt, nec antè reddiderunt quàm ipsi recuperarent suos.

Legati Romanorũ cum misissent ad Antiochũ regem, qui secum Annibalem victis iam Carthaginẽsibus habebat, cõsiliũq; eius aduersus Romanos instruebat, crebris cum Annibale colloquiis effecerũt, vt is regi fieret suspectus, cui gratissimus alioqui erat & vtilis propter calliditatẽ & peritiam bellandi.

Qu. Metellus aduersus Iugurtham bellum gerẽs, missos ad se legatos eius corrupit, vt sibi proderent regem. Cum etiam alij venissent, idem fecit. Eodem consilio vsus est & aduersus tertios. Sed de captiuitate Iugurthæ res parũ processit, † viuum enim tradi sibi volebat, plurimum tamen consecutus est: nam cum interceptæ fuissent epistolæ eius ad regios amicos scriptæ, in omnes eos rex animaduertit, spoliatúsque consilijs amicos postea parare non potuit.

virum

C. Cæsar per exceptum quendam aquatorem, cum comperisset Afranium Petreiúmque castra noctu moturos, vt citra vexationem suorum, hostilia impediret consilia, in initio statim noctis vasa conclamare milites, & præter aduersariorum castra agi mulos cum fremitu, & sonum iussit cõtinuare, quos retentos volebat & arbitrari castra Cæsarem mouere.

Scipio Aphricanus ad excipienda auxilia cũ commeatibus, Annibali Venticium Termum dimisit, ipse subuenturus.

Dionysius Syracusanorum tyrannus, cum Aphri ingenti multitudine traiecturi essent in Siciliam, ad eum oppugnandum, castella pluribus locis communiit, custodibúsque præcepit, vt ea aduenienti hosti dederent, dimissique Syracusas occultè redirent. Aphris necesse fuit capta castella præsidio ibi tenere, quos Dionysius redactos ad quam voluerat paucitatem, penè iam par numero aggressus vicit, cum suos contraxisset & aduersarios sparsisset.

Agesilaus Lacedæmonius, cum inferret bellum Tysapherni, Cariam se petere simulauit: quasi aptius locis montuosis, aduersus hostem equitatu præualentem pugnaturus. Per hanc consilij ostensionem aduocato in Cariam Tysapherne, ipse Lydiam, vbi caput hostium regni erat, irrupit: oppressitque qui illic agebant, pecunia regia potitus est.

De seditione militum compescenda. Cap. IX.

Lin. lib. 7. ab vrb. con. CL. Martium Ruti. habet.

A. Manlius Cos. cum comperisset coniurasse milites in hybernis Campaniæ, vt iugulatis hospitibus, ipsi res eorum inuaderent, rumorem sparsit eodem loco hybernaturos: atque ita coniuratorum cõsilio turbato, Campaniam periculo liberauit, & ex occasione nocentes puniuit.

Prope

Lucius Sylla cum legiones ciuium Romanorum perniciosa seditione furerent, consilio restituit sanitatem efferatis. †Propere enim annunciari iussit, hostem adesse, & ad arma vocantium clamorem tolli, signa canere: discussa seditio est, vniuersis aduersus hostem consentientibus.

Cn. Pompeius, trucidato ab exercitu Mediolani senatu, ne tumultũ mouere, si solos euocasset nocẽtes, mixtos eis qui extra delictũ erãt, venire iussit: ita

&

& noxij minore cum metu, quia non segregati, ideóque non ex causa culpæ videbantur accersiti, comparuerunt, & illi quibus integra erat cõscientia, custodiendis quoque nocentibus † attenderunt, ne illorum fuga inquinarentur. *accesserunt*

Cæsar cùm quędã legiones eius, seditionẽ mouissent, adeò vt in perniciem quoque ducis viderẽtur cõsurrecturæ, dissimulato metu, processit ad milites, postulãtibúsque missionẽ, vltro minaci vultu dedit: exauctoratos pœnitentia coëgit satisfacere Imperatori, obsequentiorésque in reliquum operas ædere.

Quemadmodum intempestiua postulatio pugnæ, inhibeatur. Cap. X.

Q. Sertorius, quòd experimẽto didicerat, imparem se vniuerso Romanorũ exercitui, vt barbaros quoque inconsultè pugnã exposcẽtes doceret, adductis in conspectũ duob' equis, altero prævalido, altero admodùm exili, duos admonuit iuuenes similiter affectos, robustũ & gracilẽ: ac robustiori imperauit, equo exili vniuersam caudã abrũpere, gracili autem, valentiorem per sin- gulos vellere: cúmque gracilis fecisset quod imperatũ erat, validissim' cùm in infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, Iam (inquit Sertorius) Romanorum cohortium (per hoc vobis exemplum ostendi) milites, insuperabiles sunt vniuersas aggredientibus: easdem lacerabit & carpet, qui per partes attentauerit. *singula*

Idẽ cùm videret suos pugnæ signũ incõsultè flagitãtes, crederétque rupturos imperiũ nisi cõgrederẽtur, permisit turmę equitũ ad lacessendos hostes ire, laborãtíque submisit alias, & sic recepit omnes: tutísque vtrisq, & sine noxa ostendit quis exitus flagitatã pugnã mãsisset: obsequẽtissimis inde eis vsus est.

Agesilaus Lacedæmonius cùm aduersus Thebanos castra super ripam posuisset, multoque maiorem hostium manũ esse intelligeret, & ideo suos arcere à cupiditate decernendi vellet, dixit responso deũm se ex collibus pugnare iussum: & ita exiguo præsidio ad ripam posito accessit in colles. Quod Thebani pro metu interpretati transierunt flumen, & cùm facilè depulissent præsidium, cæteros insecuti auidius, iniquitate locorum à paucioribus victi sunt.

Scorylo dux Dacorũ cùm sciret dissociarũ armis ciuilib' populũ Rom. neque tamẽ tentandum arbitraretur, quia externo bello posset cõcordia in ciues coalescere, duos canes in cõspectu popularium commisit, hísque acerrimè inter ipsos pugnantihus, lupum ostendit, quẽ protinus canes, omissa inter se ira, aggressi sunt, quo exemplo, prohibuit barbaros ab impetu Romanis profuturo. *Scorio*

Quemadmodum sit incitandus exercitus ad prælium. Cap. XI.

M. Fabius & Cn. Mãlius Coss. aduersus Hetruscos ꝓpter seditiones detrectãnte prœliũ exercitu, vltro simularũt cũctationẽ, donec milites probris hostium coacti, pugnam deposcerent, iurarentque se ex ea victores redituros.

Fuluius nobilior cũ aduersus Samnitiũ numerosum exercitũ, & successib' tumidũ, paruis copiis necesse haberet decertare, simulauit vnã legionẽ hostiũ à se corruptã ad proditionẽ: imperauítq; (ad eius rei fidẽ) tribunis, & primis ordinib' & centurionib' quantũ quisque numeratæ pecuniæ, aut auri argẽtique haberet, conferret, vt repræsentari merces proditoribus posset: se autem his qui contulissent pollicitus est, consummata victoria, ampla insuper præmia daturum. Quæ sua persuasio Romanis alacritatem attulit & fiduciam: vnde

etiam præclara victoria, commisso statim bello peracta est.

C. Cæsar aduersus Germanos & Ariouistum pugnaturus, confusis suorum animis, pro cõcione dixit, nullius se eo die opera nisi decimæ legionis vsurum: quo consecutus est, vt†decimani, tanquàm præcipuæ fortitudinis testimonio †cogerentur, & cæteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

decimã cogeret, & cæteros puderet

Q. Fabius, qui egregiè sciebat, & Romanos eius esse libertatis, quæ contumelia exasperaretur, & à Pœnis nihil iustũ aut moderatũ expectabat, misit legatos Carthaginé, de cõditionibus pacis: quas cum illi iniquitatis & insolétiæ plenas retulissent, exercitus Romanorum ad pugnandum concitatus est.

Agesilaus Lacedæmoniorũ dux, cùm propè ab Orchomeno socia ciuitate castra haberet, cõperissetque plerósq; ex militib* preciosissima rerũ deponere intra munimẽta, præcepit oppidanis, ne quid ad exercitũ suũ pertinens reciperetur, quo ardẽtius dimicaret miles, qui sciret sibi pro omnib* suis pugnãdum.

Epaminũdas dux Thebanorũ aduersus Lacedæmonios dimicaturus, vt nõ solũ viribus milites sui, verùm etiã affectib* adiuuarẽtur, pronũciauit in cõcione, destinatũ Lacedæmoniis si victoria potirẽtur, omnes virilis sexus interficere, vxoribus autem eorũ & liberis in seruitutẽ abductis, Thebas diruere, qua denũciatione concitati, primo impetu Thebani Lacedæmonios expugnauerunt.

Eutidas dux Lacedæmoniorum pugnaturus eodem die, quo classe vicerant socij, quamuis ignarus actæ rei, vulgauit nunciatam sibi victoriã partium, quo constantiores ad pugnam milites haberet.

Aulus Posthumius prælio quo cum Latinis cõflixit, oblata specie duorum in equis iuuenum, animos suorum erexit, Pollucem & Castorem adesse dicẽs, ac sic prælium restituit.

Archidamus Lacedæmonius aduersus Arcadas bellum gerens, arma in castris†statuit, & circa ea duci equos noctu clàm imperauit: quorum vestigia manè (tanquam Castor & Pollux perequitassent) ostendens, adfuturos eosdem ipsis præliantibus persuasit.

Pericles dux Atheniensium initurus prælium, cùm animaduertisset†lucum, ex quo vtraque acies conspici poterat, densissimæ opacitatis, vastum alioqui & Diti patri sacrum, ingentis illic staturæ hominem, altissimis cothurnis, & veste purpurea, coma venerabilem in curru candidorum equorũ sublimem constituit, qui dato signo pugnæ, proueheretur: & voce Periclem nomine appellans, cohortaretur eum, diceretque deos Athenienfibus adesse: quo penẽ† primo conie ctu teli hostes terga dederunt.

locum

ante coniectum

L. Sylla, quo paratiorem militem ad pugnandum haberet, prædici sibi à diis futura simulauit. Postremò etiam in conspectu exercitus, prius quàm in aciem descenderet, signum modicæ amplitudinis, quod Delphis sustulerat orabar, petebátque vt promissam victoriam maturaret.

C. Marius†sagam quandam ex†Syria habuit, à qua se dimicationum euentus prædiscere simulabat.

magam Scythia

Q. Sertorius, cùm barbaro, & rationis indocili milite vteretur, ceruã candidã insignis formæ per Lusitaniã ducebat, & ab ea, quę agẽda aut vitãda essent, prænoscere

prænoſcere ſe aſſeuerebat, vt barbari ad omnia tanquam diuinitus imperata obedirent.

Hoc genere Strategematicôn non ea tantum parte vtendum eſt, qua imperitos exiſtimabimus eſſe, apud quos his vtemur, ſed multò magis ea, quæ talia erunt, excogitabuntur, vt ab his monſtrata credanrur.

Alexander Macedo ſacrificaturus, inſcripſit medicamento aruſpicis manum, quam ille extis erat ſuppoſiturus: literę ſignificabant victoriam Alexandro dari, quas cum iecur calidum rapuiſſet, & à rege militi eſſet oſtenſum, auxit animum, tanquam deo ſpondente victoriam.

Idem fecit Inniꝺes†aruſpex, prælium Eumene cum Gallis commiſſuro. *Indus*

Epaminundas Thebanus, aduerſus Lacedæmonios fiduciam ſuorum religione adiuuandam ratus, arma quæ ornamentis affixa in templis erant, nocte ſubtraxit, perſuaſitq́; militib⁹, deos iter ſuū ſequi, vt præliãtibus ipſis adeſſent.

Ageſilaus Lacedæmonius, cùm quoſdam Perſarum cepiſſet, quorum habitus multum terroris præſefert, quoties veſte tegitur, nudatos militibus ſuis (vt alba corpora & vmbratica contemnerent) oſtendit.

Gelo Syracuſarũ tyrannus bello aduerſus Pœnos ſuſcepto, cum multos cepiſſet, infirmiſsimũ quéque præcipuè ex†auxiliaribus qui nigerrimi erant, nudatum in conſpectu ſuorum produxit, vt perſuaderet contemnendos. *auxiliatoribus*

Cyrus rex Perſarum, vt concitaret animos popularium, tota die in excidenda quadam ſylua eos fatigauit, deinde poſtridie præſtitit eis liberaliſsimas epulas, & interrogauit, vtro magis gauderẽt: cumq́ue ei præſentia probaſſent: At qui per hæc (inquit) ad illa perueniendum eſt. Nam liberi beatíque eſſe, niſi Medos viceritis, non poteſtis: atque ita eos ad cupiditatem prælij concitauit.

L. Sylla quia aduerſus Archelaum præfectum Mithridatis, apud Pyrea pigrioribus ad prælium militibus vtebatur, opere eos fatigando, compulit ad poſcendum vltro pugnæ ſignum.

Fabius Maximus veritus, ne qua fiducia nauiũ, ad quas refugiũ erat, minus conſtanter pugnaret exercitus, incendi eas, priuſquàm iniret prælium, iuſsit.

De diſſoluendo metu quo milites ex aduerſis omnibus conciderunt. Cap. XII.

SCipio ex Italia in Aphricam tranſportando exercitum, cum egrediens nauem prolapſus eſſet, & ob hoc attonitos milites cerneret, id quod trepidationem afferebat, conſtantia & magnitudine animi, in hortationem cõuertit: Et ludite (inquit) milites, Aphricam oppreſsi.

C. Cęſar cum fortè conſcendens nauẽ lapſus eſſet, Teneo te terra mater (inquit) qua interpretatione effecit, vt repetiturus illas à quibus proficiſcebatur terras videretur. T. Sẽpronius Gracchus Coſ. acie aduerſus Picentes directa, cũ ſubitus terręmotus vtraſq, partes cõfudiſſet, exhortatione cõfirmauit ſuos, & impulit, vt cõſternatũ ſuperſtitione hoſtem inuaderẽt, adhortatúſque deuicit.

Sertorius, cum equitnm ſcuta extrinſecus, equorúmqne pectora cruenta ſubito prodigio appatuiſſent, victoriam portendi interpretatus eſt, quoniam illæ partes ſolerent hoſtili cruore reſpergi.

Epaminundas Thebanus contristatis militibus, quòd ex hasta eius ornamentum insulæ more dependens, ventus ablatum in sepulchrum Lacedæmonij cuiusdam depulerat: Nolite (inquit) milites trepidare, Lacedæmonis significatur interitus. Sepulchra enim funeribus ornantur.

Idem cùm fax de cœlo nocte delapsa, eos qui aduerterunt terruisset: Lumen (inquit) hoc numina ostendunt.

Idem instante aduersus Lacedæmonios pugna, cùm sedile in quo resederat, succubuisset, & id vulgò pro tristi significatione cõfusi milites interpretarentur, Immo (inquit) vetamur sedere.

Lu. Sulpitius Gallus defectum Lunæ imminentem, ne pro ostento exciperent milites, prædixit futurum, additis rationibus causisque defectionis.

Agathocles Syracusanus aduersus Pœnos simili eiusdem sideris diminutione, qua sub diem pugnæ, vt prodigio milites sui consternati erant, ratione qua id accideret exposita, docuit quicquid illud foret, ad rerum naturam, non ad ipsorum propositum pertinere.

Pericles, cùm in castra eius fulmen decidisset, terruissetque milites, aduocata concione, lapidibus in conspectu omniũ collisis, ignem excussit, sedauitque turbationem, cùm docuisset similiter nubium attritu excuti fulmen.

Timotheus Atheniensis, classe dimicaturus aduersus Corcyreos, gubernatori suo qui proficiscenti iam classi signum receptui cœperat dare, quia ex remigibus quendam sternutantem audierat, Miraris (inquit) ex tot millibus† vnum perfrixisse.

Chalabrias Atheniensis classe dimicaturus, excusso ante nauem ipsius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus, Nunc (inquit) potissimum iucunda pugna est, cùm deorum maximus Iupiter adesse numen suum classi nostræ ostendit.

FINIS PRIMI LIBRI.

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS STRAtegematum libri secundi præfatio.

Dispositis primo libro exemplis instructuris (vt mea fert opinio) ducem, in his quæ ante † commissum prælium agenda sunt, deinceps reddemus pertinentia ad ea quæ in ipso prælio agi solent, & deinde ea quę post prælium: & eorũ quæ ad prælium pertinent species sunt. *iustum*

DE TEMPORE AD PVGNAM eligendo. Cap. I.

Publius Scipio in Hispania, cùm cõperisset Hasdrubalem Pœnorum ducem ieiuno exercitu manè processisse in aciem, continuit in horam septimam suos: quibus pręceperat, vt quiescerent, & cibum caperent: cumque hostes, inedia, siti, mora sub armis fatigati, repetere castra cœpissent, subitò copias eduxit, & commisso prælio vicit.

Metellus Pius in Hispania aduersus Herculeium, cum ille oriente protinus die instructam aciem vallo eius admouisset, feruidissimo tunc tempore anni, intra castra suos continuit, in horam diei sextam, atque ita fatigatos æstu, facilè integris & recentibus vicit suorum viribus.

Idem iunctis cum Pompeio castris aduersus Sertorium in Hispania, cùm sæpe instruxisset aciem, hoste, qui imparem se duobus credebat, pugnam detrectante: quodam deinde tempore, quum Sertorianos milites animaduertisset magno impetu instinctos deposcentes pugnam, humerósque exercentes, & lanceas vibrantes, existimauit ardori cedẽdum in tempore, recepítque exercitum, & Pompeio idem faciendi autor fuit.

Posthumius Cos in Sicilia, cùm castra eius à Punicis trium milium passuum spacio distarent, & dictatores Carthaginensiũ quotidie ante ipsa munimenta Romanorum, dirigerent aciem, exigua manu leuibus assiduè pręliis pro vallo resistebat: quam consuetudinem contemnente iam *Pœno*, reliquis omnibus per quietem intra vallum præparatis, ex more pristino, cum paucis sustinuit incursum aduersariorum, ac solito diutius detinuit, quibus fatigatis post sextã horam, etiam se recipientibus, & cum inedia quoque laborarent, per recentes suos, hostem, quem prædicta profligauerant incommoda, fugauit.

Iphicrates Atheniensis quia explorauerat, eodẽ assiduè tẽpore hostes cibũ capere, maturius vesci suos iussit, & eduxit in aciem, aggressusque hostem ita detinuit, vt ei nec confligendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde iam die reduxit suos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hostes non statione magis quàm inedia, statim ad corporis curam & cibum capiendum festinauerũt: Iphicrates rursus eduxit, & incompositi hostis aggressus est castra.

Idem cùm aduersus Lacedæmonios pluribus dieb⁹ castra cominus haberet, & vtraq; pars certis tẽporibus assiduè pabulatũ lignatũq; ꝓcederet, quodã die militũ habitu, seruos lixasque dimisit ad munera, milites retinuit, & cùm hostes dispersi essent ad similia munera, expugnauit castra eorum, inermesq; cum fasciculis passim ad tumultum recurrentes, facilè aut cecidit, aut cepit.

issert

Verginius Cos. in Volscis cùm procurrere hostes effusos ex longinquo vidisset, quiescere suos ac defixa tenere pila iussit. Tunc anhelantes, integris viribus exercitus sui aggressus auertit.

Fab. Max. non ignarus Gallos & Samnites primo impetu præualere, suorũ autem infatigabiles spiritus, inter moras decertandi etiam incalescere, imperauit militibus, vt contenti essent primo congressu sustinere, vt hostem mora fatigarẽt: quod vbi successit, admoto etiam subsidio suis, in prima acie vniuersis viribus oppressum fudit hostem.

Philippus ad Cheroniam, memor sibi esse militem longo vsu duratum, Atheniensibus acrem quidem, sed exercitatum & impetu tãtùm violentum, ex industria prælium traxit: móxque languentibus iam Atheniensibus, concitatius intulit signa, & ipsos cecidit.

Lacedæmonij certiores ab exploratoribus facti, Messenios in eam exarsisse rabiẽ, vt in præliũ cum coniugibus ac liberis descenderent, pugnã distulerunt.

C. Cæsar bello ciuili cùm exercitum Afranij & Petteij circumuallatum, siti angeret, ísque ob hoc exasperatus, interfectis omnibus impedimentis ad pugnam descendisset, cõtinuit suos, arbitratus alienũ dimicationi tempus, quòd aduersarios & ira & desperatio incenderat.

Cn. Pompeius fugientem Mithridatem, cupiens ad prælium compellere, elegit tempus dimicationi nocturnum, vt abeunti se opponeret: atque ita præparatus, subitam hostibus necessitatem † decertandi iniecit. Præterea sic constituit aciem, vt Põticorum quidẽ oculos aduersa luna perstringeret, suis autem illustrem & conspicuum præberet hostem.

decernendi

Iugurtham autem constat memorem virtutis Romanorum, semper inclinato die committere prælia solitum, vt si fugarentur sui, oportunã noctem haberent ad delitescendum.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tigranem, in Armenia maiore apud Tigrano certam, cum ipse non amplius xv. millia armatorum haberet, hostis autem innumerabilem multitudinem, eóque ipso inhabilem, vsus hoc eius incommodo, nondum ordinatam hostium aciem inuasit, atque ita protinus dissipauit, vt ipsi quoque reges abiectis insignibus fugerent.

Cl. Tiberius Nero aduersus Pannonios, cùm barbari feroces in aciem oriente statim die processissent, continuit suos, passúsque est suos nebula & imbribus qui fortè illo die crebri erant, verberari, ac demum vt fessum stando & pluuia non solùm animo, sed & lassitudine deficere animaduertit, signo dato adortus superauit.

C. Cæsar in Germania, quia cõpererat Ariouisto Germanorũ regi institutũ, & quasi legem militibus non pugnandi decrescente luna, tum potissimũ acie commissa

commissa impeditos religione hostes vicit.

D. Aug. Vespasianus, Iudæos Saturni die, quo eis nefas est quicquam seriæ rei agere, adortus superauit.

Lysander Lacedæmonius aduersus Atbenienses apud † Aegeopotamon instituit certo tempore infestari naues Atheniẽsium, deinde reuocare classem, qua re in consuetudinem perducta, cùm Athenienses post digressum eius ad contrahendas copias dispergerentur, extendit ex consuetudine classem, & recepit. Tum hostium maxima parte ex more dilapsa, reliquos adortus occidit, & vniuersas naues cepit. Aegospotamum

De loco ad pugnam eligendo. Cap. II.

Marcus Curius, quia phalangi regis Pyrrhi explicatæ resisti non posse animaduertebat, dedit operam, vt in angustiis confligeret, vbi conferta sibi ipsa esset impedimento.

Cn. Pompeius in Capadocia elegit locum castris æditum, vnde adiuuante procliuio impetum militum, facilè ipso decursu Mithridatem superauit.

C. Cæsar aduersus Pharnacem Mithridatis filium dimicaturus, in colle instruxit aciem, quæ res expeditam ei fecit victoriam. Nam pila ex ædito in subeuntes barbaros emissa, protinus eos auerterunt.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tygranem, in Armenia maiore, apud Tigranocertam dimicaturus, collis proximi planũ verticem raptim cum copiarum parte adeptus, in subiectos hostes decurrit, & equitatum eorum à latere inuasit, aduersũmque, & eorũdem partem peditum perturbatam insequutus, clarissimam victoriam retulit.

Ventidius aduersus Parthos nõ antè militẽ eduxit, quàm illi quingentis nõ amplius passib' abessent, atq; ita, pcursione subita adeò se admouit, vt sagittas quibus ex longinquo vsus est, cominus applicitus eluderet: quo consilio, quia quandam fiduciæ etiam speciem ostentauerat, celeriter barbaros debellauit.

Hannibal apud † Numistronem, contra Marcellum pugnaturus, cauas & præruptas vias obiecit à latere, ipsáque loci natura pro munimentis vsus, clarissimum ducem vicit. Numistronem.

Idem apud Cannas cùm competisset Volturnum amnem, vltra reliquorũ naturam fluminum ingentes auras mane perflare, quæ arenarum & pulueris vertices agerent, sic direxit aciem, vt tota vis à tergo suis, Romanis in ora & oculos incideret: quibus incommodis mirè hosti aduersantibus, illam memorabilem adeptus est victoriam.

Marius aduersus Cymbros ac Theutonos cõstituta die pugnaturus, firmatum cibo militem ante castra collocauit, vt per aliquantum spacij, quo aduersarij dirimebantur, exercitus hostium potius labore itineris profligaretur: fatigationi eorum deinde incõmodum aliud obiecit, ita ordinata suorum acie, vt aduerso sole, & vento & puluere barbarorum occuparetur exercitus.

Cleomenes Lacedæmonius aduersus Hippiam Atbeniensem, qui equitatu præualebat, planiciem in qua dimicaturus erat, arboribus prostratis impediuit, & inuiam equiti fecit.

Iberi

Iberi in Aphrica ingenti hostium multitudine excepti, timentésque ne circũirentur, applicuerunt se flumini, quod altis in ea regione ripis profluebat: qui ita à tergo amne defensi, & subinde cùm virtute præstarent, incursando in proximos, omnem hostium exercitum strauerunt.

Xantippus Lacedæmonius sola loci cõmutatione, fortunã Punici belli conuertit: nã cũ desperãtibus iam Carthaginẽsib' mercede solicitatus, animaduertisset Afros quidẽ qui equitatu & elephãtis præstabant, colles sectari: à Romanis autẽ, quorũ robur in peditibus erat, cãpestria teneri, Pœnos in plana deduxit: vbi per elephãtos, dissipatis ordinibus Romanorũ, sparsos milites per Numidas persecutus, eorũ exercitum fudit. in illã diem terra maríque victorem.

Epaminũdas dux Thebanorũ, aduersus Lacedæmonios directurus aciẽ, pro frõte eius decurrere equitibus iussis, cũ ingẽtẽ puluerẽ oculis hostiũ obiecisset, expectationẽq; equestris certaminis prętẽdisset, circũducto pedite ab ea parte ex qua decursꝰ in aduersã hostiũ aciẽ ferebat, inopinatiũ terga adortus cecidit.

Lacedæmonij ccc. contra innumerabilem multitudinem Persarum, Thermopylas occupauerunt, quarum angustiæ non amplius, quàm parem numerum comminus pugnaturũ, poterant admittere: eâque ratione quantùm ad congressus facultatem, æquati numero barbarorum, virtute autem præstantes, magnam eorum partem occiderunt: nec superari forent, nisi per proditorem Ephyaltem Trachiniam circumductus hostis, à tergo eos oppressisset.

Themistocles dux Atheniẽsiũ cùm videret vtilissimũ Græciæ, aduersus multitudinẽ Xerxis nauium, in angustijs Salaminis decernere, idq; persuadere ciuibus non posset, solertia effecit vt barbaris, ad vtilitates suas Græci compellerentur, simulata nãque proditione, misit ad Xerxem, qui indicaret populares suos de fuga cogitare, difficiliorémque rem ei futurã, si singulas ciuitates obsidione aggrederetur. Qua ratione effecit vt exercitus Barbarorũ primum inquietaretur, dum tota nocte in statione custodiæ est: deinde, vt sui manè integris viribus, cum dictis barbaris vigilia marcentibus confligerent, loco vt voluerat arcto, in quo Xerxes multitudine, qua præstabat, vti non posset.

De acie ordinanda. Cap. III.

CNeus Scipio in Hispania aduersus Hannonem ad oppidum Indibilem, cùm animaduertisset Punicam aciem ita directã, vt in dextro cornu Hispani constituerentur, robustus quidem miles, sed qui alienum negotium ageret: in sinistro autem Afri minus viribus firmi, sed animi cõstantioris, reducto sinistro latere, suorum dextro cornu, quod validissimis militibus extruxerat, obliqua acie cum hoste cõflixit. Deinde, fusis fugatísque Afris, Hispanos, qui in recessu spectantium more steterant, facilè in deditionem compulit.

Philippus Macedonum rex aduersus Illyricos gerens bellum, vt animaduertit frontem hostium stipatam, electis de toto exercitu viris, latera infirmiora, fortissimis suorum in dextro cornu collocatis, sinistrum latus hostium inuasit, turbatáque acie tota victoriam profligauit.

Parmenes Parmenes Thebanꝰ, cõspecta Persarũ acie, quę robustissimas copias ĩ dextro cornu collocatas habebat, simili ratione et ipse suos ordinauit, omnẽq; eqtatũ,

&

& fortissimum quęque peditum in dextro cornu,infirmissimos autem contra fortissimos hostium posuit, præcepitque vt ad primum impetum eorum sibi fuga consulerent,& in sylvestria confragosáque loca se reciperent:ita frustrato robore exercitus,ipse optima parte virium suarum,dextro cornu,totam circuiuit aciem hostium & euertit.

P.Cor.Scipio,cui postea Africano cognomen fuit,aduersus Asdrubalem ducem Pœnorum in Hispania bellum gerens,ita per continuos dies ordinatū produxit exercitum,vt media acies fortissimis fundaretur: sed cū hostes quoque eadem ratione assidue ordinati procederent, Scipio eo die quo statuerat decernere,commutauit instructionis ordinem,& firmissimos, id est, legionarios in cornibus collocauit,ac leuem armaturam in media acie,sed retractatā: ita cornibus quibus ipse præualebat infirmissimas hostium partes lunata acie aggressus facilè fudit.

Metellus in Hispania eo prælio quo Herculeium deuicit,cum comperisset cohortes eius,quę validissimæ vocabantur,in media acie locatas,ipse mediam suorum aciem reduxit,ne eam partem antè cum hoste confligeret, quàm cornibus confligatis,medios vndique circumuenissent.

Artaxerxes aduersus Græcos, qui Persidam intrauerant, cum multitudine superaret,latius quàm hostes acie instructa, in fronte equitem , leuémque armaturam in cornibus collocauit,atque ita ex industria lentius procedente media acie,copias hostium cinxit cecidítque.

Contrà Annibal ad Cannas reductis cornibus productáque media acie, nostros primo impetu protrusit. Idem conserto prælio, paulatim inuicem sinuantibus,procedentibúsque ad præceptum cornibus,auidè insequentem hostem in mediam aciem suam recepit, & ex vtraque parte compressum cecidit, veterano & diu edocto vsu exercitu:hoc enim genus ordinationis exequi,nisi peritus,& ad omne momentum respondens miles,vix potest.

Liuius Salinator & CL.Nero cū Asdrubal bello Punico secundo decertandi necessitatem euitans in colle cōfragoso post vineas aciem direxisset, ipsi reductis in latera viribus,vacua fronte ex vtraque parte circumuenerūt eum,atque ita aggressi superauerunt. Annibal quum frequētibus prælijs à CL.Marcello superaretur,nouissime sic castra metabatur,vt aut montibus, aut paludibus,aut simili locorum aliqua oportunitate adiutus,aciem eo modo collocaret,vt vincentibus quidem Romanis, penè indemnē recipere posset intra munimenta exercitum,cedentibus autem,instandi liberum haberet arbitrium

Xantippus Lacedæmonius in Africa aduersus M. Attilium Regulum leuem armaturam in prima acie collocauit, in subsidio autem robur exercitus, præcepítque auxiliaribus,vt emissis telis cederent hosti: & cum se intra suorū ordines recepissent,confestim in latera discurrerent,& à cornibus rursus erūperent,exceptúmque iam hostem à robustioribus & ipsi circumirent.

Sertorius idē in Hispania aduersus Pompeium fecit. Cleandridas Lacedæmonius aduersus Lycaonas densam instruxit aciem, vt longe minoris exercitus speciem præberet:securioribus inde hostib*, in ipso certamine diduxit ordines

dines à lateribus circunuentos eos fudit.

Castronius Lacedęmonius,cum in auxilium Aegyptiis aduersus Persas ve-
nisset,& sciret firmiorem esse Gręcū militem,magisque à Persis timeri,cōmu-
tatis armis Graecos in prima posuit acie, & cū illi æquo Marte pugnarēt,sub-
misit Aegyptiorū manum.Persæ cū Graecis,quos Aegyptios opinabantur,re-
stitissent,superueniente multitudine,quā vt Gręcorum expauerant, cesserunt.

Cn. Pompeius in Albania,quia hostes & numero & equitatu praeualebāt,
iuxta collem in angustus protegere galeas, ne fulgore earum conspicui fierēt,
iussit equites: deinde in æquum procedere,ac velut prætendēte peditibus,pręce-
pitque eis vt ad primum impetū hostium refugerent, & simul ac ad pedites
vētū esset,in latera discederēt:quod vbi explicitū est,patefacto loco subita pedi
tū surrexit acies,inuectósq; temere hostes,inopinato, interfusa prælio cecidit.

M. Antonius aduersus Parthos,qui infinita multitudine sagittarum exer-
citum eius obruebant, subsidere suos, & testudinem facere iussit, supra quam
transmissis sagittis,sine militum noxa exhaustus est hostis.

Annibal aduersus Scipionē in Aphrica,cum haberet exercitum ex Pœnis
& auxiliaribus, quorū pars non solùm ex diuersis partibus , sed etiā ex Italicis
cōstabat,post elephātos lxxx qui in prima frōte positi hostiū turbarēt aciem,
Barbatos auxiliares Gallos & Lygures & † Baleares Maurósq; posuit,vt nō fugere pos-
sent,Pœnis à tergo stātibus, & hostē oppositi si nō infestarent, at certe fatiga-
rent,tum suis & Macedonibus,qui iam fessos Romanos integri exciperēt, in
summa acie collocatis,nouissimos Italicos constituit,quorū & timebat fidem
& segnitiem verebatur,quoniā plerosq; eorū ab Italia inuitos extraxerat. Sci-
pio aduersus hanc formam,robur legionis,triplicacie in fronte ordinatū per
hastatos & principes & triarios opposuit , nec continuas construxit cohortes,
sed manipulis inter se distantibus spacium dedit,per quod elephanti ab hosti-
bus acti facilè trāsmitti sine perturbatione ordinum possent. ea ipsa interualla
expeditis velitibus impleuit,ne interluceret acies,dato eis præcepto, vt ad im-
rectis petum elephantorū, vel†retro vel in latera concederent. Equitatum deinde in
cornua diuisit,& dextro Romanis equitibus Lęlium,sinistro Numidis Masi-
nissam præposuit:quæ tam prudens ordinatio, non dubiæ causa victoriæ fuit.

Archelaus aduersus L. Syllā,in frōte ad perturbādū hostē falcatas quadrigas
locauit,in secūda acie phalāgem Macedonicam,in tertia Romanorū more ar-
permatati matos auxiliares,mixtis fugitiuis Italicæ gentis,quorū†peruicacię plurimum
fidebat,leuē armaturā in vltimo statuit. In vtroq; deinde latere equitatū, cuius
amplū numerū habebat,circūeundi hostis causa posuit. Cōtra hæc Sylla fossas
amplæ latitudinis in vtroque latere duxit, & capitib' earū castella cōmuniuit:
qua ratione,ne circūiretur ab hoste, & peditū numero, & maxime equitatu su
perāte,cōsecutus est. Triplicē deinde peditū aciē ordinauit,relictis interuallis,
per leuem armaturā, & equitem, quē in nouissima collocauerat, vt cū res exe-
eum post si- gisset emitteret eum: †tum prosignanis, qui in secunda acie erāt imperauit,vt
gnanis densos numerosósque palos firmè in terram defigerent , intérque eos , appro-
pinquantibus quadrigis ante signa nostrā aciem recepit,tum demum sublato

vniuersorū

vniuersorsum clamore velites & leuem armaturam ingerere tela iussit, quib⁹ factis quadrigæ hostium aut implicitæ palis aut exterritæ clamore telísque, in suos conuersæ sunt, turbaueruntque Macedonum instructuram: qua cedente cum Sylla staret & Archelaus equitem opposuisset, Romani equites subitò emissi auerterunt eos consummarúntque victoriam.

G. Cæsar Gallorum falcatas quadrigas eadem ratione palis defixis excepit inhibuítque.

Alexander ad Arbela cùm hostium multitudinem vereretur, virtuti autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectãtem ordinauit, vt circumuenti, vndique pugnare possent.

Paulus aduersus Persen Macedonum regem, cùm phalangem suorum duplicem, mediã in partem direxisset, eámque leui armatura cinxisset, & equitẽ in vtroque cornu collocasset, triplicem aciem cuneis instruxit, inter quos subinde velites emisit. Quo genere cùm profligari nihil videret, cedere instituit, vt hac simulatione perduceret hostes in confragosa loca, quæ ex industria cœperat. Cum sic quoque suspecta calliditate recedentiũ, sequeretur ordinata phalanx, equites à sinistro cornu præter ora phalangis iussit transcurrere, citatis equis tectis, vt obiectis armis ipso impetu præfringerent hostium spicula: quo genere telorum exarmati Macedones soluerunt aciem, & terga verterũt.

Pyrrhus pro Tarentinis apud Asculum, secundum Homericum versum quo pessimi in medium recipiũtur, dextro cornu Samnitas Epirotásque, sinistro Brutios atque Lucanos cum Salentinis, in media acie Tarẽtinos collocauit, equitatum & elephantos in subsidiis esse iussit. Contrà Coss. aptissimè diuisis in cornua equitibus, legiones in prima acie & in subsidiis collocarunt, & his immiscuerunt auxilia. Vtrinque xl. millia cõstat fuisse, Pyrrhi dimidia pars exercitus amissa, apud Romanos quinque millia desiderata sunt.

Cn. Pompeius aduersus C. Cæsarem †palustri prælio Pharsaliæ triplicẽ instruxit aciem, quarum singulæ denos ordines haberent in latitudinem. Legiones secundum virtutem cuiusq; firmissimas in cornibus & in medio collocauit, spacia his interposita tyronibus suppleuit, dextro latere DC. equites, propter flumen Enipeum, quod & alueo suo & alluuie regionem impedierat, reliquum equitatum in sinistro cornu cum auxiliis omnibus collocauit, vt inde Iulianum exercitum circuiret. Aduersus hanc ordinationem Iulius Cæsar & ipse triplice acie, dispositis in frõte legionibus, sinistrum latus, ne circuiri posset, admouit paludibus. In dextro cornu posuit equitem, cui velocissimos miscuit peditum, & ad morem equestris pugnæ exercitatos, sed deinde cohortes in subsidio retinuit, ad res futuras: sed dextro latere conuersas in obliquũ, vnde equitatum hostium expectabat, collocauit: nec vlla res ad victoriam plus eo die Cæsari contulit: effusum nãque Pompei equitatum inopinato subinde lati excursu auerterunt, cædendúmque tradiderunt.

palestralis aliàs, palæ pharsali

Imperator Cæs. Germanicus, cum subinde Catij equestre prœliũ, in syluas refugiendo †reducerent, iussit suos equites, simul atque ad impedimenta ventum esset, equis desilire, pedestríq; pugna cõfligere: quo genere cõsequutus est

adducerent.

S nequis

ne quis non locus eius victoriam miraretur.

C. Duillius cum videret graues suas naues mobilitate Punicæ classis eludi, irritámque virtutem militum fieri, excogitauit manus ferreas, quæ vbi hostilem apprehenderent nauem, superiecto ponte, transgrediebatur Romanus, & in ipsorum ratibus cominus trucidabat.

De acie hostium turbanda. Cap. IIII.

PApyrius Cursor, filius cõsulis, cùm æquo Marte aduersus obstinatos Samnites concurreret, ignorantibus suis præcepit Spurio Naucio, vt pauci calones, & agasones mulis insidentes, ramósque per terram trahentes, à colle transuerso magno tumultu decurrerẽt: quibus prospectis proclamauit victorem adesse collegam, vt occuparent ipsi præsentis prælij gloriam: quo facto & Romanis fiducia concitatis, propulêre, propulsi terga vertêre.

F. Rutilius Maximus, quarto consulatu in Samnio, omni modo frustra conatus aciem hostium perrumpere, nouissimè hastatos subduxit ordinibus, & cum Scipione legato suo circummisit, iussitque collem capere, ex quo decurri poterat in hostium terga: quod vbi factũ est, Romanis creuit animus, & Samnites perterriti fugam molientes cæsi sunt.

Minutius Ruffus Imp. cùm à Scordiscis Dacísque premeretur, quibus impar erat numero, præmisit fratrem & paucos equites vnà cũ æneatoribus: præcepítque, vt cùm vidisset cõtractum prælium, subitus ex diuerso se ostenderet, iuberetque æneatores concinere: sonantibus montium iugis, species ingentis multitudinis offusa est hostibus, qua perterriti dedêre terga.

Agellius Acilius Glabrio Cos. aduersus Antiochi regis aciẽ, quam is in Achaiâ per angustias thermopylarũ direxerat, iniquitatib' loci nõ irritus tãtum, sed cũ iactura quoq; repulsus esset, nisi circũmissus ab eo Porcius Cato qui tũ tribunus militum à populo factus in exercitu erat, deiectus, iugis Callidromi montis,

Calliodremacolis † Aetolis, qui præsidio tenebantur, supereminentem castris regis collem, à tergo subit' apparuisset: quo facto perturbatis Antiochi copiis, vtrinque irrupere Romani, & fusis fugatísque castra ceperunt.

C. Sulpitius Petreius Cos. contra Gallos dimicaturus, iussit muliones clàm in montes proximos cũ mulis abire, & inde conserto iam prælio, velut equis insidentes ostentare se pugnantibus: quare Galli existimantes aduentare auxilia Romanis, cessere, iam penè victores.

Marius circa aquas Sextias, cùm in animo haberet postera die depugnare aduersus Theutonos, Marcellum cum parua manu equitum peditúmque noctu post terga hostium misit, & ad implẽdam multitudinis speciem, agasones lixásque armatos simul ire iussit, iumentorúmque magnam partem instratorum cum centunculis, vt per hoc facies equitatus obiceretur, præcepítque vt cum animaduertissent committi prælium, ipsi in terga hostium descenderẽt: qui apparatus tantum terroris intulit, vt asperrimi hostes in fugam versi sint.

Calamathũ Castrum et Tusonicũ. Licinius Crassus fugitiuorũ bello apud† Calamarcũ educturus militẽ, aduersus Castũ & Canimocũ duces Gallorũ, xij. cohortes cũ C. Prõptino & cũ Qu. Marcio Ruffo legatis post mõt ẽ circũmisit: quæ cũ cõmisso iam prælio, à

tergo

tergo clamore iam sublato, decurrissent, ita fuderunt hostes, vt vbique fugam pro pugna capesserent.

Marcellus cùm vereretur ne paucitatem eius, militum clamor detegeret, simul lixas calonésque, & omnis generis sequelas conclamare iussit, atque ita hostem magni exercitus specie exterruit.

Valerius Leuinus aduersus Pyrrhum, occiso quodam gregali, tenens gladium cruentum, exercitui vtrique persuasit Pyrrhum interemptum. Quamobrem hostes destitutos se ducis morte credentes, consternati à mendacio, se pauidi in castra receperunt.

Iugurtha in Numidia aduersus C. Marium, cum Latinæ quoque linguæ vsum ei côuersatio pristina castrorũ dedisset, in primam aciẽ procurrit, & occisum à se C. Mariũ tum Latinè clamare cœpit, atq; ita multos nostrorũ auertit.

Myronides Athenienses dubio prælio aduersus Thebanos rem gerens, repente in dextro suorum cornu prosiliit, & exclamauit se iam sinistro vicisse: qua re & suis alacritate & hostibus metu iniecto vicit.

Crœsus prævalido hostiũ equitatui camelorũ gregẽ opposuit: quorũ nouitate & horrore côsternati equi, non solùm insidentes præcipitauerunt, sed peditum quoque suorum ordines pertriuerunt, vincendósque hosti præbuerunt.

Pyrrhus Epirotarum rex, pro Tarentinis aduersus Rom. eodem modo elephantis ad perturbandam aciem vsus est.

Pœni quoq, aduersus Romanos idẽ fecerũt frequẽter. Volscorũ castra cùm prope virgulta syluâsq; posita essent, Camillus ea omnia, quæ côceptũ ignem vsque in vallum proferre poterant, incendit, & sic aduersarios exuit castris.

M. C rassus bello sociali eodẽ modo propè cũ copiis omnibus interẽptus est.

Hispani côtra Hamilcarem boues vehiculis adiunctos in prima fronte côstituerunt, vehiculáque tædæ & sepi & sulphuris plena, signo pugnæ dato, incenderunt: actis deinde in hostem bobus consternatam aciem perruperunt.

Phalisci & Tarquinienses, compluribus suorum in habitu sacerdotum subornatis, faces & angues furiali habitu præferentibus, aciem Romanorum turbauerunt. Idem Veientes & Fidenates facibus arreptis fecerunt.

Atheas rex Scytharum cùm aduersus ampliorem Triballorum exercitum côfligeret, iussit à fœminis & pueris omnique imbelli turba, greges asinorum, ac boum ad postremam hostium aciem admoueri, & erectas hastas præferre: famam deinde diffudit, tanquàm auxilia sibi ab vlterioribus Scythis aduentarent, qua asseueratione auertit hostem. *Acies*

De insidiis. Cap. V.

Romulus per latebras copiarũ parte disposita cùm ad Fidenas accessisset, simulata fuga temere hostes insequutos eò perduxit vbi occultos habebat milites, qui vndique adorti effusos & incautos ceciderunt.

Quintus Fabius Maximus C os. auxilio Sutrinis missus aduersus Hetruscos, omnes hostium copias in se conuertit: deinde simulato timore, in superiora loca velut fugiens recessit, effuséque subeuntes aggressus, non aciem tantum superauit, sed etiam castris exuit.

Sempronius Gracchus aduersus Celtiberos, metu simulato, continuit exercitũ.emissa deinde armatura leui, quæ hostem lacesseret, ac statim pedem referēte, euocauit hostem: deinde inordinatos aggressus, vsque eò cecidit, vt etiã castra caperet.

Qu. Metellus Cos. in Sicilia bellũ gerēs aduersus Hasdrubalē, ob eius ingētē exercitũ & cxxx. elephãtos intētior, diffidētia simulata, intra Panormũ copias tenuit, fossamque ingētis magnitudinis ante se duxit. cõspecto deinde exercitu Hasdrubalis, qui in prima acie elephãtos habebat, præcepit hastatis, tela in beluas iacerēt, protinúsque se intra munimēta reciperēt. ea ludificatione rectores elephãtorum concitati, in ipsam fossam elephantos egerũt: quo vt primum illaqueati sunt, partim magnitudine telorũ cõfecti, partim retro in suos acti, totã aciē turbauerũt. Tũc Metellus, hãc operiēs occasionē, cũ toto exercitu erupit & aggressus à latere Pœnos cecidit, ipsísque vt elephãtis potitus est.

Tomyris Tamiris Scytharum regina, Cyrum Persarum ducem, æquo Marte certãtem, simulato metu elicuit ad notas militi suo angustias, atque ibi repente conuerso agmine, natura loci adiuta, deuicit.

Aegyptij conflicturi acie in eis campis quibus iunctæ paludes erant, alga eas contexerunt, commissóque prælio fugam simulantes in insidias se vocauerunt, qui rapidius vecti per ignota loca, limo inhæserunt, circũuentíque sunt.

Viriatus ex latrone dux Celtiberorũ cedere se Romanis equitib' simulãs, vsq; ad locũ voraginosum & præaltũ eos perduxit: & cũ ipse per solidos ac notos sibi trãsitus euaderet, Romanos ignaros locorũ immersósq; limo cecidit.

Fuluius Imp. Cymbrico bello collatis cum hoste castris, equites suos iussit succedere ad munitiones eorum, lacessitísque barbaris, simulata fuga recessit: hoc cum per aliquot dies fecisset, auidè insequentibus Cymbris animaduertit castra eorum solita nudari: itaque per partem exercitus custodita consuetudine, ipse cum expeditis post castra hostium concedit occultus, effusísque eis ex more repente adortus, & desertum proruit vallum & castra cepit.

Cn. Fuluius cùm in finibus nostris exercitus Faliscorum, longè nostro maior castra posuisset, per suos milites quædam procul à castris ædificia succendit, vt Falisci suos id fecisse credentes, spe prædæ diffunderentur.

Alexander ex Epirotis aduersus Illyricos collocata in insidiis manu, quosdam ex suis habitu Illyriorum instruxit, & iussit vastare suam, id est, Epiroticam regionem: quod cùm Illyrij viderent fieri, ipsi passim prædari cœperũt, eò securius quòd præcedentes veluti pro exploratoribus habebãt, à quibus ex industria in loca iniqua deducti, cæsi fugatíque sunt.

Leptenes quoq; Syracusanus aduersus Carthaginēses vastari suos agros & incendi villas castellàque quædã imperauit. Carthaginenses à suis id fieri rati, & ipsi tãquàm in adiutorium exierunt, exceptíque ab insidiatoribus fusi sunt.

Hannibal Mabarbal missus à Carthaginens. aduersus Afros rebellãtes, cũ sciret gentē auidã esse vini, magnũ eius modũ mandragora permiscuit, cuius inter venenũ ac soporem media vis est, tunc prælio leui commisso, ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdã sarcinis, & omni vino infecto

fugam

fugam simulauit: cúmque barbari occupatis castris, in gaudium effusi, medicatum auidè merum hausissent, & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos ac trucidauit.

Hannibal cùm sciret sua & Romanorum castra, in eis locis esse, quę lignis deficiebantur, ex industria, in regione deserta plurimos armentorum greges intra vallum reliquit: qua velut præda Romani potiti in summis lignationis angustiis, insalubribus se cibis onerarunt: Hannibal reducto nocte exercitu, securos eos & semicruda graues carne, maiorem in modum vexauit.

Tyberius Gracchus in Hispania certior factus hostem inopem † commercio laborare, instructissima castra omnib^{9} esculentis deseruit, quę adeptũ hostẽ & repertis intéperanter repletũ, grauémq;, reducto exercitu subitò oppressit.

Hi qui aduersus Erythreos bellum gerebant, speculatorem eorum in loco ædito deprehensum occiderunt, & vestem eius militi suo dederũt, qui ex eodem iugo Erythreos signo dato in insidias euocauit.

Arabes, cùm esset nota cõsuetudo eorũ, qua de aduentu hostiũ interdiu fumo, nocte igne significare instituerãt, vt sine intermissione ea fierent pręceperunt, aduentãtibus autem aduersariis intermitterent. quicùm cessantib^{9} luminibus existimarent ignorari aduẽtum suum, auidius ingressi oppressique sunt.

Alexander Macedo, cùm hostis in saltu ęditiore castra communisset, seducta parte copiarum, præcepit his quos relinquebat, vt ex more ignes † excitarent, speciémque præberent totius exercitus: ipse per auias regiones circumducta manu, hostem superiore aggressus loco depulit. *accensi*

Memnon Rhodius rex, cùm equitatu prævaleret, & hostem in collibus se continentem, in campos vellet deducere, quosdam ex militibus suis, sub specie perfugę misit in hostium castra, qui affirmarent exercitũ Memnonis iam perniciosa seditione furere, & vt subinde aliqua pars eius dilaberetur. Huic affirmationi vt fidem faceret, passim in cõspectu hostium iussit parua castella muniri, velut in ea se recepturi essent qui diffidebãt. hac persuasione solicitati qui in montibus se continuerant, in plana descenderunt, & dum castella tentant, ab equitatu circumuenti sunt.

Harridas rex Molossorũ bello petitus ab Ardie Illyrico, maiorem aliquanto exercitum habente, molitus imbelles suorum, in vicinam regionem Aetoliæ famam sparsit, sic tanquàm vrbes ac res suas Aetolis concederet. Ipse cum his qui arma ferre poterant insidias in montibus, & locis confragosis distribuit. Illyrij timentes ne quæ Molossorum erant, ab Aetolis occuparentur, velut ad prædam festinantes, neglectis ordinibus accelerare cœperunt, quos dissipatos, nihil tale expectantes, Harridas ex insidiis fudit fugauitque.

T. Labienus C. Cæsaris legatus aduersus Gallos, ante aduẽtum Germanorũ quos auxilio his vẽturos sciebat, cõfligere cupiẽs, diffidentiã simulauit, positisque in diuersa ripa castris, profectionem edixit in posterũ diem. Galli credentes eum fugere, flumen quod medium erat, instituerunt trãsmittere. Labienus circumacto exercitu, inter ipsas superandi amnis difficultares eos cecidit.

Hannibal cum explorasset neglĩgẽter castra Fuluij Ro. ducis munita, ipsum

præterea multa temerè audere, prima luce cùm densiores nebulæ præstarent obscuritatem, paucos milites munitionum nostrarum vigilibus ostendit, quo Fuluius repente mouit exercitum, Hannibal per diuersam partem castra eius occupauit: & ita in tergum Romanorũ effusus, octo millia fortissimorum militum cum ipso duce trucidauit.

Idem Hannibal, cùm inter Fabiũ dictatorem & Minutiũ magistrum equitũ diuisus esset exercitus, & Fabius occasionibus immineret, Minutius pugnandi cupiditate flagraret, castra in campo qui medius inter hostes erat, posuit: & cùm partem peditum in confragosis rupibus celasset, ipse ad euocandum hostem misit qui proximum tumulũ occuparent: ad quos opprimẽdos cùm eduxisset copias Minutius, insidiatores ab Hannibale dispositi, subitò cõsurrexerunt, & delessent Minutij exercitum, nisi Fabius periclitantibus subuenisset.

Idẽ Hannibal cùm ad Trebiã in cõspectu haberet Sempronij longi Cos. castra, medio amne interfluẽte sæuissima hyeme Magonem & electos in insidiis posuit. Deinde Numidas equites, ad eliciendã Sempronij crudelitatẽ, adequitare vallo eius iussit: quibus præceperat, vt ad primũ nostrũ incursum per nota refugerent vada. Hos cõsul & adortus temerè, & secutus, ieiunum exercitũ in maximo frigore transitu fluminis rigere fecit. Mox torpore, & inedia affectis Hannibal suum militem opposuit, quem ad id ignibus, oleóque & cibo fouerat: nec defuit partibus Mago, quin terga hostium in hoc ordinatus cæderet.

Idem ad Trasimenum, cùm arcta quædam via in radices montis & campos patentes duceret, simulata fuga per angustias ad patentia euasit, ibique castra posuit, ac nocte dispositis militibus, & per collem qui imminebat, & in lateribus angustiarum prima luce, nebula quoque adiutus, aciem direxit. Flaminius velut fugientem insequens, cùm angustias esset ingressus, nõ antè prouidit insidias, quàm simul à frõte, lateribus, tergo circumfusus, ad internecionem cum exercitu cæderetur.

Idem Hãnibal aduersus Iuniũ dictatorẽ, nocte intempesta sexcẽtis equitibus imperauit, vt in plures turmas segregati per vices, sine intermissione circa castra hostium se ostentarent. Ita tota nocte Romanis in vallo statione ac pluuia, quæ fortè continua fuerat, inquietatis confectisque, cum receptui signum iam Iunius dedisset, Hannibal suos requietos reduxit, & castra eius inuasit.

Epaminundas Thebanus in eundem modum, cum Lacedæmonij Athmon vallo ducto Peloponeson tuerentur, paucorum opera leuis armaturæ, tota nocte inquietauit hostem: ac deinde prima luce vocatis suis, cum Lacedæmonij se recepissent, subitò vniuersum exercitum quem quietum habuerat, admouit, & per ipsa munimenta destituta propugnatoribus irrupit.

Hannibal directa acie ad Cannas DC. equites Numidas iussis transfugere, qui ad fidem faciendam, gladios & scuta nostris tradidete: & in vltimũ agmen recepti, vbi primùm concurri cœpit, strictis minoribus (quos occultauerant) gladiis, scutis iacentium assumptis, Romanorum aciem ceciderunt.

Iapyges P. Licinio proconsuli pagos quoque sub specie deditionis obtulerunt, qui recepti, & postrema acie collocati, terga Romanorum ceciderunt.

Scipio

Scipio Aphricanus cùm aduersa haberet bina hostium castra, Syphacis & Carthaginens. statuit Syphacis vbi multa incendijs alimenta erant aggredi nocte, ignémque inijcere, vt ex ea re Numidas quidem ex suis castris trepidantes cæderet: Pœnos autem, quos certum erat ad succurrédum socijs procursuros, insidijs dispositis exciperet, vtrumque ex sententia cessit.

Mithridates à Lucullo virtute frequenter superatus, insidijs eum appetijt, Adathante quodam eminente viribus subornato, vt transfugeret: & fide pacta hosti, facinus perpetraret: quod is strenuè quidem, sed sine euentu conatus est: receptus enim à Lucullo in gregem equitum, non sine tacita custodia habitus est: quia nec credi subitò trãsfugæ, nec inhiberi reliquos oportebat. Cùm deinde frequentibus excursionibus, promptam & enixam operam exhiberet, fide acquisita tempus elegit, quo missa principia quietem omnibus castrensibus dabant, pretoriúmque secretius præstabant: casus adiuuit Lucullum. Nam qui ad vigilantem vsq; admitteretur, fatigatum nocturnis cogitationibus illo tempore quiescentẽ inuenit. Cùm deinde, tanquàm nunciaturus aliquid subitum ac necessarium intrare vellet, & pertinaciter à seruis valetudini domini consulentibus excluderetur, veritus ne suspectus esset, equis quos ante portam paratos habebat, ad Mithridatem refugit irritus.

Sertorius in Hispania cùm apud Lauronem oppidum, vicina castra Põpei castris haberet, & duę tãtũmodo regiones essent, ex quibus pabulũ peti posset, vna in propinquo, altera longius sita, eã quæ in propinquo erat subinde à leui armatura infestari, vlteriorẽ autem vetuit ab vllo armato adiri, donec persuasit aduersarijs, tutioremque esse quæ erat remotior: quã cùm petissent Põpeiani Octauium Græcinũ cum decem cohortibus, in morẽ Romanorũ armatis, & decem Hispanorum leuis armaturę, & Tarquinium priscũ cum duobus millibus equitũ ire iubet ad insidias tendendas pabulatoribus: illi strenuè imperata faciũt. Explorata enim locorum natura, in vicina sylua nocte prædictas copias abscondunt, ita vt in prima parte leues Hispanos, aptissimos ad furta bellorũ ponerẽt: paulo interius scutatos, in remotissimo equites, ne fremitu equorum cogitata proderẽtur, quiescere omnes silentio seruato in horã tertiam diei iubet: cùm deinde Pompeiani securi seruatíque pabulo de reditu cogitarẽt, & hi quoque qui in statione fuerãt, quiete inuitati ad pabulum colligẽdum dilaberentur, emissi primum Hispani, velocitate gentili in planis effunduntur, & cũ vulnerant confundúntque, nihil tale expectãtes, prius deinde quàm resisti his inciperet scutati erumpunt è saltu, & cedentes in ordinem consternunt, vertúntq;: fugiẽtibus equites immissi toto eo spacio quo rediebatur in castra persecuti cęduntur: curatum quoque ne quis effugeret, nã reliqui ccl. equites præmissi facilè per compẽdia itinerum effusis habenis, antequàm ad castra Pompei peruenireetur conuersi, occurrerunt eis qui primi fugerãt. Ad cuius rei sensum Pompeio immittente legionem cum Lælio in præsidium suorũ, subducti in dextrum latus velut cesserũt equites, deinde & cum ita legionem hãc tergo infestarent, cum iam etiã à fronte qui pabulatores persecuti erant incursarent, sic legio quoq; inter duas acies hostium cum legato suo elisa est, ad cuius præ-

sidium

fidium Pompeio totum educēte exercitum. Sertorius quoque è collibus suos instructos ostendit, effecitque ne Pompeio expediret, ita præter duplex damnum, eadem solertia illatum, spectatorem quoque eum cladis suorum continuit: hoc primum prælium inter Sertorium & Pompeium fuit, x. millia hominum de Pompei exercitu amissa, & omnia impedimenta: Liuius autor est.

Pompeius in Hispania, dispositis antè, qui ex occulto aggrederentur, simulato metu, deduxit instantem hostem in loca infesta: deinde vbi res poposcerunt, conuersos & in fronte & vtrisque lateribus ad internitionem cecidit, capto etiam duce eorum Perpenna.

Idem aduersus Mithridatem in Armenia, numero & genere equitum prævalentem, tria millia leuis armaturæ, & D. equites nocte in valle sub virgultis, quæ inter bina castra erant, disposuit: prima deinde luce in stationem hostium emisit equites ita firmatos, vt cùm vniuersus cum exercitu hostium equitatus prælium inisset, seruatis ordinibus paulatim cederent, donec spacium darent consurgendi à tergo, ob hoc dispositis: quod postquàm ex sententia contigit, conuersis qui terga dedisse videbantur, medium hostem trepidantem ceciderunt: ipsos etiam equos pedite cominus accedente confodit, eóque prælio fiduciam regi quàm in equestribus copiis habebat, detraxit.

cāpestrib° Crassus bello fugitiuorum apud † Cathenam bina castra cominus cum hostium castris vallauit: nocte deinde † commumtis copiis manente prætorio in maioribus castris, vt fallerent hostes, ipse omnes copias eduxit, & in radicibus prædicti montis constituit: diuisóque equitatu præcepit. L. Quintio partem Spartaco obiiceret, pugnáque eum frustraretur: parte alia Gallos Germanósque ex factione Casti & Gannici eliceret ad pugnam, & pugna simulata deduceret, † nisi ipse aciem instruxerit. Quos cùm barbari insequuti essent, equite recedēte in cornua subitò acies Romana adaperta cum clamore cucurrit, xxxv. millia armatorum eo prælio interfecta cum ipsis ducibus Liuius tradidit, receptas quinque Romanas aquilas, signa sex & xx. multa spolia, inter quæ quinque fasces cum securibus.

Cantēnam
commutatis

vbi

C. Cassius in Syria aduersus Parthos ducens aciem, equitē ostendit à fronte cùm à tergo peditem in confragoso loco occultasset, dein cedente equitatu & per nota se recipiente, in præparatas insidias produxit exercitum Parthorum, & cecidit.

Venditius Parthos & Labienū alacres successibus victoriarū, dum suos ipse per simulationē metus, cōtinet, euocauit: & in loca iniqua deductos, aggressus per obreptionē, adeò debellauit, vt destituti Labieno prouincia excederet Parthi.

Idem aduersus Pharnastanis Parthos, cùm ipse exiguum numerum militū haberet, illis autem fiduciā ex multitudine videret increscete, ad latus castrorum, xviij cohortes in obscura valle posuit, equitatu post terga militum collocato. Tum paucos admodum milites in hostem misit, qui vbi simulata fuga hostem effuse sequentem, vltra locum insidiatum perduxit, coorta à latere acie, præcipitatis in fugam his, Pharnastanem interfecit.

peditum

C. Cæsar suis & Afranianis castris contrarias tenentibus planicies, cùm vtriusq,

vtriusque partis plurimum interesset colles proximos occupare, idq; propter saxorum asperitatem esset difficile, tanquam Ilerdam repetiturũ, retro agmen ordinauit, faciente inopia fidem destinationi. Intra breuissimum deinde spacium, exiguo circuitu flexit repente ad montes occupãdos. Quo viso perturbati Afraniani, velut captis castris, & ipsi effuso cursu eosdem montes petiere: quod futurum cum †prædestinasset Cæsar, partim peditatu, quem præmiserat, partim à tergo submissis equitibus inordinatos est adortus. *prædiuinasset*

Antonius apud forum Gallorum cùm Pãsam Cos. aduentare comperisset, insidiis per syluestria Aemiliæ viæ dispositis, agmen eius excepit, fuditque: & ipsum eo vulnere affecit, quo intra paucos dies exanimaretur.

Iuba rex, in Africo bello ciuili Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem: cuius spei vanitate deceptus Curio, dum tanquàm fugientem Saboram regium præfectum persequitur, deuenit in patenes campos, vbi Numidarum circumuentus equitatu, perdito exercitu cecidit.

Melanthus dux Atheniensiũ cùm prouocatus à rege hostiũ Xantho Bœotio descendisset ad pugnam, vt primum cominus stetit, iniquè (inquit) Xãthe, & contra pactũ facis, aduersus solum enim cum altero processisti: cùmque admiratus ille quisnam se comitaretur, respexit, auersum vno ictu confecit.

Iphicrates Atheniens. ad Chertonesum cùm sciret Lacedæmoniorum ducem Anaxibium, exercitum pedestri itinere ducere, firmissimam manum militum eduxit è nauibus, & in insidiis collocauit: naues autem omniũ, tanquàm onustas milite, palàm transnauigare iussit, ita securos & nihil expectãtes Lacedæmonios, à tergo ingressus itinere oppressit fuditque.

Liburni cũ vadosa loca obsedissent, capitib' tãtũ eminẽtibus, fidẽ fecerũt hosti alti maris, ac triremem, quæ eos persequebatur, implicatam vado ceperũt.

Alcibiades dux Atheniens. in Hellespõto aduersus Numidarũ & Lacedæmoniorũ ducẽ, cum amplũ exercitũ & plures naues haberet, nocte expositis in terrã quibusdã militum suorũ, parte quoq; nauiũ post quædã promõtoria occulta, ipse cum paucis profectus, ita vt contemptu sui hostem inuitaret, eũdem insequentem fugit, donec in præparatas insidias perduceret: † aduersũ deinde, & egredientem in terram, per eos quos ad hoc ipsum exposuerat cecidit. *auersum*

Idem nauali prælio decertaturus, constituit malos quosdam in promontorio, præcepitque his quos ibi relinquebat, vt cum prælium commissum sensissent, panderent vela. Quo facto consequutus est, vt hostes aliam classem in auxilium superuenire ei arbitrati, verterentur.

Memnon Rhodius nauali prælio cùm haberet cc. nauium classem & hostium naues elicere ad prælium vellet, ita ordinauit suos, vt paucarum nauium malos erigerent, eásque primas agi iuberent: hostes autem procul conspicati numerum arborum, & ex eo nauium quoque coniectantes, obtulerunt se certamini, & à pluribus occupati superatique sunt.

Timotheus dux Atheniens. aduersus Lacedæmonios nauali acie decertaturus, cum instructa classis eorum ad pugnandum processisset, ex velocissimis nauibus xx. præmisit, quæ omni arte varióque flexu eluderent hostem,

vt autem primum sensit, deinde minus agiliter moueri aduersam partem, progressus prælaxatos facilè superauit.

De emittendo hoste ne clausus prælium ex desperatione redintegret. Cap. VI.

GAllos, eo prælio quod Camilli ductu gestum est, desiderantes nauigia quibus Tyberim transirent, Senatus censuit transuehendos, & commeatibus quoque persequendos. Eiusdem generis hominibus postea per Pomptinum agrum fugientibus via data est, quæ Gallica appellatur.

L. Martius eques Ro. cui duobus Scipionibus occisis, exercitus imperiū detulit, cum circūuenti ab eo Pœni, ne inulti morerētur, acrius pugnarēt, laxatis manipulis, & cōcesso fugæ spacio, dissipatos sine periculo suorum trucidauit.

C. Cæsar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnātes, emitti iussit: fugientésque aggressus est.

Hannibal cum ad Trasimenū inclusi Germani acerrimè pugnarēt, deductis ordinibus fecit eis abeūdi potestatem, eūtésque sine suorum sanguine strauit.

Antigonus rex Macedonum Aetolis, qui in obsidionem ab eo compulsi, fame vrgebātur, statuerántque eruptione facta commori, viam fugæ dedit, atque ita infracto impetu eorum, insecutus auersos cecidit.

Agesilaus Lacedæmonius aduersus Thebanos cum acie confligeret, intellexissetque hostes locorum cōditione clausos, ob desperationem fortius dimicare: laxatis suorum ordinibus apertaque Thebanis ad euadendum via, rursus in abeuntes contraxit aciem, & sine iactura suorum cecidit auersos.

Cn. Manlius Cos. cum ex acie reuersus capta ab Hetruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circūdatis, inclusos hostes, in eam rabiem efferauit, vt ipse in prælio caderet. Quod vt animaduerterunt legati eius, ab vna parte remota statione, exitum Hetruscis dederunt, & effusos persecuti, occurrente altero consule Fabio, ceciderunt.

Themistocles victo Xerxe, volentes suos pontem rumpere prohibuit, cum docuisset poti⁹ esse, eū expelli ex Europa, quàm cogi ex desperatione pugnare.

Idem misit ad eum, qui indicaret in quo periculo esset, nisi fugā maturaret.

Pyrrhus Epirotarum rex cum quandam ciuitatem cepisset, clausisque portis ex vltima necessitate fortiter dimicantes eos, qui inclusi erant, animaduertisset, locum illis ad fugam dedit. Idem inter cætera præcepta imperatoria memoriæ tradidit, non esse pertinaciter instandum hosti fugienti: non solum ne fortius ex necessitate resisteret, sed vt postea quoque facilius acie cederet, ratus non vsque ad perniciem fugientibus instaturos victores.

De dissimulandis aduersis. Cap. VII.

TVllus Hostilius rex Romanorum, commisso aduersus Veientes prælio, cum Albani deserto exercitu Romanorum, proximos peterent tumulos, eáque res turbasset nostrorum animos, clarè pronunciauit iussu suo Albanos id fecisse, vt hostem circumuenirent. Quæ res & terrorē Veientibus, & Romanis fiduciam attulit, rémque inclinatam consilio restituit.

Lucius Sylla, cùm præfectus eius comitāte nō exigua equitum manu, commisso iam

misso iam prælio ad hostes transfugisset, pronunciauit iussu suo id factum, eáq; ratione militum animos non tantum à confusione retraxit, sed quadam etiam spe vtilitatis, quæ id consilium secutura esset† consummauit. *cōfirmauit*

Idem cùm auxiliares eius missi ab ipso, circumuenti ab hostibus & interfecti essent, vereretúrque ne propter hoc damnum, vniuersus trepidaret exercitus, pronunciauit† auxiliares, qui ad defectionem conspirassent, consilio à se in loca iniqua deductos: ita manifestissimam cladem, vltionis simulatione velauit, & militum animos hac persuasione confirmauit. *auxiliaribus*

Scipio, cùm Syphacis legati nunciarent ei regis sui nomine, ne fiducia societatis eius, ex Sicilia in Aphricam transiret, veritus ne confunderentur animi suorum abscissa peregrina societate, dimisit† ire legatos, & famam diffudit, tanquàm vltrò à Syphace accerseretur. *per relegatos*

Q. Sertorius cùm acie decertaret, barbarum qui ei nunciauerat Hirculeium penisse, pugione traiecit, ne & in aliorum id noticiam perferret, & ob hoc animi suorum infirmarentur.

Alcibiades Atheniens. cùm ab† Abydenis prælio vrgeretur, subitóque magno cursu tristem aduertisset aduentare tabellarium, prohibuit palàm dicere quid afferret. Deinde secreto sciscitatus à Pharnabazo regio præfecto classem suam oppugnari, celatis & hostibus & militibus prælium finiit, ac protinus ad eripiendam classem ducto exercitu opem tulit suis. *idenis*

Hannibalem venientem in Italiam tria millia carpentariorum reliquerūt, quo ille exemplo ne & cæteri mouerentur, edixit à se esse dimissos, & insuper in fidem eius rei, pancos leuissimæ operæ domum remisit.

L. Lucullus, cùm animaduertisset Macedonas equites, quos in auxilio habebat, subito consensu ad hostē transfugere, signa canere iussit, & turmas quæ eos sequerētur immisit, hostis cōmitti prælium ratus, transfugientes telis excepit Macedones, qui cùm viderent neque recipi se ab aduersariis, & premi ab his quos deferebāt, necessario ad iustum prælium conuersi hostem inuaserūt.

† Datames dux Persarū aduersus Authofradatē in Capodocia, cùm partem equitum suorū transfugere cōperisset, cęteros omnes venire secū iussit, assecutúsque transfugas collaudauit, quòd eū alacriter precessissent, hortatúsque est eos etiam, vt fortiter hostem adorirentur: pudor trāsfugis attulit pœnitentiam, & consilium suum (quia non putabant deprehensum) mutauerunt. *Datames*

T. Quintius Capitolinus Cos. cedentibus Romanis ementitus est in altero cornu hostes fugatos, & ita confirmatis suis victoriam retulit.

Cn. Manlius aduersus Hetruscos, vulnerato collega Fabio, qui sinistrū cornu ducebat, & ob id parte cedente, quòd etiam occisum crederent consulem, cum turmis equitum occurrit, clamitans & collegam viuere, & se dextro cornu vicisse. Qua constantia redintegratis animis suorum vicit.

Marius aduersus Cymbros & Theutonos, cùm metatores eius per imprudentiā ita castris locum cepissent, vt sub potestate barbarorum esset aqua, flagitantibus eam suis, digito hostem ostendens, illinc (inquit) petenda est. Quo instinctu assecutus est, vt protinus barbari tollerentur.

T. Labienus

T. Labienus post Pharsalicam pugnam, cum victis partibus Dyrrhachium refugisset, miscuit vera falsis, & non celato exitu pugnæ, æquatam partiū fortunam, graui vulnere Cæsaris finxit, & hac assimulatione reliquis Pompeianarum partium fiduciam fecit.

M. Cato cùm Ambraciam, eo tempore quo sociæ naues ab Aetolis oppugnabantur, imprudens vno lembo appulisset, quanquàm nihil secum præsidij haberet, cœpit signum voce gestúque dare, quo videretur subsequētes suorum naues vocare: eáque asseueratione hostem terruit, tanquàm planè appropinquarent, qui quasi è proximo citabantur. Aetoli, ne aduentu Romanæ classis opprimerentur reliquerunt oppugnationem.

De constituenda per constantiam acie. Cap. VIII.

Seruius Tullius adolescēs, prælio quo Tarquinius rex aduersus Sabinos cōflixit, signiferis segnius dimicātib', raptū signū in hostē misit, cuius recipiēdi gratia Romani ita ardenter pugnauerunt, vt & signū & victoriā retulerint.

Furius Agrippa Cos. cedente cornu, signum militare ereptum signifero, in hostes Hernicos & Equos misit, quo facto eius prælium restitutum est. Summa enim alacritate Romani ad recipiendum signum incubuerunt.

T. Quintius Capitolinus Cos. signum in hostes Phaliscos eiecit, militésq; id repetere iussit.

M. Furius Camillus Tr. Mil. consulari potestate, cunctante exercitu arreptū manu signiferū in hostes Volscos & Latinos traxit, cæteros puduit nō sequi.

Saluius Pelignus bello Persico idem fecit.

Qu. Furius auerso exercitu, cùm occurrisset, affirmauit non recepturum se in castra quenquam nisi victorem, reductísque in aciem, victoria potitus est.

Scipio apud Numantiam, cùm † auersum suum videret exercitum, pronūciauit sibi pro hoste futurum, quisquis in castra redisset.

Similius Priscus dictator, cùm signa legionum ferri in hostes Phaliscos iussisset, signiferum cūctantem occidi imperauit, quo exemplo perterriti hostem inuaserunt.

Cossus Cornelius magister equitum aduersus Fidenates idem fecit.

Tarquinius aduersus Sabinos cunctantes equites, detractis frenis concitatísque equis procurrere & prorumpere aciem iussit.

M. Attilius Cos. bello Samnitico, ex acie refugientibus in castra militibus aciem suorum opposuit, affirmans secum & cum bonis ciuibus dimicaturos eos, nisi cum hostibus maluissent, ea ratione vniuersos in aciem reduxit.

L. Sylla, cedentibus iam legionibus exercitu Mithridatico, ductu Archelai, stricto gladio in primam aciem procurrit, appellásque milites dixit, si quis quæsisset vbi Imperatorem reliquissent, responderent pugnantem in Bœotia, cuius rei pudore vniuersi eum secuti sunt.

Diuus Iulius ad Mundam suis referentibus pedem, equum suum abduci à conspectu suo iussit, & in primam aciem pedes prosiliit: milites dum destituere Imperatorem erubescunt, redintegrarunt prælium.

Philippus veritus ne impetum Scytharum sui non sustinerent, fidelissimos

equitum

equitũ à tergo posuit,præcepitq; ne quẽ cõmilitonũ ex acie fugere paterentur, perseuerantius abeuntes trucidarent. Qua denunciatione cum effecisset, vt etiam timidissimi mallent ab hostibus quàm à suis interfici, victoriã acquisiuit.

De his quæ post prælium fiunt si res prosperè cesserint, & de confirmandis reliquis belli. Cap. IX.

C. Marius, victis prælio Teutonis, reliquias eorũ (quia nox circũuenerat) circũsedẽs, sublatis subinde clamoribus, p paucos suorũ territauit, insomneq; hostem detinuit, ex eo consecutus vt postero die irrequietũ facilius debellaret.

Claudius Nero victis Pœnis, quos Asdrubale duce in Italiam ex Hispania traiicientes exceperat, caput Asdrubalis in castra Annibalis eiecit: quo factũ est vt & Annibal luctu (nam frater occisus erat) & exercitus desperatione aduentantis præsidij affligeretur.

Lucius Sylla his qui Præneste obsidebãtur occisorum in prælio ducum capita hastis præfixa ostendit, atque ita obstinatorum pertinaciam fregit.

Arminius dux Germanorum, capita eorum quos occiderat similiter præfixa, ad vallum hostium admoueri iussit.

Domitius Corbulo cùm Tygranocertã obsideret, & Armenij pertinaciter viderentur † tolerare obsidionem, in quẽdam ex Megistanis quos ceperat animaduertit, capútque eius balista excussum, intra munimenta hostium misit: id forte decidit in medium consilium, quod tum maxime habebant barbari, ad cuius conspectum velut ostento consternati ad deditionem festinauerunt. *toleraturi*

Hermocrates Syracusan', superatis acie Carthaginen. verit' ne captiui, quorũ ingentẽ manũ in potestatẽ redegerat, parũ diligẽter custodirentur, q̃ euent' dimicationis in epulas, & securitatẽ cõpellere victores poterat, finxit pxima nocte equitatũ hostilem venturũ: qua expectatione assecutus est, vt solito attẽtius vigiliæ agerentur. Idem rebus pspere gestis, & ob id resolutis suis in nimiã securitatem somnoq; & mero pressis, in castra trãsfugã misit, qui prmoneret se fuga elapsum, dispositas† etiã vbiq, à Syracusanis insidias, quarũ metu recepit aciem Illi cum aduentarẽt persecuti in fossãs deciderũt, & eo modo victi sũt. *quòd* *enim*

Si res durius cesserit, de aduersis emendandis. Cap. X.

Titus Didius in Hispania, cùm acerrimo prælio conflixisset, quod nox diremerat, magno numero vtrinqs cæso, cõplura suorũ corpora atra nocte sepelienda curauit. Hispani postero die ad simile officium progressi, quia plures ex ipsorum numero quàm ex Romanis cæsos repererãt, victos se esse secũdum eam dinumerationem argumentati, ad cõditiones Imperatoris descenderũt.

T. Martius eques Romanus, qui reliquiis exercitus duorũ Scipionum præfuit, cùm in propinquo bina castra Pœnorum paucis millibus passuum distarent, cohortatus milites, proxima castra intempesta nocte adortus est: & cùm hostem victoriæ fiducia incompositũ aggressus, ne nuncios quidem cladis reliquisset, breuissimo tempore militi ad requiem dato, eadem nocte raptim famam rei gestæ prægressus, altera eorundem castra inuasit. Ita bis simili vsus euentu deletis vbique Pœnis, amissas populo Romano Hispanias restituit.

De dubiorum animis in fide retinendis. Cap. XI.

T P. Va-

P. Valerius Epidauri, timens oppidanorum perfidiam, quia parum præsidij habebat, gymnicos ludos procul ab vrbe apparauit. Quò cum omnis ferè multitudo spectandi causa exisset, clausit portas, nec in eas antea admisit Epidaurios quàm obsides à principibus acciperet.

Catinenses — Cn. Pompeius cùm suspectos haberet † Causenses, & vereretur ne præsidiū non reciperent, petiit ab eis vt ęgros interim apud se refici paterentur: fortissimis deinde, habitu languentium missis, ciuitatem occupauit continuitque.

Alexāder deuicta perdomitáque Thracia petens Asiā, veritus ne post ipsius discessum sumerent arma, reges eorū præfectósq; & omnes quibus videbatur inesse cura detractæ libertatis, secū velut honoris causa traxit: ignobilibus autem relictis, plebeos præfecit: consecutus vti principes beneficiis eius obstricti nihil nouare vellent: plebs verò non posset quidem spoliata principibus.

Antipater cōspecto priore Neciorū exercitu (qui audita morte Alexādri ad infestādum imperiū eius cōfluxerāt) dissimulans se scire qua mente venissent, gratias his egit, quòd auxilium ferendum Alexādro aduersus Lacedæmonios conuenissent: adiecitque id se regi scripturum. Cæterùm ipsos quia sibi opera eorum in præsentia non esset necessaria, abirent domos hortatus est: & hac asseueratione periculum quod ex nouitate rerum imminebat discussit.

Scipio Aphricanus in Hispania, cū inter captiuas eximię formę virgo alias, & nobilis, ad eū perducta esset, omniūq; oculos in se cōuerteret, summa custodia habitā, spōso nomine † Alicio reddidit: insuperque aurū quod parētes eius Lucio redēpturi captiuā domū Scipioni attulerāt, eidē spōso pro nuptiali munere dedit: qua multiplici magnificentia vniuersa gens victa imperio po. Ro. accessit. gratia restituit

Alexandrum quoque Macedonem traditum est eximiæ pulchritudinis virgini captiuæ, cùm finitimæ gentis principi fuisset desponsata, summa abstinentia ita pepercisse, vt illam ne aspexerit quidem. Qua mox ad sponsum remissa, vniuersæ gentis, per hoc beneficium, animos conciliauit sibi.

Imp. Cęsar Aug. Germanicus, eo bello quo victis hostib. cognomē Germanici meruit, cùm in finibus † Cubiorū castella poneret, pro fructib. eorū locorū, quę vallo cōpręhēdebat, precium solui iussit: atq; ea iustitię fama omniū fidem astrinxit. Gallorum

Quæ facienda sint pro castris si satis fiduciæ in præsentibus copiis non habeamus. Cap. XII.

Titus Quintius Cos. cum Volsci castra eius aggressuri forēt, cohortem tantummodo in statione detinuit, reliquum exercitum ad quiescendū dimisit: æneatoribus præcepit, vt vallum insidentes equis circumirent, concinerétque. Qua facie & simulatione cùm propulsasset, & detinuisset per totam noctem hostes, ad lucis exortum fessos vigilia, repente facta eruptione facilè superauit.

Quintius Sertorius in Hispania hostium equitatui maximè impar, qui vsque ad ipsas munitiones nimia fiducia succedebat, nocte scrobes aperuit, & ante eas aciem direxit: cùm demum turmales secūdum consuetudinem redire vellent, pronunciauit comperisse insidias se ab hostibus dispositas: idcirco ne discederent à signis néve laxarent agmē. Quod cum soluere ex disciplina fecisset, exceptus, fortè veris insidiis, quia prædixerat, interritos milites habuit.

Phares

Phares dux Atheniensium cùm expectaret auxilia, & vereretur ne interea contemptu præsentis paucitatis hostes castra eius oppugnarent, complures ex iis quos habebat, per adversam partē nocte missos, iussit quà præcipue conspicui forent hostibus, redire in castra, & accedentium novarum virium speciem præbere: atque ita simulatis auxiliis tutatus est, donec instrueretur expectatis. Chares

Iphicrates Atheniēsis cùm cāpestribus locis castra haberet, explorassetque Thraces ex collib*, p quos vn* erat descēsus, nocte ad diripiēda castra venturos clàm duxit exercitū, & in vtroq; viæ latere p quā trāsituri erāt Thraces, distributū collocauit: hostēq; decurrētē in castra, in quib* multi ignes p paucotū curā instituti, speciē manētis ibi multitudinis seruabāt, à laterib* adort* oppressit.

De effugiendo. Cap. XIII.

GAlli pugnaturi cum Attalo, aurum omne & argentum certis custodibus tradiderunt, quibus si acie † fugissent parceretur, quo facilius colligenda præda hostem impeditum effugerent. fusi essent

Triphon Syriæ rex victus, per totum iter fugiens, pecuniam sparsit: †eumq; sectantes Antiochi equites, moratus effugit. eique insectandæ

Quintus Sertori* pulsus acie à Quinto Metello Pio, ne fugā quidē sibi tutā arbitratus, milites dispersos abire iussit, admonitos in quē locū vellet cōuenire.

Viriatus dux Lusitanorum copias nostras, locorúmque iniquitatem euasit eadem qua Sertorius ratione, sparso exercitu, deinde recollecto.

Horatius Cocles vrgēte Porsennę exercitu iussit suos per pontem redire in vrbē, eūque (ne casu sequeretur hostis) intercidere. Quod dū efficitur, in capite eius propugnator ipse insequentes detinuit. Audito denique fragore pōtis abrupti, deiecit se in alueū: eūque non armis, sed vulneribus onetatus tranauit.

Afranius in Hispania ad Ilerdā, cùm Cęsarē fugeret, instāte eo castra posuit: cū idē Cæsar fecisset, & pabulatū suos dimisisset, ille signū repēte itineri dedit.

Antonius cum ex Parthis sibi instātibus reciperet exercitū, & quoties prima luce moueret toties vrgentibus Barbarorum sagittis infestaretur, abeuntiū agmen in quintā horam cōtinuit: fuisque fidem constantiorē fecit: qua persuasione digressis inde Parthis, iustum iter † alio die sine interpellatione confecit. reliquo

Philippus in Epiro victus, ne fugientē eū Romani premerēt, inducias ad sepeliendū eos qui cęsi erāt impetrauit: & ob id remissiotibus custodibus euasit.

Publius Cl. nauali prælio superatus à Pœnis, cùm per hostium præsidia necesse haberet erumpere, reliquas viginti naues tāquam victrices iussit ornari, atque ita Pœnis existimātibus superiores fuisse acie nostros, terribilis excessit.

Pœni classe superati quia instantem auertere Romanum studebant, simulauerunt in vada naues suas incidisse, † hærentésque imitati, effecerūt vt victor eorum timens casum, spacium ad euadendum datet. à ventisque mutari

Commius Atrabas cùm victus à D. Iulio ex Gallia in Britanniam fugeret, & fortè ad oceanū secundo vento quidem, sed ęstu recedente venisset, quāuis naues in siccis littoribus hæreret, pandi nihilominus vela iussit. Quæ cum persequēs eum Cęsar ex longinquo tumētia, & flatu plena vidisset, ratus prospero sibi eripi cursu recessit. Finis libri Secundi.

T ij

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS STRATEGEMATUM LIBRI TERTIJ PRÆFATIO.

SI priores libri responderunt titulis suis, & lectorem hucusque cum attentione perduxerunt, ædam nunc circa oppugnationes vrbiũ defensionésque strategemata: nec morabor vlla prælocutione, prius traditurus quæ oppugnandis vrbibus vsui sunt, tum quæ obsessos instruere possint: depositis autem operibus & machinamentis, quorum expleta iampridem inuentione, nullam video vltra artium materiam, has circa expugnationem species strategematôn fecimus.

De repentino impetu. Cap. I.

T. Quintius Cos. victis acie Equis & Volscis, cum Antium oppidum expugnare statuisset, ad concionem vocato exercitu, exposuit quàm id necessarium & facile esset, si nõ differretur: eóque impetu, quem exhortatio concitauerat, aggressus est vrbem.

Matcus Cato animaduertit in Hispania potiri se quodam oppido posse, si inopinantes inuaderet: quatridui itaque iter, biduo per confragosa & deserta emensus, nihil tale metuentes oppressit hostes: victoribus deinde suis causam tam facilis euentus requirẽtibus, dixit: tum illos victoriam adeptos, cùm quatridui iter biduo arripuerunt.

De fallendis iis qui obsidentur. Cap. II.

DOmitius Caluinus cùm obsideret† Lucã oppidũ Lygurũ, situ nõ tãtùm & *Lucriam* operibus, verùm etiã propugnatorũ pręstãtia tutũ, circuiri muros frequenter omnibus copiis instituit, easdémque reducere in castra. Qua consuetudine inductis ita oppidanis, vt crederẽt exercitationis id gratia facere Romanũ, & ob hoc nil ab eo conatu cauentibus, morẽ illũ obambulandi in subitũ direxit impetum: occupatísque mœnibus† oppressit, vt seipsos dederent & oppidum. *expressit*

C. Duillius Cos. subinde exercendo milites remigésque, consecutus est vt securis Carthaginensibus vsque in id tempus innoxiæ consuetudinis, subitò admota classe murum occuparet.

Annibal in Italia multas vrbes cepit, cum Romanorum habitu quosdam suorum ex longo belli vsu latinè quoque loquentes præmitteret.

Arcades Messeniorum castellum obsidentes, factis quibusdam armis ad similitudinem hostilium, eo tempore quo successura alia præsidia his explorauerãt, instructi eorum qui expectabantur ornatu, admissique per hũc errorem vt socij possessionem loci, strage hostium adepti sunt.

Cimon dux Atheniensium in Caria insidiatus cuidam ciuitati, religiosum incolis templum Dianę lucúmque qui extra muros erat noctu improuisus incendit: effusísque oppidanis ad opem aduersus ignes ferẽdam, vacuam defensoribus cepit vrbem.

Alcibiades dux Athenien. cùm ciuitatem Agrigentinorum egregiè munitam obsideret, petito ab eis consilio, diu tâquam de rebus ad commune pertinentibus disseruit in theatro, vbi ex more Græcorum locus cõsultationi præbebatur, dúmque consilij specie tenet multitudinem, Athenienses quos ad id præparauerat incustoditam vrbem ceperunt.

Epaminũdas Thebanus in Arcadia die festo effusè extra mœnia vagãtibus hostiū fœminis, plerosq; ex militib' suis muliebri ornatu immiscuit: qua simulatione illi intra portas sub noctè recepti, ceperũt oppidũ, & suis aperuerunt.

Aristippus Lacedæmonius, festo die Tegeatarum, quo omnis multitudo ad celebrandum Mineruæ sacrum vrbe egressa erat, iumenta saccis frumentariis palea refertis onusta, Tegeam misit, agẽtibus ea militibus, qui negociatorum specie inobseruati portas aperuerunt suis.

Antiochus in Cappadocia ex castello † Suenda quod obsidebat, iumenta frumentatum egressa intercepit. occisísque calonibus, eorundem vestitu milites suos tanquam frumentum reportantes submisit. Quo errore illi custodibus decepti, castellum intrauerunt, admiserúntque milites Antiochi. Sueda

Thebani cùm portum Sycioniorum nulla vi redigere in potestatem suam possent, nauem ingentem armatis compleuerũt, exposita supèr merce, vt negociatorum specie fallerent: ab ea deinde parte murorum, quæ longissimè remota erat, apparere paucos dispossuerunt, cum quibus è naue quidam egressi inermes simulata rixa, occurrerunt: Sycioniis ad dirimendum id iurgium aduocatis, Thebanæ naues & portum vacantem & vrbem occupauerunt.

Thymarcus Aetolus occiso Charmade Ptolomæi regis præfecto, chlamyde interempti & galero ad Macedonicum ornatus est habitum: per hũc errorem pro Charmade in Samniorum portum receptus occupauit. Carmade

De eliciendis ad proditionem. Cap. III.

PApyrius Cursor Cos. apud Tarentum, Miloni, qui tum præsidio Epirotarum vrbem obtinebat, salutem ipsi & popularibus, si per illum oppido potitetur, pollicitus est. Quibus præmiis ille corruptus, persuasit Tarentinis vt se legatũ ad consulem mitterent, à quo plena promissa ex pacto referens, in securitatem oppidanos resoluit, atque ita incustoditam vrbem Cursori tradidit.

Marcellus cùm Syracusanum quendam Sosistratum ad proditionem solicitasset, ex eo cognouit remissiores custodias fore die festo, quo Epicides præbiturus esset vini epularúmque copiam, insidiatus igitur hilaritati & quæ eam sequebatur socordiæ, munimenta conscendit, vigilibúsque cæsis, aperuit exercitui Romano vrbem nobilibus victoriis claram. Phiades

Tarquinius Superbus cùm Gabios in deditionem accipere non posset, filium suum Sext. Tarquinium cæsum virgis ad hostem misit, is incusata patris sæuitia persuasit Gabinis, vt odio suo aduersus regem vterentur, & dux ad bellum electus tradidit patri Gabios.

Cyrus Persarum rex suum comitem Zapyrum explorata eius fide, trũcata de industria facie, ad hostes dimisit: ille assentante iniuriam fide, creditus inimicissimus Cyro, cùm hanc persuasionẽ adiuuaret, procurrẽdo propius quo-

tiens acie decertaretur, & in eum tela dirigendo commissam sibi Babyloniorum vrbem tradidit Cyro.

Apollonio Philippus oppido Samiorum exclusus† Apollonide præfecto eorum, ad proditionem corrupto persuasit, vt plaustrum lapide quadrato oneratum, in ipso aditu portæ poneret, cõfestim deinde signo dato insequutus oppidanos, circa impedita portæ claustra oppressit trepidantes.

Arcem Annibal apud† Tarentum quæ à præsidio Romano, duce Liuio tenebatur, Eoneum quẽdam Tarentinũ quem ad proditionẽ sollicitauerat, eiusmodi fallacia instruxit, vt ille per causam venãdi noctu procederet, quasi id per hostem interdiu non liceret: egresso ipsi apros subministrabant, quos ille tanquam ex captura Liuio offerret, idque cùm sæpius factum esset, & ideo minus obseruaretur, quadam nocte Annibal venatorum habitu, Pœnos comitibus eius immiscuit: qui cùm onusti venatione quam ferebant recepti essent à custodibus, protinus eos adorti occiderũt. Tunc fracta porta admissus cum exercitu Annibal omnes Romanos interfecit, exceptis his qui in arcem profugerant.

Lysimachus rex Macedonum, cùm Ephesios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronem Archipiratam, qui plerunque oneratas præda naues, Ephesum appellebat, corrupto ei ad proditionem, iunxit fortissimos Macedonum, quos ille restrictis manibus pro captiuis Ephesum introduceret: qui postea raptis ex arce armis vrbem Lysimacho tradiderunt.

Per quæ hostes ad inopiam redigantur. Cap. IIII.

Fabius Maximus vastatis Campanorum agris, ne quid eis ad fiduciã obsidionis superesset, recessit sementis tempore, vt frumẽtum quod reliquum habebat, in sationes conferrent: reuersus deinde renata protriuit, & ad famem redactis potitus est. Antigonus aduersus Athenienses idem fecit.

Dionysius multis vrbibus captis, cùm Rheginos aggredi vellet, qui copiis abundabant, simulauit pacem, petitque a b eis, vt commeatus exercitui ipsius subministrarent. quòd cùm impetrasset, exhausto oppidanorum frumẽto, aggressus vrbem alimentis destitutam superauit. Idem & aduersus Himeræos fecisse dicitur Quintus Curtius.

Alexander oppugnaturus Leucadiam commeatibus abundantem, prius castella, quę in confinio erant cepit: omnésque ex his Leucadiã passus est confugere, vt alimenta inter multos celerius absumerentur.

Phalaris Agrigentinus, cùm quædam loca munitione tuta in Sicilia oppugnaret, simulato fœdere frumenta quę residua se habere dicebat, apud eos deposuit: deinde data opera vt tectorũ cameræ, in quibus id conferebatur rescissę pluuiam reciperent, fiducia conditi commeatus, proprio tritico abusus initio æstatis aggressus inopia compulit ad deditionem.

Quemadmodum persuadeatur obsidionem esse permansuram. Cap. V.

Clearchus Lacedæmonius exploratum habens Thracas omnia victui necessaria in montes comportasse, vna quoque ope sustentari, quòd crederent eum commeatus inopia recessurum, per id tempus quo legatos eorum venturos opinabatur, aliquem ex captiuis in conspectu iussit occidi, & membratim

bratim tanquam alimenti causa in contubernia distribuit. Thraces nihil non facturum perseuerātiæ causa eum credentes, qui tam detestabiles epulas sustinuisset experiri, in deditionem venerunt.

Tyberius Gracchus Lusitanis dicentibus in decem annos cibaria se habere, & ideo obsidionē nō expauescere, Vndecimo, inquit, anno vos capiā. Qua voce perterriti Lusitani quanquā instructi cōmeatibus, statim se tradiderunt.

Aul. Torquato Græcam vrbem oppugnanti, cùm diceretur iuuētutem ibi studiosè iaculis & sagittis exerceri, Pluris eam, inquit, propediem vendam.

De destructione præsidiorum hostium. Cap. VI.

SCipio Annibale in Aphricam reuerso, cùm plura oppida, quæ ratio illi in potestatem redigēda dictabat, firmis præsidiis diuersæ partis obtinerentur, subinde aliquam manum submittebat ad infestanda ea, nouissimè etiam tanquam direpturus ciuitates aderat, deinde simulato metu refugiebat: Annibal ratus veram esse eius trepidationem, deductis vndique præsidiis tanquam de summa rerum dimicaturus insequi cœpit: ita consecutus Scipio quod petierat nudatas propugnatoribus vrbes, per Masinissam & Numidas cepit.

P. Cornelius Scipio intellecta difficultate expugnandi † Delminum, quia omnium cōcursu defendebatur, aggredi alia oppida cœpit, & euocatis ad sua defendenda singulis, vacuatum auxiliis Delminum cepit. Delminum

Pyrrhus Epirotarum rex, aduersus † Illyricos cùm ciuitatē, quæ caput gentis erat, redigere in potestatem suam vellet, eius desperatione cæteras vrbes petere cœpit: consecutúsq; est, vt hostes fiducia velut satis munitæ vrbis eius tutelam aliarum dilaberentur. Quo facto ipse rursus reuocatis omnibus suis, va cuam eam defensoribus cepit. Illyrios

Cornelius Ruffinus Cos. cùm aliquanto tempore Crotonam oppidū frustra obsedisset, quod inexpugnabile faciebat assumpta in præsidia Lucanorum manus, simulauit se cœpto desistere: captiuum deinde magno præmio sollicitatum, misit Crotonam, (tanquā ex custodia effugisset) qui persuasit discessisse Romanos, id verum Crotonenses arbitrati, dimisere auxilia, destitutíque propugnatoribus, inopinati, & inualidi capti sunt.

Mago dux Carthaginensium victo Cn. Pisone, & in quadam turre circūsepto, suspicatus vētura ei subsidia, per fugam misit qui persuaderet appropinquantibus captum iam Pisonem: qua ratione deterritis eis, reliqua victoriæ consummauit.

Alcibiades in Sicilia cùm Syracusanos capere vellet, ex Catanēsibus, apud quos tum exercitum continebat, quendam exploratæ solertiæ submisit Syracusanis: is in publicum consilium introductus, persuasit infestissimos esse Catanenses Atheniensibus, & si adiuuarentur à Syracusanis, futurum vt opprimerent eos & Alcibiadem: qua re adducti Syracusani vniuersis viribus Catanam petituri processerunt, relicta ipsorum vrbe: quam à tergo adortus Alcibiades desolatam, vt sperauerat, afflixit.

Cleonymus Atheniensis Trœzenios qui præsidio Craterum tenebant aggressus, tela quędam (vt in quibus scriptum erat venisse se ad liberandum eorū rempub.)

rempub.)intra muros fecit: & eodem tempore captiuos quosdam conciliatos sibi remisit, qui Craterum detrectatent. Per hoc consilium seditione intestina apud obsessos conciliata, admoto exercitu potitus est ciuitate.

De fluminum deriuatione & vitatione aquarum. Cap. VII.

PVblius Seruilius Isauram oppidum flumine (ex quo hostes aquabantur) auerso, ad deditionem siti compulit.

C. Cæsar in Gallia Caduceorũ ciuitatem amne cinctam & fontibus abundantem, ad inopiam aquę redegit, cùm fontes cuniculis auertisset, & fluminis vsum per sagittarios arcuisset.

L. Metellus in Hispania citeriore, castra hostium in humili loco posita, flu uium ex superiore parte immisit. & subita inundatione turbatos, per dispositos in hoc ipsum insidiatores cecidit.

Alexander apud Babylonem, quę media flumine Eufrate diuidebatur, fossam pariter & aggerem instituit, vt in vsum eius extimarẽt hostes aggeri terram, atque ita subitò flumine auerso, per alueum veterem (qui siccatus ingressum præbebat) vrbem intrauit.

Semiramis aduersus eosdem Babylonios eodem Eufrate auerso, idem fecisse dicitur.

Clisthenes Sycionius ductum aquarũ in oppidũ Crisæorum ferẽtem rupit: mox affectis siti restituit aquam elleboro corruptam, qua vsos profluuio ventris decipiens cepit.

De inijciendo obsessis pauore. Cap. VIII.

Teenassum PHilippus cùm Trinassum castellum nulla vi capere posset, terram ante ipsos muros aggessit, simulauítque agi cuniculum: castellaníque, quia subrutos se existimarant, dediderunt.

Pelopidas Thebanus Magnetum duo oppida simul oppugnaturus, nõ ita longo spacio distãtia quo tempore ad alterum eorum exercitum admouebat, præcepit, vt ex cõposito ab alijs castris quatuor equites coronati, notabili alacritate velut victoriam nunciantes venirent: ad cuius simulationem curauit vt sylua quæ in medio erat incenderetur, prabitura speciem vrbis ardentis: præterea quosdã captiuorũ habitu eodẽ iussit perduci. Qua asseueratione perterriti, qui obsidebantur dum in partem iam se superatos existimarent, defecerunt.

Cyrus rex Persarum incluso Sardibus Crœso, qua præruptus mõs nullum aditum præstabat, ad mœnia malos exequãtes altitudinem iugi subrexit, quibus simulachra hominũ armata Persici habitus imposuerat, noctúq; eos mõti admouit. Tum prima luce ex altera parte muros aggressus est, vbi orto sole simulachra illa, armatorũ referentia habitũ, refulserũt, oppidani captam vrbem à tergo credentes, & hoc in fugam dilapsi victoriam hostibus concesserunt.

De irruptione ex diuersa parte quàm expectamus. Cap. IX.

SCipio apud Carthaginem sub discessum æstus maritimi secutus deum (vt dicebat) ducem, ad muros vrbis accessit: & cedente stagno, quà non expectabatur, irrupit.

Fabius Maximus Cũctatoris fili⁹, apud Arpos præsidio Annibalis occupatos, considerato

consideraro situ vrbis, sexcentos milites obscura nocte misit. qui per muniram eóque minus † frequentem oppidi partem scalis euecti in murum, portas re- nellerent: hi adiuti decidentium aquarum sono, qui operis strepitum obscurabat, iussa peragunt, ipse daro signo ab alia parte aggressus cepit Arpos. *frequentatum*

C. Marius bello Iugurthino apud flumē Muluchā, cùm oppugnarer castellum in monte saxeo situ, quod vna & angusta semita adibatur, cetera parte velut † cū saltu præcipiti, nūciaro sibi per Lygurē quendā ex auxilus gregalē militem, qui fortè aquatū progressus, dū per saxa mōtis cochleas legit, ad summū peruenerat, eripi posse castellū, paucos cēturiones, quibus perfectissimos cum velocissimis militibus æneatores immiscuerat, misit: capire pedibúsq; nudis, vt profectus visúsq; per saxa facilior foret, scutis † armísq; à tergo aptatis, hi Lygure duce & telis & clauis quibus in ascensu nitebantur adiuti, cùm ad posteriora & ob id vacua defensoribus castelli peruenissent, cōcinere & tumultuari, vt præceptum erat cœperunt: ad quod constitutum Marius constanrius adhortatus suos, actius instare castellanis cœpit: quos ab imbelli multitudine suorum reuocatos tanquam capti à tergo essent, insecurus castellum cepit. *consulto* *gladiisq;*

Lucius Cornelius Cos. complura Sardiniæ cepit oppida, dum † fortissimas partes copiarum noctu exponit, quibus præcipiebat, vt delitescerent, operi- rentúrque tempus, quo ipse noctu appelleret: occurrentibus deinde aduenrāti hostibus, & ab ipso per simularionem fugæ longius ad persequendum auocatis, illi in relictas ab eis vrbes impetum facerent. *firmissimas*

Pericles Athenensium dux cùm oppugnaret quandam ciuitatem magno consensu defendentium tutam, nocte ab ea parte murorum quæ mari adiacebat classicum cani, clamorémque attolli iussit: hostes † penetrari illac in oppidum rati, reliquerunt portas, per quas Pericles destitutas præsidio irrupit. *penetratū*

Alcibiades dux Athenensium Cyzicum oppugnandi eius causa nocte improuisus accessit: & ex diuersa parte mœnium cornicines canere iussit: sufficere propugnationi murorum poterant ad id latus, à quo solo se rētari putabāt, cùm confluerent, qua non † obsidebantur muros transcēndit. *obsidebatur*

Thrasybulus dux Milesiorum, vt portum Sycioniorum occuparet, à terra subinde oppidanos tentauit: & illo quo lacessebantur conuersis hostibus, classe inspectata portum cepit.

Philippus in obsidione cuiusdā maritimæ vrbis, binas naues procul à conspectu contabulauit, superstrúxitque eis turres: aliis deinde turribus adortus à terra, domibus propugnatores distrinxit, turritas naues à mari applicauit, & quà non resistebatur subiit muros.

Pericles Peloponesiorū castellum oppugnaturus, in quod duo omnino erāt accessus, alterū fossa interclusit, alterū munire instituit: castellani securiores ab altera parte facti, eā solā quā munire videbāt custodire cœperūt. Pericles præparatis pōtibus iniectísque super fossam à qua nō cauebatur subiit castellum.

Antiochus aduers⁹ Ephesios, Rhodiis quos in auxilio habebat præcepit, vt nocte portum cum magno strepitu inuaderent: ad quam partem omni multitudine cum tumultu decurrēte, nudatis defensore reliquis munitionibus ipse

aggressus

aggressus ex aduerso ciuitatem cepit.

De insidiis per quas eliciantur obsessi. Cap. X.

Cato in conspectu Lacetanorum quos obsidebat, reliquis suorum submotis Suessanos quosdam ex auxiliaribus, maximè imbelles, aggredi mœnia iussit: hos cùm facta eruptione Lacetani facilè auertissent, & fugientes auidè insecuti essent, illis quas occultauerat cohortibus oppidum cepit.

Lucius Scipio in Sardinia, cuiusdam ciuitatis per tumulum relicta oppugnatione quam instruxerat, speciem fugientis † præstitit: insecutísque temerè oppidanis, per eos quos in proximo occultauerat, oppidum inuasit. *finxit*

Annibal cùm obsideret ciuitatem Hymeram, castra sua capi de industria passus est, iussis recedere Pœnis, tanquam præualeret hostis. Quo euentu Hymeræis ita deceptus, vt gaudio impulsi relicta vrbe procurrerent ad Punicum vallum, Annibal vacuam vrbem, per eos quos in insidiis ad hanc ipsam occasionem posuerat, cepit. Idem vt Saguntinos eliceret, rara acie ad muros accedens, ad primam eruptionem oppidanorum simulata fuga cessit, interpositóque exercitu ab oppido interclusos hostes à suis, in medio trucidauit.

Himilco Carthaginensis, apud Agrigentum, iuxta oppidum partem copiarum in insidiis posuit: præcepítque his, vt cùm processissent oppidani ligna humida incenderent, deinde cum reliqua parte exercitus luce ad eliciendos hostes progressus, simulata fuga persequentes oppidanos longius cedendo protraxit: insidiatores prope mœnia imperatum ignem † acerbum subiecerunt, vnde obortum contemplati fumum Agrigentini, incensam ciuitatem suam existimanerunt: defendédæque eius gratia, dum trepidè recurrunt, obuiis eis qui insidiati iuxta muros erant, & à tergo instantibus quos persecuti fuerant, in medio trucidati sunt. *acerbis*

Viriatus disposito per occulta milite, paucos misit qui abigerent pecora Socobrigentium, ad quæ illi vindicanda cùm frequentes procurrissent, simulantésque fugam prædatores persequerentur, deducti in insidias cæsique sunt.

Scordisci equites cùm Heracleç duarũ partiũ præsidio præpositꝰ esset Lucullus, pecora abigere simulátes, prouocarũt eruptionẽ: fugã deinde mẽtiti, sequẽtẽ Lucullum in insidias deduxerunt, & octingentos cum eo milites occiderunt.

Chares dux Atheniensium, ciuitatem aggressurus littori appositam, post quædam promótoria occultè habita classe, è nauibus velocissimam præter hostilia præsidia ire iussit: qua visa, cùm omnia nauigia, quę pro custodia portus agebantur, ad persequẽdam euolassent, Chares in indefensum portum cum reliqua classe inuectus, etiam ciuitatem occupauit.

Barca dux Pœnorũ, in Sicilia Lilybęũ nostris terra maríq; obsidentibꝰ partẽ classis suę procul armarã iussit ostendi, ad eius cõspectũ cùm euolassent nostri, ipse reliquis quas in occulto tenuerat nauibus, Lilybæi portum occupauit. *Bariba*

De simulatione regressus. Cap. XI.

Phormion dux Atheniensium, cum depopulatus esset agros Chalcidésium legatis eorum de ea re quærẽtibus benignè respondit: & nocte qua † dimissurus illos erat, finxit literas sibi superuenisse ciuium suorũ, propter quas redeundum *admissurus*

undum haberet, ac paulum regressus dimisit legatos, his omnia tuta & abisse Phormionem renunciantibus, Chalcidenses spe & oblatæ humanitatis & abducti exercitus, remissa vrbis custodia, cum cōfestim Phormiō reuertisset, prohibere inexpectatam vim non potuerant.

Agesilaus dux Lacedæmoniorum cùm Phocenses obsideret, & intellexisset eos qui tunc præsidio illis erant, iam grauari belli incommodo, paululū regressus tanquam ad alios actus, liberam occasionem recedendi his dedit: non multo post milite reducto, destitutos Phocenses superauit.

Alcibiades aduersus Byzantios, qui se mœnibus cōtinebant, insidias disposuit, & simulato regressu, incautos eos oppressit.

Viriatus cum tridui iter discedens confecisset, idem illud vno remensus securos Segobrienses & sacrificio tum maximè occupatos oppressit.

Epaminondas Mantiniam cum Lacedæmonios in subsidium hosti venisse animaduerteret, ratus posse Lacedæmonem occupari, si clam illò profectus esset, nocte crebros ignes fieri iussit, vt specie remanendi occultaret profectionē: sed à transfuga proditus, assecuto exercitu Lacedæmoniorum, itinere quidem quo † Spartam petebat, destitit: idem tamen consilium conuertit ad Mantinienses, æque enim ignibus factis Lacedæmonios quasi maneret frustratus, per xl. millia passuum Mantiniam reuertitur, eamque auxilio destitutam occupauit. Portam

Ex contrario circa tutelam obsessorum, de exercitanda cura suorum. Cap. XII.

ALcibiades Athenien. ciuitate sua à Lacedæmoniis obsessa, veritus negligentiam vigilum, denunciauit his qui in stationibus erāt, vt obseruarent lumen quod nocte ostensurus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoque lumina attollerent. In quo munere qui cessasset, pœnam passurum: dum solicitè expectatur signum ducis, peruigilatum ab omnibus & suspectæ noctis periculum euitatum est.

Iphicrates dux Atheniensiū cum præsidio Corinthū teneret, & sub aduentum hostiū ipse vigilias circuiret, vigilem quem dormientem viderat, trāsfixit cuspide, quod factum quibusdam tanquam sæuum increpātibus, Qualem inueni, inquit, talem reliqui. Epaminundas Thebanus idem fecisse dicitur.

De emittendo & recipiendo nuncio. Cap. XIII.

ROmani obsessi in Capitolio ad Camillum ab exilio implorandum miserunt Pontium Cominum, qui vt stationes Gallorum falleret, per saxa Tarpeia dimissus, trāsnato Tyberi Veios peruenit, & perpetrata legatione similiter ad suos redit.

Campani diligenter Romanis, à quibus obsessi erant, custodias agentibus, quēdam pro transfuga subornatum miserunt, qui occultatam baltheo epistolam inuenta effugiendi occasione ad Pœnos pertulit.

Venatione quoque & pecoribus quidam insuerunt literas, membranis mandatas. miserunt

Alioqui & iumentum in † adnersam partem infulserunt, dum stationes transeunt. Nonnulli interiora vaginarum inscripserunt. auersam partem misexerunt

L.Lucul-

Cyzicenos L. Lucullus†Cyricenos obsessos à Mithridate, vt certiores aduentus sui faceret, cùm præsidiis hostiũ teneretur introitus vrbis, qui vnus & angustus ponte modico insulam continenti iungit, militem è suis sciolum nandi, & nauticæ artis peritũ, iussit insidentem duobus inflatis vtribus, literas insutas habentibus, quos ab inferiore parte duabus regulis inter se distantibus commiserat, ire septem milliũ passuum traiectum. Quod ita peritè gregalis fecit, vt cruribus velut gubernaculis dimissis cursum dirigeret, & procul visentes, qui in statione erant, marinæ specie beluæ deciperet.

Hircius Cos. ad Decimum Brutum, qui Mutinæ ab Antonio obsidebatur, literas subinde misit plumbo scriptas, quibus ad brachium religatis, milites
Scultennam †Scultellam amnem transnabant.

Idem columbis (quas inclusas antè tenebris & fame affecerat) epistolas seta ad collum religabat, easque à propinquo inquantum poterat mœnibus loco emittebat: illæ lucis cibique auidæ, altissima ædificiorum petentes excipiebantur à Bruto, qui eo modo de omnibus rebus certior fiebat: vtique postquàm disposito quibusdam locis cibo columbas illuc deuolare instituerat.

De introducendis auxiliis & commeatibus suggerendis. Cap. XIIII.

Aregua Bello ciuili, cùm† Aregua vrbs in Hispania Pompeianorum partium obsideretur, Maurus interrex, tanquam Cæsarianus Tribuni cornicularius vigiles quosdam excitauit, è quibus aliquos euirans, constantia sallaciæ suæ per medias Cæsaris copias præsidium Pompei traduxit.

Annibale obsidente Casilinum Romani farinã doliis secũda aqua Vulturi fluminis demittebant, vt ab obsessis exciperetur, quibus cùm obiecta per medium amnem cathena Annibal obstitisset, nuces spargere, quæ cum aqua ferente ad oppidũ defluerẽt, eo cõmeatu sociorum necessitatem sustentauerunt.

Hircius Mutinensibus obsessis ab Antonio salem, quo maxime indigebãt, cuppis conditum, per amnem Saniturnum intromisit. Idem pecora secunda aqua dimisit, quæ excepta sustentauerunt necessariorum inopiam.

Quemadmodum efficiatur vt abundare videantur quæ deerunt. Cap. XV.

Romani cùm à Gallis Capitoliũ obsideretur, in extrema iam fame panem in hostem iactauerunt: cõsecutique vt abundare commeatibus viderentur, obsidionem donec Camillus subueniret tolerauerunt.

Athenienses aduersus Lacedæmonios idem fecisse dicuntur.

Hi qui ab Annibale Casilini obsidebantur ad extremam famem peruenisse crediti, cùm etiam herbas alimentis eorum Annibal sæpe arato loco qui erat inter castra ipsius & mœnia præriperet, semina in præparatum locum iecerunt: consecuti vt habere viderentur, quo victum sustentarent vsque ad satorum prouentum.

deficere Reliqui ex Variana clade, cùm obsiderentur, quia† defici frumẽto videbantur, horrea tota nocte circũduxerunt: captiuos deinde præcisis manibus dimiserunt, hi circũsidentibus suis persuaserunt, ne spem maturæ expugnationis reponerent in fame Romanorum, quibus alimentorũ ingens copia superesset.

Thraces

Thraces in arduo monte obsessi, in quem hostibus accessus non erat, collato
virium exiguo tritico, aut caseo pauerunt pecora, & in hostium præsidia dimi-
serunt: quibus exceptis occisisq́, cum frumenti vestigia in visceribus eorum ap
paruissent, opinatus hostis magnam vim tritici superesse eis, qui inde etiam pe-
cora pascerent, recessit ab obsidione.

Thrasybulus dux Milesiorum cùm longa obsidione milites sui angerentur
ab Aliatte, qui sperabat eos ad deditionem fame posse compelli, sub aduentum
legatorum Alliattis frumentum omne in forũ compellere iussit. & conuiuiis sub
id tempus † institutis per totam vrbẽ epulas prȩstitit: atq; ita persuasit hosti su- *instructis*
peresse ipsis copias, quibus diuturnam sustinerent obsidionem.

Qua ratione proditoribus & transfugis occurratur, Cap. XVI.

CL. Marcellus cognito consilio Battei Nolani, qui corrumpere ad defectio-
nem populares studebat, & Annibali gratificabatur, quòd illius beneficio
curatus inter Cannenses saucius, & ex captiuitate remissus ad suos erat, quia in-
terficere eum (ne supplicio eius reliquos concitaret Nolanos) non audebat, ac
cercitum ad se allocutus est, dicens, fortissimum eum militem esse, q; antea igno
rasset. hortatusq; est, vt secum moraretur: & super verborũ honorẽ, equo quoq;
donauit. Qua benignitate non illius tantũ fidem, sed etiam popularium qui ex
illo pendebant, sibi obligauit.

Amilcar dux Pœnorum, cum frequenter auxiliares Galli ad Romanos tran-
sirent, etiam ex consuetudine, vt socii exciperentur, sibi fidelissimos subornauit
ad dissimulandam transitionem, qui Romanos excipiendorum causa eorũ p-
gressos † cæciderunt. Quæ solertia Amilcari non tantùm ad præsentem profu- *occiderunt*
it successum, sed in posterum præstitit, vt Romanis veri quoq; transfugæ forent
suspecti.

Hanno Carthaginensium Imperator in Sicilia, cùm comperisset Gallorum
mercenariorum circiter quatuor milia conspirasse ad transfugiendum ad Ro-
manos, quòd aliquot mensium mercedes non receperant, animaduertere autẽ
in eos non auderet, metu seditionis, promisit prolationis iniuriam, liberalita-
te pensaturum: quo nomine gratias agentibus Gallis, per tempus idoneum † da- *dicitur*
tis pollicitus, fidelissimum dispensatorem ad Otacilium cos. misit: qui tanquam *pollicitus*
rationibus interuersis transfugisset, nunciauit nocte proxima Gallorum qua-
tuor milia, quȩ prædatum forent missa, posse excipi. Otacilius nec statim cre-
didit transfugȩ, nec tamen rem spernendam ratus, disposuit insidiis lectissimã
manum suorum, ab ea Galli excepti dupliciter, Hannonis consilio satisfecerũt
& Romanos cæciderunt, & ipsi omnes interfecti sunt

Annibal simili consilio se à transfugis vltus est. Nam cùm aliquos ex mili-
tibus suis sciret transfugisse proxima nocte, nec ignoraret exploratores hostiũ
in castris suis esse, palàm pronuntiauit, non debere transfugas vocari solertissi-
mos milites, qui ipsius iussu exierint ad excipienda hostium consilia, auditis
quæ pronunciauit, retulerũt exploratores ad suos. Tum † comprehensi à Roma *compreßi*
nis transfugæ & amputatis manibus remissi sunt.

Diodorus cùm præsidio Amphipolim tueretur, & duo milia Thracũ suspe-

cta haberet, quæ videbantur vrbem direptura, metitus est paucas hostium naues proximo littori applicuisse, easq; diripi posse. Qua spe simulatos Thraca emisit, ac deinde clausis portis non recepit.

De eruptionibus. Cap. XVII.

Romani, qui in præsidio Panormitanorum erant, veniente ad obsidionem Hasdrubale, raros ex industria in muris posuerūt defensores: quorum paucitate contempta, cùm incautus muris succederet Hasdrubal, eruptione facta ceciderunt eum.

Aemilius Paulus vniuersis Lygutibus improuisò adortis castra eius, simulato timore militem diu continuit, deinde fatigato iam hoste, à quatuor portis eruptione facta strauit cepitq; Lygures.

Velius præfectus Romanorum arcem Tarentinorum tenens, misit ad Hasdrubalem legatos, vti abire sibi incolumi liceret: ea simulatione ad securitatem perductum hostem eruptione facta cecidit.

C. Pompeius circumsessos ad Dyrrhachium non tantùm obsidione liberauit suos, verumetiā post eruptionem, quam opportuno & loco & tempore fecerat, Cæsarem ad castellum, quod duplici munitione instructum erat, auidè irrumpentem, exterior ipse circumfusus coronæ obligauit, vt ille inter eos quos obsidebat, & eos qui extra circumuenerāt medius, non leue periculum & detrimentum senserit.

didiacum alias rhyndacum Flauius Fimbria in Asia apud † Hildinacum aduersum filium Mithridatis brachiis à latere ductis, deinde fossa in fronte percussa, quietum in vallo militem tenuit, donec hostilis equitatus intraret angustias munimentorum, tunc eruptione facta sex milia eorum cecidit.

C. Cæsar in Gallia deletis ab Ambiorige Titurii Sabini & Cottæ legatorū copiis, cùm à Q. Cicerone, qui & ipse oppugnabatur, certior factus, cū duabus legionibus aduentaret, conuersis hostibus metum simulauit, milites q; in castris quæ ampliora solito industria fecerat tenuit: Galli præsumpta iam victoria, velut ad prędam castrorum tendentes, fossas implere, & vallum detrahere cœperunt: qua re prælio aptatos, Cæsar emisso repente vndiq; milite trucidauit.

Titurius Sabinus aduersus Gallorum amplum exercitum continendo militem iuxta munimenta, præstitit eis suspicionem metuentis: cuius augēdę causa perfugam misit, qui affirmaret exercitum Romanum in desperatione esse, ac fugā cogitare: Barbari oblata victoriæ spe concitati, lignis sarmentisq; se onerauerunt, quibus fossas complerent: ingentiq; cursu castra nostra in colle posita petiuerunt, vnde in eos Titurius vniuersas immisit copias, multisq; Gallorum cæsis plurimos in deditionem accepit.

Asculani oppugnaturo oppidum Pompeio cum paucos senes ægros in muris ostendissent, ob id securos Romanos eruptione facta fugauerunt.

Numantini obsessi, ne pro vallo quidem instruxerunt aciem, adeoq; se continuerunt, vt Popilio Lenati fiducia fieret, scalis oppidum aggrediendi. Quo deinde suspicante insidias (quia ne tunc quidem obsistebatur) ac suos reuocante, eruptione facta auersos & descendentes adorti sunt.

De constantia

De constantia obsessorum. Cap. XVIII.

Romani assidẽte mœnibus Annibale ostentandæ fiduciæ gratia, supplemẽtum exercitibus, quos in Hispania habebant, diuersa porta miserunt. Idem agrum in quo castra Annibal habebat, defuncto forte domino, vænalem ad id precium licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum væneterat. Hi dum ab Annibale obsiderentur, & ipsi obsiderent Capuam, decreuerunt ne nisi capta ea, reuocaretur inde exercitus.

Finis Libri tertii.

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS STRATEGEMATON LIBRI QVARTI PRÆFATIO.

Multa lectione cõquisitis Strategematibus, & non exiguo scrupulo digestis, vt promissum trium librorum implerem, si modò impleui, in hoc exhibebo ea quæ parùm aptè descriptioni priorum ad speciem alligata subiici videbantur, & erant exẽpla potius strategicôn quam strategemata. Quę idcirco separaui, quia quãmuis clara, diuersæ tamẽ erãt substantię: ne si qui forte in aliqua ex his incidissent, similitudine indoctè prętermissa opinarentur: & sanè velut residua expedienda sunt, in quo sicut antea, & ipse ordinem per species seruare conabor.

De Disciplina Cap. I.

Publius Scipio ad Numantiam, corruptum superiorum ducum socordia exercitum correxit, dimisso ingenti lixarum numero, redactis ad munus quotidiana exercitatione militibus, quibus cum frequens iniungeret iter, portare complurium dierum cibaria imperauit, ita vt frigora & hymbres pati, vada fluminum pedibus traiicere assuesceret miles: exprobrante subinde Imperatore timiditatem & ignauiam, frãgente delicatioris vsus ac parum necessaria expeditioni vasa. Quod maxime nobiliter accidit C. Meuio tribuno, cui dixisse traditur Scipio, Mihi paulisper, tibi & reipub. semper † nequam eris. *necessarius nequaquam eris*

Q. Metellus bello Iugurthino, similiter lapsam militũ disciplinam pari seueritate restituit, cum insuper prohibuisset alia carne q̃ assa elixá ve milites vti.

Pyrrhus delectori suo fertur dixisse, Tu grãdes elige, ego eos fortes reddã.

Lucio Flacco & C. Varrone Coss. milites primo iureiurãdo facti sunt, antè enim sacramento tantummodo à tribunis rogabantur: ceterũ ipsi inter se tantum coniurabant se fugæ atq; formidinis causa non abituros: neque ex ordine recessuros, nisi teli petendi feriendíve hostis aut ciuis seruandi causa. *Sacramẽto rogari*

Scipio Aphricanus, cũ ornatũ scutũ elegantius cuiusdã vidisset, dixit nõ se mirari, q; tanta cura ornasset, in quo plus præsidii quàm in gladio haberet.

Philippus cum primum exercitũ cõstitueret, vehiculorũ vsum omnibus in-

terdixit, equitibus non amplius quàm singulos calones habere permisit: pediti bus autem denis singulos, qui molas & funes ferrent in æstiua exeuntibus, xxx. dierum farinam collo portare imperauit.

Caius Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maxime exercitus agmen oneratur, vasa & cibaria militum in fasciculos aptata furcis imposuit, sub quibus & habile onus & facilis requies esset. vnde & in prouerbium tractum est Muli Mariani. *Muli Mariani.*

Theogenes Atheniensis cū exercitum Megaram duceret, petentibus ordines respondit ibi se daturum: dein clàm equites præmisit, eosq; hostium specie impetum in suos retorquere iussit quo facto quos tum habebat, tanquā ad hostium occursum præpararentur, permisit ita ordinari aciem, vt quo quis voluisset loco consisteret, & cùm inertissimus quisque retrò se dedisset, strenui autē in fronte prosiluissent, vt quenque inuenerat stantē, ita ad ordines militię prouexit.

Lysander Lacedęmonius, egressum via quendam castigabat: cui dicenti ad nullius rei rapinam se ab agmine recessisse, respōdit, ne speciem quidem rapturi præbeas volo.

Antigonus cùm suum filium diuertisse audisset in eius domum cui tres filię insignes specie essent, Audio, inquit, fili angustè habitare te, pluribus dominis domum possidentibus, hospitium laxius accipe: iustoque commigrare edixit, ne qs minor quinquaginta annos natus, hospitio matris familias vteretur.

Q. Metellus Cos. quàmuis nulla lege impediretur, quin filiū cōtubernalem perpetuum haberet, maluit tamen eum in ordine merere.

Publius Rutilius Cos. cum secundum leges in cōtubernio suo filium posset habere, in legione militem fecit.

T. Scaurus filium, quòd in saltu Tridentino loco hostibus cesserat, in cōspectum suum venire vetuit: adolescens verecundia ignominiæ pressus mortem sibi consciuit.

Castra antiquitus Romani cæteræq; gētes passim per corpora cohortiū velut mapalia constituere soliti erāt, cum solos vrbium muros nossent antiquitas.

Pyrrhus Epirotarum rex, primus totum exercitum sub eodem vallo continere instituit. Romani deinde victo eo in Campis Arusinis, circa vrbem † Statuentum castris eius potiti & ordinatione notata paulatim ad hanc vsque metationem, quæ nunc effecta est peruenerunt. *Batuentum*

P. Nafica in hybernis, quàmuis classis vsus non esset necessarius, ne tamen desidia miles corrumperetur, aut per ocii licētiam socius iniuriam inferret, naues ædificare instituit.

M. Cato memoriæ tradidit, in furto cōprehēsis inter cōmilitones dextras esse præcisas: aut si lentius animaduertere voluissent in principes, sanguinē missū.

Clearchus dux Lacedęmoniorū exercitui dicebat, Imperatorē potius quàm hostem metui debere, significans eos, qui in prælio dubiam mortem timuissent, certum, si deseruissent, manere supplicium.

Appii Claudii sententia, senatus eos qui à Pyrrho rege Epirotarum capti, & postea remissi erant, equites ad peditē redegit, pedites ad leuam armaturam,

omnibus

omnibus extra vallum iussis tendere, donec bina hostiũ spolia singuli referrẽt.
Otacilius Crassus Cos. eos q; ab Annibale sub iugũ missi redierãt, tẽdere extra vallũ iussit, vt immuniti assuescerẽt periculis, & aduersus hostẽ audẽtiores fierẽt.

P. Cornelio Nasica, Decimo Iunio Coss. qui exercitum deseruerant damnati, virgis cæsi publicè vænierunt.

Domitius Corbulo in Armenia, duas alas & tres cohortes, quæ ad castellũ initio hostibus cesserant, extra vallũ iussit tendere, donec assiduo labore & prosperis excursionibus redimerent ignominiam.

Aurelius Cotta Cos. cùm ad opus equites necessitate cogente iussisset accedere, eorumq; pars detrectasset imperium, questus apud cẽsores, effecit vt notarentur à patribus, deinde obtinuit, ne eis præterita æra procederent. Tribuni quoq; plebis de eadem re ad populum pertulerunt, omniumq; cõsensu stabilita disciplina est.

Q. Metellus Macedonicus in Hispania quinque cohortes, quę hostibus cesserant, testamentum facere iussas, ad locum recuperandum remisit, minatus non nisi post victoriam receptum iri.

P. Valerio consuli senatus præcepit exercitum ad Sirim victum ducere Setinum, ibique castra munire, & hyemem sub tentoriis exigere.

Senatus cùm turpiter fugati eius milites essent, decreuit ne auxilia ei submitterentur, nisi captis eius legionibus, quę punico bello militiam detrectauerant: at in Siciliam velut relegatis per vii annos ordeũ ex senatusconsulto datum est.

L. Piso cùm Titium præfectũ cohortis, quòd loco fugitiuus cesserat, cincto togæ præciso, soluta tunica, nudis pedibus, in principiis quotidie stare, dum vigiles venirent, iussit conuiuiis & balneo abstinere.

Sylla cohortem & cẽturiones, quorum stationem hostis perruperat, galeatos & discinctos perstare in principiis iussit.

Domitius Corbulo in Armenia, Aemilio Rufo præfecto equitũ, quia hostibus cesserat, & parũ instructã armis alam habebat, vestimẽta per lictorẽ scidit: eidemq;, vt erat fœdato habitu, pstare in principiis donec mitterẽtur, imperauit.

Atilius Regulus cùm ex Samnio in Lucernã transgrederetur, exercitusque eius obuiis hostibus aduersus esset, opposita cohorte iussit fugientes pro desertoribus cædi.

Cotta Cos. in Sicilia, in Valerium Nobilem tribunũ militum ex gente Valeria virgis animaduertit.

Idẽ P. Aureliũ sanguine sibi iunctũ, quẽ obsidioni Liparariũ ipse ad auspicia repetenda Messanam transiturus præfecerat, cùm ager incensus, & capta castra essẽt, virgis cęsum in numerũ gregaliũ peditũ referri, & muneribus fũgi iussit.

Fuluius Flaccus Censor Fuluium fratrem suum, quia legionem, in qua tribunus militum erat, iniussu consulis dimiserat, à senatu mouit.

M. Cato ab hostili littore, in quo per aliquot dies mãserat, cùm tradito profectionis signo classem soluisset, & relictus è militibus quidã alta voce & gestu expostularet, vti tolleretur, circumacto ad littus vniuersa classe comprehẽsum supplicio affici iussit: & quem occisuri per ignominiam hostes fuerant, exẽplo

 potius

potius impendit. Appius Claud. ex his qui loco cesserant decimum quemque militem, sorte ductũ, fuste percussit. Fab. Rullus Cos. ex duabus legionibus, quę loco cesserant sorte ductos in conspectu militum securi percussit. Aquirius ter nos ex centuriis, quorum stauo ab hoste petrupra erat, securi percussit. M. Antonius cùm agger ab hostibus incensus esset, ex his qui in opere fuerant duarum cohortium militem decimauit, & in singulos ex his centuriones animaduertit, legatum cum ignominia dimisit, reliquis ex legione ordeum dari iussit. In legionem, quæ Regium oppidum iniussu ducis diripuerat, animaduersum est, ita vt quatuor milia tradita custodię necarentur. Præterea senatusconsulto cautum est, ne quem ex iis sepelire vel lugere fas esset.

L. Papyrius Cursor dictator Fabium Rutiliũ, magistrum equitum, quòd aduersus dictum eius, quàmuis prospere pugnauerat, virgis poposcit cęsum, securi percussurus: nec contentioni aut precibus militum concessit animaduersionem, eumq; profugientem Romam persecutus est: nec ibi quidem remisso prius supplicii metu, quàm ad genua eius & Fabius cum patre prouolueretur & pariter senatus ac populus rogarent.

Manlius cui Imperioso postea cognomẽ fuit, filium quòd is contra edictum patris cum hoste pugnauerat, quamuis victorem, in conspectu exercitus virgis cæsum securi percussit.

Manlius filius, exercitu pro se aduersus patrem seditionem parante, negauit tanti esse quenquam, vt propter illum disciplina corrumperetur, & obtinuit vt ipsum puniri paterentur.

Q. Fabius Maximus transfugatum dexteras præcidit.

M. Curio Cos. bello Dardanico, circa Dirachium, cùm ex quinque legionibus vna, seditione facta, militiam detrectasset, secuturamq; se temeritatem ducis in expeditionem asperã & insidiosam negasset, quatuor legiones eduxit armatas & consistere † ordinibus, detectis armis velut in acie, iussit. post hæc seditiosam legionẽ inermem procedere, † discinctamq; in conspectu armati exercitus, strameta coëgit secare: postero autem die similiter fossam discinctos milites facere, nullisq; precib⁹ legionis ab eo impetrari potuit, ne signa eius submitteret, nomenq; aboleret, milites autem in supplementum cæterarum legionum distribueret.

omnibus. *distinctamq.*

Q. Fuluio, Appio Claudio Coss. ex pugna cãnensi in Siciliã à Senatu relegati postulauerunt à Cos. M. Marcello, vt in prælium ducerentur, ille Senatum consuluit: senatus negauit sibi placere cõmitti his rem pub. quam deseruissent: Marcello tamen permisit facere quod videretur, dum ne quis eorum munere vacaret, néve donaretur, néve quod præmiũ ferret, aut in Italiam reportaretur, dum Pœni in ea fuissent.

M. Salinator consularis damnatus est à populo, quòd prædam non æqualiter diuiserat militibus.

Cùm ab Lyguribus in prælio Q. Petilius Cos. interfectus esset, decreuit senatus, vti ea legio, in cuius acie Cos. erat occisus, tota infrequẽs referretur, stipẽdium ei annuum non daretur, † æraq; rescinderentur.

numeróque rescinderetur.

De effectu

De effectu disciplinæ. Cap. II.

Bruti & Cassii exercitus, memoriæ proditũ est, bello ciuili cum vnà per Macedoniam iter facerent, priórque Brutus ad flumen, in quo pontem iungi oportebat, peruenisset, Cassii tamen exercitũ & in efficiendo ponte, & in trãsitu maturãdo præcessisse: qui vigor disciplinæ effecit, ne nõ solùm in operibus, verum etiam in summa belli præstarent Cassiani Brutianis.

C. Marius, cùm facultatem eligendi exercitus haberet, ex duobus qui sub Rutilio, & qui sub Metello, ac postea sub seipso meruerant, Rutilianum quendam minorem, qui certioris disciplinæ arbitrabatur † præoptauit. *punctauit*

Domitius Corbulo, duabus legionibus & paucissimis auxiliis disciplina † correpta Parthos sustinuit. *correcta*

Alexander Macedo xl milibus hominũ, iam inde à Philippo patre disciplinæ assuefactis, orbem terrarum aggressus, innumeras hostium copias vicit.

Cyrus bello aduersus Persas, xiiii milibus armatorum immensas difficultates superauit.

Epaminundas dux Thebanorum iiii milibus hominum ex quibus cccc, tantum equites erant, Lacedæmoniorũ exercitum, xxiiii milium peditum, equitũ mille sexcentorum vicit. x iiii milibus Græcorum, qui numerus in auxiliis Cyri aduersus Artaxerxem fuit, centum milia barbarorum, prælio supata sunt.

Eadem Græcorum prælio xiiii milia, amissis ducibus reditus sui cura vni ex corpore suo Xenophonti Atheniensi demandata, per iniqua & incognita loca, incolumia reuersa sunt.

Xerxes à ccc Lacedæmoniorum ad Thermopylas vexatus, cùm vix eos cõfecisset, hoc se deceptũ aiebat, quòd multos quidem homines haberet, viros autem disciplinæ tenaces nullos. De continentia. Cap. III.

Marcum Catonem vino eodem, quo remiges, contentum fuisse traditur.

Fabricius cùm Cyneas legatus Epirotarum grande pondus auri dono ei daret, non accepto eo, dixit, malle se habentibus id imperare quàm habere.

Attilius Regulus cùm summis rebus præfuisset, adeò pauper fuit, vt se, coniugem, liberósq; toleraret agello, qui colebatur per vnum villicum, cuius audita morte, scripsit senatui de successore, destitutis rebus obitu serui necessariam esse præsentiam suam.

Cn Scipio, post res prosperè gestas in Hispania, in summa paupertate decessit, nec ea quidem relicta pecunia, quæ sufficeret in dotem filiarum, quas ob inopiam publicè dotauit senatus

Idem præstiterunt Athenienses filiis Aristidis, post amplissimarum rerũ administrationem, in maxima paupertate defuncti. Epaminundas dux Thebanorum tantæ abstinentiæ fuit, vt in supellectili eius, præter ahenum & veru vnicum nihil inueniretur.

Annibal surgere de nocte solitus, ante noctem non requiescebat, crepusculo demum ad cœnã † vacabat: neq; amplius q̃ duobus lectis discũbebatur apud eũ. *vocabat*

Idem cùm sub Hasdrubale imperatore militaret, plerumque super nudam humum † sagulo tectus, somnos capiebat. *sacculo*

Aemilianum

Aemilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulantem, accepto pane vesci solitum. Idem & de Alexandro Macedone dicitur.

Masinissam nonagesimum ætatis annum agentem, meridie ante tabernaculũ stantem, vel ambulantem capere solitum cibos legimus.

C. Curius, cùm victis ab eo Sabinis, ex Senatusconsulto ampliaret ei modus agri, quem cõsummati milites accipiebant, gregalium portione cõtentus fuit: malum ciuem dicens, cui non esset id, quod cæteris satis.

Vniuersi quoque exercitus notabilis sæpe fuit cõtinentia, sicuti eius qui sub M Scauro meruit namq; memoriæ tradidit Scaurus, pomiferam arborẽ quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

Auspicijs Imp Cæs. Domitiani Augusti, Germanico bello, quod Iulius Ciuilis in Gallia mouerat, Lingonum opulentissima ciuitas, quæ ad Ciuilẽ desciuerat, cùm adueniente exercitu Cæsaris populationem timeret, quod contra expectationem inuiolata, nihil ex rebus suis amiserat ad obsequium redacta septuaginta milia armatorum tradidit ei.

Lacunus. L. Mummius, qui Corintho capta non Italiã solùm, sed etiam Prouinciam tabulis statuisq; exornauit, adeò nihil ex tantis manubiis in suum conuertit: vt filiam eius inopem senatus ex publico dotauerit.

De iustitia. Cap. IIII.

CAmillo Phaliscos obsidẽti, ludimagister liberos Phaliscorum, tãquam ambulandi causa extra murum eductos, tradidit, dicens repetendis eis obsidibus necessario ciuitatem imperata facturã. Camillus non solùm spreuit perfidiam, sed & restrictis post terga manibus magistrum virgis agendum ad parẽtes tradidit pueris, adeptus beneficio victoriã, quam fraude non cõcupierat. Nam Phalisci ob hanc iustitiam sponte ei se dediderunt.

Ad Fabricium ducem Romanorum medicus Pyrrhi Epirotarũ regis peruenit, pollicitusq; est daturũ se Pyrrho venenũ, si merces sibi, in qua operæprecium foret, constitueretur. Quo facinore Fabricius egere victoriam suam nõ arbitratus, regi medicum detexit: atq; ea fide meruit, vt ad appetendam amicitiã Romanorum compelleret Pyrrhum.

De constantia Cap. V.

CN. Pompeius minantibus direpturos pecuniã militibus, quæ in triumpho ferretur, Seruilio & Glaucia cohortãtibus vt diuideret eã, ne seditio fieret, affirmauit non triumphaturũ se, sed potius moriturũ, quàm licentiæ militũ succumberet, castigatisq; oratione graui laureatos fasces obiecit, vt ab illorum inciperent direptione, eaque inuidia redegit eos ad modestiam.

C. Cæsar seditione in tumultu ciuiliũ armorũ, ac tũ maxime tumẽtibus animis legionẽ totã exauctorauit, ducibus seditionis securi percussis. mox eos quos exauctorauerat, ignominiam deprecantes restituit, & optimos milites habuit.

Posthumius consularis cohortatus suos, cùm interrogatus esset à militibus quid imperaret, dixit, vt se imitarentur: & arrepto signo hostes primus inuasit, quem secuti victoriam adepti sunt.

L. Marcel-

L.Marcellus cum in manus Gallorũ imprudens incidiſſet, circunſpiciendæ regionis,qua euaderet cauſa, equum in orbẽ flexit: deinde cùm omnia eſſe infeſta vidiſſet,precatus deos in medios hoſtes irrupit,quibus inopinata audacia perculſis, ducem quoq; eorum trucidauit, atq; vbi ſpes ſalutis vix ſuperfuerat, inde opima retulit ſpolia.

L.Paulus amiſſo ad Cannas exercitu,offerente equum Lentulo quo fugeret, ſupereſſe cladi(quanquàm non per ipſum contractæ)noluit,ſed in eo ſaxo, cui ſe vulneratus acclinauerat, perſedit, donec ab hoſtibus oppreſſus cõfoderetur.

Varro collega eius vel maiore conſtantia poſt eandem cladẽ vixit, gratiæq; ei à ſenatu & populo actę ſunt,quòd non deſperaſſet remp. Non autem vitę cupiditate ſed reipub. amore ſe ſuperfuiſſe reliquo ætatis ſuæ tẽpore approbauit. Nam & barbam capillumq; ſubmiſit,& poſtea nunquam recubans cibum cepit,honoribusq; cum ei deferrentur à pop.renunciauit,dicens fœlicioribus magiſtratibus reip.opus eſſe.

Sempron Tuditanus, & C. Octauius Trib.militũ omnibus fuſis ad Cãnas, cum in minoribus caſtris circũſiderentur ſuaſerunt cõmilitonibus, vt ſtringerent gladios,& per hoſtiũ præſidia erũperẽt ſecũ,id ſibi eſſe animi,etiã ſi nemini ad erũpendum audacia fuiſſet,affirmans:de cunctãtibus xii omnino equitibus vel peditibus q̃ comitari ſuſtinuerãt reptis,incolumes Canuſiũ peruenerũt.

C. Fonteius Craſſus in Hiſpania, cum tribus milibus hominum prædatum profectus,locoq; iniquo circũuentus ab Aſdrubale ad primos tantũ ordines relato conſilio,incipiente nocte(quo tempore minimè expectabatur) per ſtationes hoſtium erupit.

P. Decius Tribunus militum, bello Samnitico, Cornelio conſuli iniquis locis deprehenſo ab hoſtibus ſuaſit,vt ad occupandũ collẽ, qui in ꝓpinquo erat, modicam manum mitteret,ſeq; ducem his,qui mittebãtur obtulit, auocatus in diuerſa hoſtis emiſit cõſulem. Decium autem cinxit obſeditq́; illas quoq; anguſtias,nocte eruptione facta, cũ eluctatus eſſet, Decius incolumis cum militibus conſuli acceſſit.

Idem fecit ſub Attilio Calatino cõſule cuius varie traditur nomina, alia Liberium, nonnulli Cędicium, quàm plurimi Calphurnium Flammã vocitatum ſcripſerunt. Hic cum demiſſum in eam vallem videret exercitum,cuius omnia latera quæ,erant ſuperiora hoſtis inſederat,depopoſcit,& accepit à cõſule trecẽtos milites, quos hortatus vt virtute ſua exercitũ ſeruarẽt, in mediam vallẽ decurrit: ad opprimendos eos vndique deſcẽdit hoſtis, lõgoque & aſpero prælio retẽtus,occaſionem conſuli ad extrahendum exercitum dedit.

C. Cæſar aduerſus Germanos & regem Arioviſtum pugnaturus conſuſ or animis pro cõcione dixit, nullius ſe eo die opera,niſi decimæ legionis vſurum; quo aſſecutus eſt,vt & decumani tãquam præcipuæ fortitudinis teſtimonio cõcitarentur,& cæteri pudore,ne penès alios gloria virtutis eſſet.

Lacædemonius quidam nobilis,Philippo denunciante multis ſe prohibiturum,niſi ciuitas ſibi traderetur,Num inquit & pro patria mori nos prohibebit?

Leonidas Lacedæmonius, cum dicerentur Perſæ ſagittarum multitudine nubes

nubes esse facturi, fertur dixisse, melius in vmbra propugnabimus.

Cœlius prætor vrbanus, cum ei ius dicenti picus in capite insedisset, & aruspices respōdissent, dimissa aue, hostiū victoriā fore. necata, populum Romanum superiorē, ac Cœlium cū familia periturum, auem occidit, qua occisa, nostro exercitu vincēte, ipse cū XIIII Cælus ex eadē familia in prælio est occisus: hūc quidam non Cœlium sed Lælium fuisse, & Lælios non Cœlios perisse credunt.

P Decius primo pater, postea filius, in magistratu se ꝓ republica deuouerūt, admissisq; in hostem equis, adepti victoriam patriæ contulerunt.

P. Crassus, cùm bellum aduersus Aristonicum in Asia gerēs, inter Aeliam & Myrinam in hostium copias incidisset, viuusq; abduceretur, execratus in consule Romano captiuitatē, virga qua ad equum erat vsus, Thraci (à quo tenebatur) oculum eruit, atq; ab eo per dolorē concitato transuerberatus, dedecus seruitutis vt voluerat effugit.

M. Cato Censorii filius, in acie decidēte equo prolapsus, cum se recollegisset, animaduertissetq; gladium excidisse vagina, veritus ignominiam rediit in hostem: ex eoq; aliquot vulneribus recuperato gladio, demū reuersus est ad suos.

Petilini à Pœnis obsessi, parētes & liberos propter inopiam eiecerūt, ipsi coriis madefactis & igne siccatis, folisq; arborum & omni genere animalium vitam trahentes XI. menses obsidionem tolerauerunt.

Hispani cum Fabrescense omnia eadem passi sunt, nec oppidum Herculeio tradiderunt.

Casilini obsidente Annibale tantam inopiā perpessi sunt, vt centū denariis murē vænisse, proditū memoriæ sit, eiusq; venditorē fame periisse, emptorē autem vixisse, fidem tamen seruare Romanis perseuerauerunt.

Cyzicum cū oppugnaret Mithridates, captiuos eius vrbis produxit, ostenditq; obsessis arbitratus futurū vt miseratione suorum compelleret ad deditionem oppidanos: at illi cohortati ad patiendū fortiter mortem captiuos, seruare Romanis fidem perseuerauerunt.

Aeginenses cum à Viatotis liberi & coniuges cæderentur, præoptauerunt spectare supplicia pignorum suorum, quàm à Romanis deficere.

Numātini ne se dederēt, fame mori præfixis foribus domuū suarū maluerūt.

De affectu & moderatione Cap. VI.

QVintus Fabius hortante filio vt locū idoneum paucorum iactura caperet, Vis ne, inquit, tu ex illis paucis esse?

Xenophō cùm equo veheretur, & pedites iugū quoddā occupare iussisset, vnū ex eis obmurmurantē, quòd diceret, facile tā laboriosa sedentē imperare, desilut, & gregalē equo imposuit, cursuq; ipse pedestri ad destinatū iugum contendēs peruenit, cuius facti ruborē cum perpeti miles nō posset, irridentibus commilitonibus sponte descēdit. Xenophontem vix vniuersi perpulerūt vt cōscenderet equum, & laborem suum in necessaria duci munera reseruaret.

numerare nollet

Alexander cum hyeme duceret exercitū, residēs ad ignē recognoscere prætereuntes copias cœpit, cumque conspexisset quendam propè exanimatum frigore, cōsidere loco suo iussit: dixitq; ei, Si in Persis natus esses, in regia sella rese

diss

diſſe tibi capitale foret, in Macedonia nato conceditur.

Diuus Auguſtus Veſpaſianus, cùm quendam adoleſcentem honeſtè natum militię inhabilem, anguſtiarum rei familiaris cauſa† eductum, ad longiorem ordinem† reſciſſet, cenſu conſtituto, honeſta miſſione exautorauit. *deductum* *reieciſſet*

De varijs conſilijs. Cap. VII.

CAeſar dicebat idem eſſe ſibi conſilium aduerſus hoſtem, quòd pleriſq; medicis contra vitia corporum, fame potius quàm ferro† ſuperandi. *ſperandi*

Domitius Corbulo dolabra, id eſt, operibus hoſtē vincendum eſſe dicebat.

L. Paulus imperatorem ſenem moribus dicebat eſſe oportere, ſignificans moderatiora ſequenda conſilia.

Scipio Aphricanus fertur dixiſſe, cùm eum parùm quidam pugnacem dicerent, Imperatorem me mater, non bellatorem peperit.

C. Marius Theutono prouocanti eum & poſtulanti vt prodiret, reſpondit, ſi cupidus mortis eſſet, laqueo eum vitam poſſe finire. cumq; demōſtraret ei gladiatorem contemptę ſtaturæ & propè exactę ætatis, obiecit ei, dixitq; ſi eum ſuperaſſet, cum victore congreſſurum.

Q. Sertorius experimēto didicerat ſe imparem vniuerſo Romanorum exercitui, vt barbaros quoq; inconſultè pugnam depoſcentes doceret, adductis in conſpectum duobus equis, eorum prævalido alteri, alteri admodum exili, duos admouit iuuenes ſimiliter electos, robuſtum & gracilem: robuſtiori imperauit equi exilis vniuerſam caudam abrumpere, gracili autem valentioris per ſingulos pilos vellere: cumq; gracili ſucceſſiſſet quod imperatum erat, validiſſimus cùm infirmi equi cauda ſine effectu luctaretur, naturam (inquit) Sertorius Romanorum virium per hoc vobis exemplum oſtendi. milites inſuperabiles ſunt vniuerſos aggredienti, eos lacerabit & carpet qui per partes attentauerit.

Valerius Leuinus Coſ. cùm intra caſtra ſua exploratorem hoſtium deprehendiſſet, magnamq; copiarum ſuarum fiduciam haberet, circunduci eum iuſſit: terrendiq; hoſtis cauſa, exercitus ſuos viſendos ſpeculatoribus eorum, quoties voluiſſent patere.

Cælius Primipilaris, qui in Germania poſt Varianam cladem obſeſſis noſtris pro duce fuit, veritus ne barbari ligna, quæ congeſta erant vallo admouerent, & caſtra eius incenderent, ſimulata lignorum inopia miſſis vndiq; qui ea furarentur, effecit vt Germani vniuerſos truncos amolirentur.

Cn. Scipio bello nauali amphoras pice & teda plenas, in hoſtium claſſem iaculatus eſt, quarum ictus & pondere foret noxius & diffundendo, quæ conti nuerant alimentum præſtarent incendio.

Annibal regi Antiocho monſtrauit, vt in hoſtium claſſem vaſcula iacularetur viperis plena, quarum metu perterriti milites à dimicatione & nauticis miniſterijs impedirentur. Idem fecit iam cedente claſſe ſua Pruſias.

Marcus Porcius, impetu in claſſem hoſtium cùm tranſiluiſſet, deturbatis ex ea Pœnis, eorumq; armis, & inſignibus, inter ſuos diſtributis, multas naues hoſtium, quos ſociali habitu fefellerat merſit.

Athenienſes, cùm ſubinde à Lacedæmonijs infeſtarentur, diebus feſtis, quos

ſacros

sacros Mineruę extra vrbem celebrabant, omnem quidem colentiũ imitationem expresserunt, armis tantùm & veste celatis: peracto ritu suo, nõ statim Athenas reuersi, sed protinus inde raptim acto Lacedęmonem versus agmine, eo tempore, quo minimè timebãtur, agrum hostiũ, quibus subinde prædę fuerãt, vltro depopulati sunt.

Cassius onerarias naues, non magni ad alia vsus, accensas, opportuno vento in classem hostium misit, & incendio eam consumpsit.

M. Liuius fuso Asdrubale hortantibus eum quibusdam, vt hostem ad internecionem persequeretur, respondit: Aliqui & supersint, qui de victoria nostra hostibus nuncient.

Scipio Aphricanus dicere solitus est, hosti non solùm dandam esse viam fugiendi, sed etiam muniendam.

Pericles Atheniensis affirmauit incolumes futuros testes, si deponerent ferrum: eiusq; obsecutos conditionibus, vniuersos qui in sagulis ferreas fibulas habuissent, interfici iussit. Hasdrubal subigendorũ Numidarum causa ingressus fines eorum, resistere parantibus affirmauit, ad capiendos se venisse elephãtos, quibus ferax est Numidia: vt hoc permitterent, pòscentibus securitatem ꝓmisit, & ex ea persuasione auocatos adortus sub leges redegit.

Alcetas Lacedæmonius, vt Thebanorum commeatum facilius ex inopinato aggrederetur, in occulto paratis nauibus, tanquam vnã omnino haberet triremem, vicibus in eam remigem exercebat: quodã deinde tempore omnes naues in Thebanos transnauigantes immisit, & commeatibus eorum potitus est.

Ptolomæus aduersus Perdiccam exercitu præualentem ipse inualidus, omne pecudum genus, religatis ad tergum quæ traherent carpentis, agendum per paucos curauit equites, ipse prægressus cum copiis quas habebat effecit, vt puluis, quem pecora excitauerant, speciem magni sequentis exercitus moueret, cuius expectatione territum vicit hostem.

Myrodines Atheniensis aduersus Thebanos equitatu præualentes pugnaturus, in cãpis suos edocuit, manẽtibus esse spem aliquã salutis, cedentibus autem preniciosissimum: qua ratione confirmatis militibus, victoriam consecutus est.

L. Pinarius in Sicilia præsidio Hennæ præpositus, claues portarum, quas penes se habebat, reposcentibus magistratibus Hennẽsium, quòd suspectos eos tã quam trãsfitionem ad Pœnum pararent habebat, petiit vnius noctis ad deliberationem spacium: indicataq; militibus fraude Græcorum, cum præcepisset vt parati postera die signum expectarent, prima luce assistentibus militibus reddi turum se claues dixit, si idem omnes Hennenses censuissent. ob eam causam vniuersa multitudine conuocata in theatrum, & idem flagitãte, manifesta deficiendi voluntate, signo militibus dato vniuersos Hennenses cæcidit.

Iphicrates dux Atheniensium, classem suam hostili habitu instruxit, & ad eos quos suspectos habebat inuectus, cum effuso studio exciperetur, deprehensa eorum perfidia oppidum † diripuit. *diruptt*

Tigracus cum edixisset futurum, vt ex Volonũ numero, fortibus libertatẽ daret, ignauos crucibus affigeret, & quatuor milia ex his, qui a segnius pugnauerant

rant metu pœnæ in quendam munitum collem coiſſent, miſit qui eis diceret, totum ſibi exercitum Volonum viciſſe videri, quòd hoſtes † fugiſſent: & ſic eos & ſua fide & ipſorum metu exoluros recepit. *fuiſſent*

Hannibal poſt prælĩ, quo ingẽtem cladẽ ad Traſimenũ Romani acceperunt, cũ ſex millia hoſtiũ, interpoſita pactione, in poteſtatem ſuã redegiſſet, ſocios Latini nominis, benignè in ciuitates ſuas dimiſit, dictitans ſe Italiæ liberãdæ cauſa bellũ gerere, eorũmq; operaaliquot populos in deditionẽ accepit.

Mago cum Locri obſiderentur à Criſpino, claſsis noſtrę pręfecto, diffudit ad Romana caſtra rumorem, Hannibalem cęſo Marcello ad liberandos obſidione Locros, venire: clam deinde equites emiſſos, iuſsit à mõtibus, qui in conſpectu erant, ſe oſtendere: quo facto effecit vt Criſpinus Hãnibalem adeſſe ratus, conſcenderet naues ac fugeret.

Scipio Aemilianus ad Numantiam, omnibus non cohortibns tantum, ſed centuriis ſagittarios & funditores interpoſuit.

Pelopidas Thebanus, cum à Theſſalis in fugam verſus, flumen in quo tumultuarium fecerat pontem liberaſſet, ne ſequentibus hoſtibus idem tranſitus maneret, nouiſsimo agmini præcepit, incenderent pontem.

Romani cùm Campanis equitibus nullo modo pares eſſent, Q. Neuius Centurio in exercitu Fuluij Flacci Procoſ. excogitauit, vt delectos ex toto exercitu, qui velociſsimi videbantur, & mediocris ſtaturæ erant † parmulis non amplis, & galericulis gladiuſque, ac ſeptenis ſingulos haſtis quaternorum circiter pedum armare, eóſque adiũctos equitibus, iuberet vſque ad mœnia prouehi: deinde ibi poſitis noſtris equitibus incipere inter hoſtium equitatũ præliari: quo facto, vehementer & ipſi Campani afflicti ſunt & maxime equi eorum, quibus turbatis prona noſtris victoria fuit. *ſpeculis*

P. Scipio in Lydia cum die ac nocte imbre continuo vexatũ exercitum Antiochi videret, nec homines tantum aut equos deficere, verùm arcus quoque madẽtibus neruis inhabiles factos, exhortatus eſt † fratrem, vt poſtero, quàmuis religioſo die, committeretur prælium: quam ſententiam ſecuta victoria eſt. *ſuos*

Catonem vaſtantem Hiſpaniam, legati† Ilergetum qui ſociorum populus erat, adierũt oraueruntque auxilia: ille ne aut abnegato adiutorio ſocios alienaret, aut diducto exercitu vires minueret, tertiam partem militum cibaria parare, & naues aſcendere iuſsit, dato præcepto, vt cauſati ventos, retro redirent: præcedens interim aduentantis auxilij rumor, vt Ilergetum excitauit animos, ita hoſtium conſilia diſcuſsit. *Ilcigetum*

C. Cæſar cùm in partibus Pompeianis magna equitum Romanorum eſſet manus, eáque armorum ſcientia milites conficeret, ora oculóſque eorum gladus peti iuſsit, & ſic aduerſam faciem cædere coëgit.

Vaccei, cum à Sempronio Graccho collatis ſignis vrgerentur, vniuerſas copias cinxere plauſtris, quæ impleuerant fortiſsimis viris, muliebri veſte tectis. Sempronium quoque, tanquàm aduerſus fœminas, audentius ad obſidendos hoſtes conſurgentem, hi qui in plauſtris erant aggreſsi fugauerunt.

Eumenes Sardianus ex ſucceſſoribus Alexandri, in caſtello quodã clauſus,

 quo exerce

quo exercere equos non poterat, certis quotidie horis ita suspendebat, vt posterioribus pedibus innixi, prioribus alleuatis, cum naturalem assistendi appe tunt consuetudinem, ad sudorem† vimque crura iactarent.

vndique

M. Cato, pollicentibus Barbaris duces itinerum, & insuper præsidiũ, si magna summa eis promitteretur, non dubitauit polliceri: quia aut victoribus ex spoliis hostilibus poterat dare, aut interfectus exoluebatur promissio.

Q. Maximus transfugere ad hostes volentem Statilium nobilem clarę ope ræ equitem, vocari ad se iussit: eique excusauit, quòd inuidia commilitonum, virtutes illius ad id tempus ignorasset. Tum donato et equo, pecuniã insuper largitus, obtinuit vt quem ex conscientia trepidũ accersierat, lætũ dimitteret, & ex dubio in reliquum non minus fidentem quàm fortem haberet equitem.

Philippus, cum audisset Pythiam quendam bonum pugnatorem, alienatum sibi, quòd tres filias inops vix aleret, nec à rege adiuuaretur, monentibus quibusdam vti eum caueret, Quid si, inquit, partem ęgram corporis haberem, abscinderem potius quam curarem? deinde familiariter secreto elicitum Pyrhiam, accepta difficultate necessitatum domesticarum, pecunia instruxit: ac meliorem fideliorémque habuit, quàm habuerat antequàm offenderet.

Quin. Seruilium.

T. Quintus Crispinus, post infaustam aduersus Pœnos dimicationem, qua collegam Marcellum amiserat, cum cõperisset potitũ annulo interfecti Hannibalem, literas circa municipia totius Italiæ dimisit, ne crederent epistolis, si quæ Marcelli annulo obsignatæ perferrentur: monitione consecutus vt Salapia & aliæ vrbes frustra Hannibalis dolis tentarentur.

Post Cannensem cladem, perculsis ita Romanorum animis, vt pars magna reliquiarum nobilissimis autoribus deserendæ Italiæ iniret cõsilium, Publius Scipio adolescens admodum, impetu facto, in eo ipso, in quo talia agitabãtur cœtu, pronunciauit, manu se sua interfectũrũ, nisi qui iurasset non esse sibi mentem destituẽdæ reipublicæ: cunq; ipse se primus religione tali obligasset, stricto gladio mortem vni ex proximis minatus, nisi acciperet sacramentũ: illum metu, cæteros etiam exemplo coëgit ad iurandum.

Volscorum castra cum propè à virgultis syluáque posita essent, Camillus ea omnia, quæ conceptum ignem, vsque in vallum perferre poterant, incẽdit, & sic aduersarios exuit castris.

Publius Crassus bello sociali eodem modo propè cum copiis omnibus interceptus est.

Quintus Metellus in Hispania castra moturus, cum in agmine milites con tinerent se in castra, Hermocrates detentos eos, postero die habilioribus iam suis tradidit, bellumque confecit.

Milciades cùm ingẽtem Persarum multitudinem apud Marathonem fudisset, Athenienses circa gratulationem morãtes cõpulit vt festinarent ad opẽ vrbi ferendam, quam classis Persarum petebat, cũque præcurrisset impleſſetq; mœnia armatis, Persæ rati ingentem esse numerum Atheniẽsium, & alio milite apud Marathonem pugnatum, alium pro muris suis opponi, circumactis ex

ctis extemplò nauibus Asiam repetierunt.

Pisistratus Athenensis, cùm excepisset Megarēsium classem, qua illi ad Eleusin noctu applicuerant, vt operatas Cereris sacro fœminas Atheniensium raperēt: magnaq; ædita cæde eorum vltus esset suos, eadem quæ ceperat nauigia Atheniensi milite compleuit, quibusdam matronis habitu captiuarum in cōspectu locatis: qua facie decepti Megarenses, tanquàm suis & cum successu renauigantibus effusi obuii, inermesque, rursus oppressi sunt.

Conon dux Atheniensium, victa classe Persarum apud insulam Cypron, milites suos captiuis armis induit, & iisdem barbarorum nauibus ad hostem nauigauit in Pamphiliam apud flumen Eurymedonta. Persæ quia & nauigia & habitum superstantium agnoscerent, nil cauerunt: subitò itaq; oppressi, eodē die, & nauali & pedestri prælio victi sunt.

Finis.

AELIANI DE INSTRVENDIS ACIEBVS OPVS AD DIVVM Hadrianum, à Theodoro Thessalonicense latinum factum, & Antonio Panormitæ Alphonsi regis præceptori dicatum.

PRAEFATIO.

SCientiam Græcis acierum instruendarum solitam, diue Hadriane, quam ab Homeri vsq; temporibus sumpsisse initium certum est, literis complures mãdauerũt autores superiores, qui parùm eam quã nos habere in rebus mathematicis credimur, disciplinam tenuere. Quam ob rem, pace omnium dixerim, ita persuasus, de hac eadem tractare sciẽtia volui, vt posteros nostra potiùs quàm illorum antiquorũ præcepta lecturos considerem: tamen quòd Romanã huiuscemodi rei facultatem ac peritiam, vt verum fatear, ignorarẽ, diu dubitaui an rem repetere in vsumq; reuocare deberem, iam lapsam, desitam, & forsan minimè propterea vtilẽ, ob eam doctrinã quam tui Romani inuenere: sed cùm ad diuum Neruam patrem tuum salutandi visendiq; gratia Formias venissem, diésque nonnullos apud Frõtinum virũ consularem insignem, & rei militaris perirum, diuerterem, intellexi sanè nõ minus studii ab eo ipso græcè impendi quàm Romanè scientiæ militari, atque ita negligendũ: præterea quòd de acierum instructione more Græcorũ docere nõ censui, ratus scilicet nũquam apud Frõtinũ posse id studiũ seruari, nisi haud deterius eo genere ordinandi, quod Romani exercẽt, haberetur. Formã igitur operis quam notaueram quidem aliquando literis, sed nũquàm edere ausus sũ, propter tuam summam peritiam & virtutem, qua facile omnes qui copiis vnquam imperauerint antecellis, modò perficiendam expoliẽdãq; repetii ea cum diligentia, vt prę omnibus veterum autorũ Græcorum operibus posset meo iudicio comprobari. Nam dilucidè quidem ordinateq; expositionis ratione futurum ita affirmauerim, vt qui opus hoc legant, lõgè & pleniùs possint doceri & faciliùs, quàm ex iis quæ antiquiores reliquerunt: sed quanquam hoc ita est, tamẽ nõ sine pudore summaq; retractione mittere opus militare ad te poteram, tam multorum magnorumq; bellorum magistrum atq; Imperatorẽ: haud enim fieri potest quin hæc tenuiora videãtur, si cum tuis cõferri volueris. At si vt peregrinam sciẽtiam & rationum elegantiusculam quandam legeris commentationem, credo nonnihil capies delectationis, præsertim si in his vel Alexandri Macedonis ingenium ac studium militare contempleris. Summas autem & veluti capita eorum quæ explicantur præposui omnium, vt quando per tuas occupationes minùs plura legere liceat, paucis quæ liber cõtinet intelligere posses & quæ placuerit legere, facilè sine vlla iactura temporis inuenires.

Primus

PRimus omnium quos nouerimus poëta Homerus acierum instruendarum scientiam tenuisse, ac homines ea præditos facultate probasse laudauisséque videtur. Quale illud de Menestheo carmen legimus, Nulla quidem huic similem mortalem protulit ætas: Ordine qui Martis turmas equitémque locaret. Et quidem de Homerica disciplina armorum legimus opera Stratoclis, Hermiæ, & Frontini nostræ ætatis viri consularis: sed latius Aeneas genus id instruendi exposuit, qui de tota quoque re militari satis operum edidit, quæ Cyneam Thessalum redegisse in breuitatem cōstat. Pyrrhus etiam Epirota quemadmodum copiæ instrui deberent, scripsit: & Alexander eius filius, Clearchus, itémque Pausanias, Euangelus & Polybius Megalopolitanus, vir in vario literarum studio delectatus, & Scipionis familiaris. Ad hæc Eupolemus atque Iphicrates, Posidonius Stoicus etiam artem instruēdarum acierum scripsere, pluresque alij, aut prima quædam imbuendi erudimenta edidere, vt Bryon, aut pleniores tractatus, quos Topicos à denotatione locorū inscripserunt. Verum enumerare omnes qui aliquid de re militari scriptū reliquerunt, longum & superuacuum est: omnium tamē opera legi, & quid de iis iudicē dicam: omnes fere ita mihi vnanimiter scripsisse, quasi docere homines vellent non ignaros, sed satis earum rerum peritos, quas explicare statuerent. Quod igitur nobis incommodum, cum primum rei huiusmodi disciplinā affectaremus, occurrebat, vt neque præceptores nostræ ætatis idoneos haberemus, neque satisfacere posse veterum illa præcepta putaremus, id pro viribus enitemur, ne aliis eueniat committamus: quamobrem quoties minus sententiam nostram verbis satis exprimere possumus, adiumento vtimur figurarum descriptionis: vt ipse conspectus visu intelligentiæ subueniat. Nusquàm tamē antiquorum autorum vocabulis vti omittam, vt qui primus his nostris erudimentis imbuatur, nihil postea peregrinum sibi sonare arbitretur, cum illorum opera audiet. Credo autem neminem fore, qui nostra hac via & ratione institutus, nō facile veterum quoque omnia possit opera intelligere. Vtilem omniū maxime disciplinam hāc esse intelligi ex iis licet, quæ Plato philosophus in eo opere quod edidit de legibus, disserit. Cretensium enim legumlatorem ita leges condidisse affirmat, tanquàm homines semper parati essent ad bellum, atque in procinctu dimicādi consisterent: omnibus nàque inter se vrbibus bellū geri, quod nō aliquo præcone aut feciali, sed ab ipsa rerum natura indiceretur. Quod cum ita sit, quęnam alia esse potest disciplina vel potior, vel humanę vitæ commodior quàm hæc rei militaris? Initium verò sumendum ab iis censeo quæ absolutè ad bellum atque perfectè apparantur, quarum duplices esse copias nouimus: Aut terrestres enim aut nauales. Terrestres quæ terra prælietur, Nauales quæ mari aut fluuiis classe decertent. Sed de instructione naualis ordinis alias, nunc quæ ad terrestrem pertinent expeditionem exponemus. Hominum igitur quos ad bellum colligimus numerus ita constat, vt partim bellatores sint, partim imbelles, tantum ad vsus necessarios bellatorum & ministeria accōmodati. Bellatores ij sunt qui ad decertandū instruuntur, armísque

Homerus.

aduersarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, vt medici, vt tabernatij, vt serui, & cæteri qui exercitum ministerij causa sequuntur. Bellatorum *Pedites & Vectores.* alij pedites, alij vectores. Pedites qui pedibus in terra enituntur: Vectores qui aliquo fetantur vehiculo: quorum duplex est genus. Nam alij equis, alij elephantis vehuntur: quinetiam quíe quo vtuntur, seorsum in duas partes distinguuntur: quippe qui aut in curribus constent, aut equis ipsis insideant: hę sunt vniuersi generis differentiæ. Membrum pedestre atque equestre multiplex est: quod verò in elephantis & curribus versari ꝓposui, nulla euariat differētia. Pe- *Armati grauis armaturæ.* destris itaque ordo in partes digeritur tres, Armatos, Velites, Peltatos. Armati grauissimis inter pedites armis vti consueuerūt more Macedonum, & ob eam rem grauis armaturę dicuntur, ac nomen illud Armati speciale accipiunt. Nā *Velites.* scutum amplius & rotundum gerunt, & hastam longiorem. Velites leuissime omnium armantur, quocirca vel expeditos nuncupari eosdem licuit: non loricam induunt, non ocrea muniuntur, non clypeum aut scutum graue gerere soliti sunt: sed telis tantum vtuntur aut sagittis, iaculis, lapide aut ex funda, aut *Peltati. Pelta.* ex manu. quo in genere Argili telum ponendum est. Peltatis similis Macedonicæ illi armatura in vsu est, sed leuior. Nam & pelta scutum paruum leuéque est, & conti eorum lōge sarissis sunt breuiores. denique genus id armaturæ locum inter velites & armatos tenere apertum est, videlicet grauius quàm velites, leuius quàm armati: quamobrem sunt complures qui eos cum velitibus *Leuis armatura.* iungant, & vtrosque vocare velint leuem armaturam. *Equestres copiæ.* Equestres copiæ quæ à quadrigis seiungi & per turmas locari debent, modo armandi inter se distant. Pars enim armis tota obsepta est, & hinc cataphracti nomen sortita est, pars *Cataphracti.* nō tota armis integitur. Cataphractos igitur intelligi eos volo, qui nō solū sua corpora, sed etiam equos lorica vndique muniunt. Partis autem nō cataphra- *Hastati & contati.* ctæ, alij hastati habentur, alij ferentarij. Hastati qui manus conserunt, & cominus hasta decertant, quorum alij scutum gerunt, & inde scutati dicuntur. Alij sine scuto hasta impugnant, qui nomine speciali Hastati vocantur, & contati. *Ferentarij.* Ferentarij equites ij dicuntur, qui eminus solent dimicare: quorum alij iaculis, alij arcu vtuntur. Iaculantur quos Tarentinos vocamus. Arcu vtuntur qui *Scythæ. Tarentini.* equites sagittarij, & à nonnullis Scythæ etiam vocantur. Tarentinorum duo sunt genera, nā alij lōgius iaculātur, & ob eā rem equites iaculatores dicuntur, & Tarentini speciali vocabulo. Alij cū semel aut bis iaculum miserint, quo leuiori vtuntur, manus de cætero cū aduersario conserunt, & cominus pugnare incipiunt, nō secus quàm quos hastatos appellari retulimus. Leues hos nominati solitum ęst. Ergo Tarentinorum alij, Tarentini nomine suo vocantur, qui de longè iaculari consueuerunt: alij leues, qui pugnā cominus subeunt. Exposui genera copiarum numero IX, armatos, peltatos, velites, equites hastatos, equites iaculatores, equites sagittarios, equites cataphractos, currus, elephātos: sed cum phalanx quęque, collegia, præfecturas, ordines, numerúmque idoneū contineat atque etiam verba sortiatur, quæ tum ad præcepta quotidiani exercitij, tum ad prælium ipsum accommodētur, de his singulis doceamus necesse est. Primum igitur in hac disciplina & præcipuū est, vt ex multitudine hominum

minum

minum quam fusam inordinatámque acceperimus, idoneos eligamus, & locis conuenientibus instruamus, hoc est, decuriemus, & condecuriemus, atque vt numerum statuamus copiarum, qui modicè commodéque ad belli ratione & vsum suppeditet, quippe cum & in itinere, & in castris, & in prelijs ipsis instructum haberi exercitum sit perquam vtile. Iam sæpius magnas copias inordinatas à paucis ordinatis militibus profligatas legimus: quamobrem Aeneas ita genus id disciplinę definit, vt sciētia sit bellicæ motionis. Polybius verò sciētiam esse inquit, qua homines militari ordini admittantur, decurientur, cōdecurientur, denique aptentur & erudiantur ad belli vsum & rationē. Decuriare igitur est decurias instituere. Est autem decuria numerus hominū, qui à duce vno positione simplici subinde deductus serie, cesset vel in octaū vel in duodecimū vel in decimumsextū. Numerus enim decuriæ variè ad hunc modum à diuersis autoribus datur. Verum in re nobis proposita sexdecim describātur: cum hic numerus, tum ad phalāgis lōgitudinē modicè habeat, tum, si vsus aliquādo exigat altitudinē, vel duplicari in xxxij. vt augeatur, vel dimidiari, vt in viij. diminuatur, nihil postpositis expeditis militibus esse possit impedimento. Nam siue iaculatur siue funda aut arcu vtantur, facile suo iactu altitudinē phalāgis exuperēt. Optimus cuiusq; decuriæ preponi & ductor cæterorum omniū esse debet, qui & decurio, & decanus, & dux, & primus, & præstes nūcupatur. Vltimum decuriæ tergiductorē vocamus. Totā verò ipsam decuriā, ordinem, versum & decaniā, nonnulli etiam enomotiam, quasi auctorationem à sacramento militari appellant. Sed sunt qui enomotiam, quartam esse decuriæ partem asserant, præfectúmque enomotarcham præponant. Duas item enomotias dimœriam, quasi bipartitam vocant, & principem Dimœritam, ita vt semidecuriam dimœriam quoque liceat vocitari, & semidecurionem Dimœritam, qui secūdus decuriæ est: nam qui proxime decurionem postponitur, substes dicitur, qui vero hunc sequitur, præstes. Item substes qui proximus ab hoc præstite est, ac deinceps in hunc modū præstes substésque locatur, vt ordo totus ex præstitibus & substitibus positis alternatim cōficiatur. Vnde merito decuriam ita quoque definiunt, vt versus sit ex primis secūdísque pro virtute institutis, atque vni decurioni obtemperantibus. Condecuriare, est primæ decuriæ secundam ita apponere, vt lateri primi versus decurionis, decurio secundi versus respondeat, & lateri substitis primi decurionis, substes primus secundæ decuriæ, ac deinceps ad hūc modum. Astes verò is dicitur qui ita appositus viget, verbi gratia, decurionis primæ decuriæ astes, decurio secūdę decuriæ est, & substitis primæ, substes secūdæ, itaq; deinceps: quoties igitur post secūdam decuriam tertia & quarta & reliquæ deinceps aduciuntur, talis cōstructio cōdecuriatio dicitur, totáque coagmētatio phalāx, siue legio. Cuius longitudo prima decurionum ordinatio est, quæ & frons, & facies, & acies, & iugum, & os, & duces, & pręstites, & primi decuriarum vocari solita est. Quantū verò phalangis ponē frontem ad tergi vsque ductores porrigitur, id altitudo nominatur. Stare per directum in longum astites, iugare dicitur. Stare per directum in latum præstites substitésque, versare vocabulum accipit. Phalanx seorsum in

Decuria.

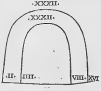
in primas summásque partes duas à fronte per totam sui altitudinem secatur, quarum altera cornu dextrum & caput vocatur, altera cornu lęuum & pes dicitur: qua autem longitudo ita secatur, oris & vmbilici nomine vtimur.

id est, sectura ipsa dimetiens

Post armatorũ phalãgem ponè leuis locatur armatura. Equites verò ab hac loco tertio statuũtur: fieri tamẽ potest, vt vsus vel secus dispon interdũ exigat, quod in progressu operis explicabimus. Nunc quantus armatorum atque equitũ numerus esse debeat, & queadmodũ singulos oporteat ordinari, & ordines magna cũ celeritate trãsformari necessitate incũbente cõueniat, & quęnam disciplina mouẽdi de singulis ordinibus habeatur, exponemus. Numerũ statuere certũ copiarũ nulla probabili ratione possumus. Prout enim rem suã quisq; plus minusue apparatus desiderare intelligit, ita modũ describet. Sciendum tamen eos numeros deligi oportere, qui ad ordinũ transformationẽ possint occurrere habiliores, hoc est, quoties phalãgis longitudinẽ augere, altitudinẽ diminuete, aut econtrariò agere voluetimus: quãobrem genus numeri illud probamus, quod subinde in partes æquas vsque in vnitatem possit diuidi: vnde autores qui de acierũ instructione scripsere, magna ex parte phalangem grauis armaturæ numero xvj. mil. ccclxxxiiij. institui censent oportere. Leuis armaturæ subduplo eius numeri, itẽmque huius subduplo equitũ phalangem describũt. Nam xvj. mil. ccclxxxiiij. numerus dimidiari subinde vsque in vnitatem potest. Formæ igitur descriptionísque gratia hunc ponimus numerum. Vnde fit, vt quoniã decuriã xvj. hominibus constare proposuerimus, M xxiiij. decurias cõfici necesse sit. Decuriæ in ordines digerũtur, quib' singulis vel nomen proprium inditũ est: duę nãque decurię dilochiã, velut duplarẽ quandam decuriã siue armaturã constituunt, hominũ xxxij, cuius ordinis princeps dilochita duplaris quidã decurio nuncupatur. Quatuor decuriæ tetrarchiã, quadruplarem dixerim decuriã faciunt, hominũ lxiiij, cui præest tetrarcha, quadruplaris decurio. Duæ quadruplares illę centuriã constituũt, hominũ cxxviij. decuriarũ viij. cuius pręfectus, Centurio, & à nõnullis ordinarius dicitur. Duæ centurię manipulum reddunt, decuriarum xvj. hominum cclvj. cui manipularius præest. Sunt qui genus hoc ordinis cclvj. Xenagiam à mercenario milite vocent, eiúsque principem Xenagum. In hisce singulis cclvj. hominum manipulis homines superordinarij v. habentur: Signifer, Tubicen, Minister, Pręco, Tergidux. Quadrã habere hunc ordinem formã certũ est, longitudine ad xvj. altitudinéque ad totidẽ. Duo manipuli pẽtacosiarchiam, cohortem quingentariam componunt, hominũ D. xij. centuriarum xxxij. cuius princeps pẽtacosiarcha, Tribunus minor. Duę cohortes quingentariæ † mœrarchiã, id est, cohortem milliariam faciunt, hominum M. xxiiij centuriarum lxiiij cuius præfectus † mœrarcha, Tribunus maior. Duæ millenariæ meros, hoc est, partem constituunt, hominum ij. mil. xlviij. cuius præfectum mœrarchã à parte, quasi Partarium dicimus, decuriarum cxxviij. Genus hoc ordinis nonnulli telos nuncupauerunt, præfectúmque eius telarcham. Duæ partes phalangarchiam phalangem simplarem consummant, hominum iiij. mil. xcvj. decuriarum cclvj. cuius pręfectus phalangarcha, princeps phalãgis simplaris dicitur: nonnulli

Phalanx *Chiliarchiam.* *Chiliarchos.*

nulli ſtrategiã,id eſt,præturã hũc ordinẽ vocãt:& Strategũ, id eſt,prætorẽ eius principẽ nominãt. Duæ ſimplares phalãges duplarẽ phalangẽ reddũt hominũ viii mil.cxcii,decuriarũ d xii. Sũt q ordinẽ hũc meros,id eſt,partẽ appellari velint,quod modò cornu & alã diximus nominari. Duę duplares phalãges quadruplarẽ phalangẽ coagmẽtãt,decuriarũ m.xxiiii.hominũ xvi m.ccclxxxi i. Sũt itaq; in rota phalãge ſiue legione cornua duo,phalãges ſimplares quatuor, partes octo,cohortes miliarię xvi,quingẽtariæ xxxii, manipuli lxiiii. Cẽturię cxxviii. Cẽturiæ quadruplares cclvi. Decurię duplares d xii. Decurię M xxiiii. Optimus quiſq; præfectorũ phalangum ſimplariũ in prima ſimplari,hoc eſt,in dextro cornu ſtatuit:ſecũdus virtute,in ſecũda,hoc eſt,ĩ lęuo cornu locat:tertius cũ ſecunda in lævã ponitur mediã verſus ſecturam: quartus cum prima in dextrã,hic etiã mediã verſus ſecturã. Quòd cũ prima & quarta pręfectos habeãt, primũ virtute & quartũ, ſecũda autẽ & tertia ſecũdũ virtute & tertiũ,pares vtiq; virtute ſuorum principũ cõſtant. Nam ſi in quatuor magnitudinibus inſunt proportiones ęquales,quod à prima & quarta proueniat,magnitudine id ei eſſe æquale quod fit à ſecũda & tertia,apertũ in diſciplinis mathematicis eſt. *leuũ cornu*

Prima igitur & quarta ſecundam & tertiam æquiparãt: partium quoque præfecti ita ordinantur,vt primus virtute in læuo primæ phalãgis ſimplaris ſtatuatur. Secundus in dexrero ſecundæ. Tertius in læuo tertiæ. Quartus in dextro quartæ. In ſingulis eriam decuriis quadruplaribus decuriones ita locantur, vt primæ decuriæ princeps virtute excellat,quartæ ſecundum virtutis locum obtineat,rertiæ rertium,ſecundæ quartum:ita enim virtute pares intra ſe cõſtent. cùm prima primum & quartum uirture habeat, ſecunda autem ſecundum virtute & tertiũ. Itẽ cũ in ſingulis manipulis quatuordecimæ duplares cõtineantur,hac eadẽ ratione vel in his ipſis principes ordinemus,vt primæ quadruplaris præfectus in dextro ponatur,& virtute cæteris ſit pręſtãrior. Quartæ lęuũ teneat cornu,& virtute ſecũdus habeatur. Tertię in dextro cõſtituatur,& virtute ſit tertius. Secũdæ in lęuo locetur, quarrus virtutis ratione. Hanc eandem proportionem ſiue comparationem vel in maioribus præfecturis ſeruabimus:

Cornu læuum. Sectura læua. Os & vmbilicus & media sectura. Sectura dextra. Cornu dextrum.

Phalanx i, armati, præf. i.	Præf. iij, armati, ph. iij.	Ph. iij. armati, præf. iij.	Præf. ij, armati, Phalanx ij.
dddddddddd	dddddddddd	Odddddddddd	dddddddddd
dddddddddd	dddddddddd	dddddddddd	dddddddddd
dddddddddd	dddddddddd	dddddddddd	dddddnddddd
dddddddddd	dddddddddd	dddddddddd	dddddddddd

Velites.

oooooooooo	oooooooooo	oooooooooo	oooooooooo
oooooooooo	oooooooooo	oooooooooo	oooooooooo

Equites.

yyyyyyyyyy	yyyyyyyyyy	yyyyyyyyyy	yyyyyyyyyy

NVnc de interuallis quibus armati inter se distent tũ in longum tũ in altũ, agemus. Differentia triplex est interualli. Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat. Densatus duo. Cõstipatus vnum. Densatio igitur est cum ex laxioribus arctiora reddimus interualla: atque ita per astitem substitemq́ corpus phalangis colligimus, & militem vniuersum facimus tum in longum tum in latum adductiorem, verùm ita vt recipere possit immutationem. Cõstipatio est quoties phalanx per astitem ac substitem arctiùs sese colligit, quam modò densari retulimus, adeò vt ob frequentiam militis nulla vel dextrorsus vel sinistrorsus possit fieri declinatio. Densatur, cùm phalangem duci in hostes placet imperatori. Constipatur, cùm hosti aggredienti resistẽdum in robore est. Cùm itaque frontẽ phalangis decuriones M xxiii compleant, ii certè ordinati, cubita iiii mil. xcvi lõgitudinis occupabunt, hoc est, stadia, x & cubita xcvi Dẽsati stadia quinque, cubita xlviii. Constipati stadia occupabunt ii, & semis, & cubita xxiiii. Armabitur phalanx scuto & hasta. Scutum optimum quod Macedonicum, æneum, mediocriter cauum, ad octo dodrãtum magnitudinẽ. Hasta nulla cubitis octo breuior, lõgissima, quæ eatenus sumi potest, quatenus tenere miles & vti facilè valeat. Decuriones vtpote duces decuriarum phalangis, optimos esse omnino cõuenit, ita vt & statura & viribus corporis præstantiores cæteris sint, & rei militaris peritiores. Hoc enim iugum phalangem continet vniuersam, & in vsu præcipuum est. Vt enim gladius pondere sui ferri posterioris & mole, aciem efficaciorem præstat, idem in phalange existimandum esse, vt pro acie ac oris cuiusdã robore ipse sit ordo decurionũ. Pondus autẽ & molẽ & magnitudinis additamentum afferat constituta in tergo militum multitudo. Curandum quoad fieri potest, vt etiam iugum secũdum milite constet idoneo. Nam eius quoque ordinis ista in frontem prominet, & adiũcta priori vtilis ex propinquo est, & vel desiderato vel sauciato decurione, secũdus se in parte pri-

ore

re constitués, ordinis incolumitatem seruabit. Tertium item iugum & quartū & reliqua deinceps pro virtute instituemus, vt qui deterior sit, is subinde posterior collocetur. Macedonica phalanx inexpugnabilis & intolerāda hostibus habita est genere suo instructionis & ordinis. Miles enim armatus vel in duobus cubitis stat quoties densari imminens prælium postulat. Sarissę longitudo ad cubita xiiij, quorum duo manus auferunt, reliqua xij prominent. Itaque fit vt secundi suas sarissas super armatos iugi prioris prominentes, ad decē cubita babeāt: tertij ad octo, quarti ad sex, quinti ad quatuor, sexti ad duo. Ab his nulla item sarissa primum superat iugū. Quod cum per singulos iugi primi sarissæ quinque aut sex promineant, species formidolosa existat, consentaneū est. Miles item firmus ac robustus cōstat quinque sexque sarisis obseptus, & tot tantisque fultus innixúsque facultatibus commilitonum. Quinetiam qui post sextum positi sint iugum, & si minus sarisis agunt, tamen pōdere sui corporis prominentes, augent vires totius phalangis & facultatē, nec fugiendi vllam ducibus & præstitibus relinquunt occasionem, nonnulli hastam posterioris militis longiorem quàm prioris sumi idcirco voluerunt, vt etiā qui in tertio & quarto iugo locati essent, spiculis suis pari fronte hostem possent excipere. Tergidux superordinarius singulorum ordinū prudens peritúsque esse debet, qui prouideat & procuret quēadmodū milites ordinis totius versent inter sese atque iugent: & recedentes vel metu, vel aliqua alia causa, prohibeat, & restitui cogat in ordinē: atque etiā cum constipandū sit, cōpellat militē, cogátque, si vsus exigit, in arctū quàm maxime adduci. Ita enim fit, vt vires & robur phalanx accipiat. Quas ob res non modo in fronte, verùm etiam in tergo legionis principem & ducem aliquem statui, necessarium ducimus. Hæc de decuriatione armatorum phalangis dixisse sufficiat. Nunc de velite. Instruet imperator suum velitem pro paratu ex consilio hostiū, modo in fronte, modo in dextra, modo in leua, nonnunquā etiam in tergo, videlicet quemadmodum res vsúsque exigit. Nos exempli gratia sic instruimus.

Macedonica phalanx. Sarissę Macedonicæ.

Tergidux superordinarius.

Decurias quoq; in ordine velitū statuemus M.xxiiij, videlicet totidē quot phalāx contínet armatorū: vt sub prima armatorū decuria, prima velitū ordinetur, & sub secunda secunda, & deinceps sub singulis singulę cōstituantur, non tamen ex xvj hominibus has instituemus, sed ex viij, ita vt M. xx iiij decuriæ cōpleant hominū viij mil.cxcij. Nomina eorū & ordines ita accipe. Quatuor decurias velitū systasin, id est, cōstitutionē vocamus, hominū xxxij. Duas cōstitutiones pentecontarchiā, semicenturiam dixerim, hominū.lxiiij. Duas semicenturias, centuriā: hominū cxxxviij. Inesse singulis centuriis debēt superordinarij quinque, Signifer, Tergidux, Tubicen, Minister, Preco. Duas centurias psilagiā à ducētis velitibus, quasi velitariā, vel expeditariā nominamus, hominū ccxlvj. Duas velitarias xenagiam à mercenario milite, velut mercenariam dicimus, hominum D xij. Duas mercenarias systema, tanquam constitutorium appellamus, hominum M xxiiij. Duas constitutorias epixenagiam ceu admercenariam, hominum ii. mil. xlviii. Duas admercenarias stiphos, hominum iiij. mil. xcvj. Duo stiphœ epitagma, velut addiram legionem, decu-

Superordinarij.

decuriarum M.xxiiij.hominum viij.mil. cxcij.In his quoque superordinarios viij.inesse solitum est,quorum iiij Epixenagi,hoc est,duces siue principes admercenariæ illius habentur, reliqui Systematarchæ præficiunt principes seu præfecti eius quam constitutoriam interpretamur.Iaculatores sagittarij,& omnes qui aliquo teli genere vtantur,vtiles ad eam rem esse constat,vt prælium exordiantur,hostem prouocent,feriant,saucient eminus,& prosternant: fundant aciem,repellant equitem,cogant aduersarium procursantem loco cedere,explorent,perlustrent quæ loca suspecta,locent insidias: hi denique & primum certamen subeunt,& vnà cum cæteris pugnant: & quâquàm cæteri defierunt,ipsi perseuerant in dimicatione:omnino genus hoc militum cum operam præstet celeriorem agatque eminus,multa efficere potest & præclara.

De Acie Equestri.

Equitum acies autores superiores,aut quadratas,aut parte altera longiores,aut Rhombi cuneíve gerentes speciem,tradidere.Sed nemo suam ferè satis expressit sententiam. Quamobrem nos descriptione etiam figurarum, formas explicabimus acierum ipsas, quò possint facilius percipi. Aciebus ad Rhombi similitudinem formatis Thessalos primos vsos cōperimus,qui plurimum equitatu valuerunt,Iasone (vt ferunt) autore generis huius aciei,vtpote ad omnes vsus accomodatioris: equites enim cōstituti in hac forma vertere sese in quemuis prospectum possunt,miniméq; vel à tergo vel à latere capientur. Quippe cum prçstantiores, Rhombi latera teneant & principes,angulos regant. Stat enim in priore angulo turmæ ipsius præfectus, in dextro autem & sinistro, qui custodes vocantur lateris, statuuntur. In reliquo verò angulo ducem seu ductorem tergi locari solitum est.

Rhombus.

Cvneatis Scythę vtuntur & Thraces. Quinetiam Macédones vsi sunt suadente rege Philippo. Efficacius enim genus id arbitratum est, quàm quadratum: ob eam scilicet rem, quòd suos principes circumpositos habeat, & fronte

fronte exigua constet, & equitandi vsum per quodlibet interuallum facilem præbeat regressum & progressum celeriorem. Quippe quod minus difficiles illos circuitus habeat, quos quadratæ acies fortiuntur. Quadratis aciebus Persæ & Siculi ac plerique Græcorum vsi sunt, existimantes & ad compositionem & ad equitantium coitionem accommodatius: & omnino hoc disciplinæ genus fetuare multis in tebus præstantius. Nam & instructio, quoniam per versus ac iuga ordinetur, occurrit facilior, & principes in hoc vno formandi genere hostem vniuersi aggrediuntur.

Phalanx . Curuata.

y
y y y
y y y y y
y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y y y y y y

OPtimæ inter quadratas habentur quę duplici, tam in longum quàm in altum, numero constent. Exempli gratia, viij. in longum, quatuor in altum, aut x. in longum, v. in altum, quæ numero parte altera longiores consistunt: figura autem seu forma quadræ instituuntur. Etenim longitudo equi à capite ad caudam respectu suæ latitudinis plures eos habere debet qui per iuga ordinentur, quàm eos qui in versus se porrigant. Nonnulli triplicem esse longitudinis numerum ad altitudinis probant, scilicet ita arbitrantes fore, vt quadra forma efficiatur. Triplicem enim propemodum longitudinem habere ad suorum armorum latitudinem videmus. Quapropter cùm nouem in fronte statuant, tres in latum componunt. Haud enim fieri potest, vt equitum multitudo posteriorem eandem præstet vtilitatem, quam in pedestribus copiis, vbi scilicet ponè tenitentes, primorę continent altitudinem. Equitum nãque omnium numerus, corpus pondúsque vnum consistit. Itaque fit vt si posteriores prioribus iuncti renitantur, nihil suo impulsu proficiant. Immo vnà cum aliis labantur, & perturbatis ordinibus grauius suo errore quàm virtute hostium versentur necesse sit. Quamobrem ita euenit, vt quoties equestris longitudinis numerus æque & altitudinis constet, numerus ipse quadratus sit. Forma autem altitudinis parte altera longior. Ast quoties turmæ forma quadrata est, è contrario euenit, vt equitum numerus parte altera longior existat. *Quadratæ acies.*

Phalanx Quadrata.

RHombi formam omnium maximè necessariam venisse in vsum creditur, eo quòd præ cæteris omnibus constituto præfecto turmæ, equites qui in lateribus ordinantur, non equo suo illi præfecto iugent, sed ita subiiciantur, vt eorum capita iuxta armos equi præfecti apponantur. Interuallísque inter sese iustis equites tum dextri, tum lęui, tum etiam posteriores discernantur, ne frequentia turbet ordinem, cum equi imminiotes in proximos sibi equos conuersi calcitrent, & militibus vulnera infligant. Autores autem huius generis aut ita disponunt, vt equites & versent & iugent: aut ita vt versent quidem, sed non iugent: aut ita vt iugent, sed non versent. Quæ singula quemadmodum se habeant dicā. Qui Rhōbos simul & versare & iugare voluerunt, mediū & maximum iugum turmæ, numero impari statuūt: vt xi. aut xiij aut xv. cui ex parte vtraque, priore, inquam, posterioréque adiungunt binario primis illis pauciores: verbi gratia, si maximum illud iugum equitibus constet xv. addita iuga vtrinque denis aut ternis componunt, & quæ item post hæc vtrinque adiungunt, denis singulísque conficiunt, atque ita binario subinde pauciores adiiciunt, dum singuli relinquantur, totáque turma equitibus consumetur cxiij.

Rhombus qui versat & iugat.

RHombum dimidiatū & iam transformatum in triquetrum, cuneum seu rostrum vocamus. Quapropter cunei quoque forma perinde explicata iam est: quod aciei genus cùm suum medium exiens in acutum habeat, & motum facilè quorsum velit sortiatur, expeditè admodum vel † molem posteriorem sua cum fronte circumagit, & celeriter potest immutari.

laxitatem

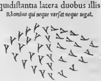
Cuneus

Cuneus qui versat & iugat vel rostrum.

Alij ita instruxere, vt equites qui rhombum conficerent, neque versarent neque iugarent. Ita enim & conuersiones & transitiones equitum posse facilius fieri existimarũt, cum non ante, non ponè, non à latere quicquam impediret. Statuunt primum præfectum turmæ, mox ad eius vtrunque latus adiungunt singulos loco submissiore, vt quod dictum iam est, capita iunctorum equorum iuxta armos prepositi equi ordinentur. Et primus ordo qui duo latera rhombi contineat numero impari, xj. equitibus conster, præfecto medio constituto, quinis autem in vtrãque partem suppositis. Deinde † iugi principem post turmæ totius præfectum collocant. Tum in eius partem vtramque simili ratione quaternos subiiciunt, vt totus secũdi ordinis numerus nouenarius sit, binario minor priore: & quasi duo æquidistantia latera duobus illis rhombi lateribus primis constituantur. Mox tertium septenario describunt, atque ita subinde binario diminuentes, in vnum vsque deueniunt. Et hæc turma equitibus constat xxxvj. Hoc genere Polybius vtitur, sed numero hominum lxiiij. & forma literæ λ deorsum inuersæ v. ζυγάρχην

Rhombus qui neque versat neque iugat.

Svnt quæ ex versantibus quidem, sed nõ præterea ex iugantibus constent, quæ ad hunc modum constituuntur. Versu aliquot equitibus instituto, quorum primus præfectus sit turmæ, vltimus autem tergiductor, in eius latus vtrumque versus alios numero hominum vnitate minores disponens, qua eques per interiecta interualla distat ab equite. Quòd si in primo decem sint equites, vterque appositus nouenis cõstabit, & rertij octonis, atque ita numerus subinde decrescet, dum in vnum deueniat: sic enim fieri potest, vt equites inter se versent quidem, sed non iugent. Vtile genus quoque id disponendi est ad declinationes, quas agi in vtrumlibet latus solitum est.

Vocatur autem quæ ad dextram fit, in hastam declinatio: quæ autem ad læuam, in habenam.

Turma ex versantibus.

Præfectus.

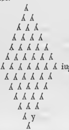

Rhombus versans non iugans.

Tergiductor.

At si turma ex iugantibus quidem, sed non ex versantibus consistere debeat, in hunc modum dispones, medium & maximum iugum numero constitues impari. Cætera autẽ subinde per media interualla adiũges, quemadmodum in superiore turma proposui, atq; ita efficietur, vt turma ex iugantibus tantum consistat.

Turma ex

iugantibus.

TVrmas vario modo vt etiam leuem armaturam statuimus: aut enim ante phalangem, aut in latere, aut post leuem armaturam: sed nos describendi exempli gratia post leuem locauimus. Et prima equitibus constet lxiiij. cuius primum iugum equites compleant xv. secundum xiij. tertium xj. & reliqua subinde binario vsque in vnum decrescant. Signum is feret qui in secundo iugo à læua principi iugi astat. Omnes turmæ numero lxiiij. statuentur, e-
xcvj. quites iiij. millia † cxvj. Duæ turmæ Epilarchiam, hoc est, turmam duplarem constituunt, equitum cxxviij. Duæ duplares Tarentinam reddunt, equitum cclvj. Duæ Tarentinæ magisterium, equitum D xij. Duo magisteria Ephipparchiam duplare magisterium, equitum M xxiiij. Duplicatum duplare magisterium telos, equitum ij. mil. xlviij. Duplicatum telos epiragma, id est, summam ordinis siue agminis facit, equitum iiij. mil. xcvj. Explicatæ iam sunt variæ sententiæ veterum, quemadmodum turmæ instruantur, sed quoniam in his magnam differentiam esse constat, non sine delectu vti debemus, sed quotidianis exercitiis sæpius experiri genera instruẽdi singula. Itaq; secure in

prælis

prælus quod facilius commodiusque probetur, admittere officium est. Quid enim stultitius quàm cùm minimis de rebus homines, diligenter inquirant, ambigât, perscrutentur, de his tam amplis, tam necessariis nó antè periculum facere accuratissimè velint, quàm certamina subeant. Quod tamé genus turmæ probaueris, id licet & augere numero hominum, & minuere.

De curruum & elephantorum institutione quanquàm visus eorum rarus est, tamen doctrinæ gratia plenioris, exponam nomina, quibus autores superiores vsos comperio. Duos currus zygarchiam, id est, parilem vocant. Duas pariles, coniugationem. Duas coniugationes, episyzygarchiam, duplarem coniugationem. Duas duplares, harmatarchiam currulem. Duplicatam currulem, cornu. Duplicatum cornu, phalangem. Pluribus vti phalangibus curruum licet, vocabulis iisdem quæ modo exposui. Curribus autem ipsis aut expeditis, aut falcatis vsos comperimus. In ordine elephantorum qui vni præest elephanto, zoarchus ab animalis præfectura vocatus est: qui duobus imperat, Therarchus à fera, quasi feratius, & constitutio talis Therarchia, feratia. Qui quatuor dominatur, epitherarchus, duplicaris feratius: & hæc constitutio epitherarchia, duplaris feraria. Qui octo præfectus est, ilarcha, hoc est, turmę princeps, & constitutio ista ilarchia, turmę præfectura. Qui sexdecim præest, elephantarcha, id est, elephantorum præfectus: & constitutio elephantarchia, præfectura elephantorum: qui triginta duobus imperat, ceratarcha, id est, cornu præfectus: & constitutio, ceratarchia, cornu præfectura. Quod autem ex lxiiij. constat, id phalangem vocamus elephantorum, cuius præfectus† Elephantarcha vocatus est. Phalangarcha.

Geneta perfectarum copiarum, & nomina cõstitutionum & ordinum exercitus omnia in hûc modum notata animaduertimus, vocabula de cetero quæ in præceptis versantur explicasse vtile est: vt iam pridem milites quid quodque significet certiores, facilè quæ per aciem imperantur, intelligere possint & facere. Est quod declinatio appelletur, cuius duplex est genus: aut enim in hastam, aut in scutum. Immutationem item dicimus, & conuersionẽ, & reuersionem, & inflexionem. Ad hęc versare, iugare, reddere in attectum, euoluere, duplicare. Addo inductionem, dextram deductionem, leuam deductionem. Phalangem transuersam, phalãgem attectam, phalangem obliquã. Intercalationem, præpositionem, impositionem, suppositionem, postpositionem, appositionem. Quid quodlibet eorum significet breuiter exponam. Declinatio

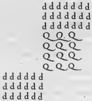
Nec ignoro, non apud omnes autores pręcepta eisdem esse nominibus tradita. Declinatio est motio militum singulorum cùm vel in hastam, hoc est, dextrorsum sese conuertunt, vel in scutum, hoc est, sinistrorsum. Quod commodè agitur, quoties hostes existunt à latere cornu, vtique superandi aut aduersi itineris gratia, aut ob aliquem vsum alium quemadmodum singulis in rebus ostẽdam. Duplicata autem declinatio partem versus eãdem, ora militis in hostilem à tergo conatum transfert. Quæ res Immutatio dicitur, & vel in hastam, vel in scutum fieri solita est. Declinatio in scutũ & in hastam.

d d Prima statio ante declinationem.
ꝺ ꝺ Prima declinatio.
p p Secunda declinatio quæ & Immutatio dicitur.

Discrimen duplex notatur immutationis: aut enim ab hostibus, aut in hostes immutantur. Quamobrem immutationem ita definiunt, vt prioris aspectus translatio sit in aspectum posteriorem, hoc est, tergi aut è contrario. Immutatio igitur ab hoste, bis in hastam milite declinãte efficitur. In hostem autem, bis declinante in scutum fieri assolet. Conuersio est cùm densatis copiis per astitem substitẽmque, totum phalangis corpus tanquam hominem vnum vel in hastam vertimus vel in scutum, ita vt circa primum decurionem velut centrum omnes circumagantur, atque ita locum priorem immutent, vt aspectum dextrum accipiant, singulis substitibus & astitibus loca seruãtibus, suo hoc modo.

Discrimen.

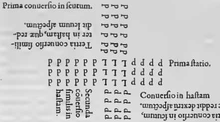
Prima statio aciei.

Reuersio anastrophe inflexio ἐπιστροφή. Reuersio est conuersionis restitutio in eundem locum, quem antè copiæ densa instructione obtinebãt, quàm conuersio fieret. Inflexio est militum ex duabus conuersionibus motio, ita vt locum accipiant posteriorem.

Eflexio est militum ex tribus conuersionibus motio, ita vt si ad hastam agantur, transeant in leuum aspectum: si ad scutum, in dextrum.

VErsare, est singulos sua in decuria è directo decurioni & tergiductori con- *Versare.* stare æqua inter sese cõseruantes interualla. Iugare, est singulos sua in decuria è directo suo astiti stare, seruantes simili modo interualla. Iugant ergo *Iugare.* præfecto primæ decuriæ omnes decuriarum præfecti. Substiti verò primi præfecti substites cæterorum omnium principum, ac deinceps ad hunc modum. Reddere in arrectũ, est militis ota ad primum aspectũ restituere. Verbi gra- *Reddere in arrectum.* tia, si miles aduersus hostes constitutus imperetur declinare in hastam, deinde præcipiatur in arrectum restitui, rursus in hostem conuerti, aduersúmque stare oportebit. Euolutionum duo sunt genera, alterum per decurias, alterũ per iuga. Vtrũque in tres digeritur species, Macedonicam, Laconicã, Choreum, quæ & Persica & Cretensis nominatur. Macedonica est, quæ primorem phalangis locum commutat, & frontem in tergũ aspectúmque posteriorẽ traducit. Laconica est, quæ locum phalangis posteriorem commutat: & pari ratione relicto primore aspectu, sumit posteriorem, tergúmque efficit frõtem. Persica illa quam & Cretensem & Choreum diximus nuncupari, locum eũdem seruat phalangis, militibus singulis commutantibus sua loca, ita vt præfectus decuriæ locũ tergiductoris accipiat, & tergiductor vicem præstet decurionis, frons'q; ex tergo aspectui posteriori reddatur. Euolutiones per iuga fieri solẽt, quoties cornua transferri ad intercisa siue secturas, & intercisa ad cornua melius est, vt mediæ copiarũ partes corroborẽtur: & aut dextræ per leuas, aut leuæ per dextras reddãtur validiores. Qui ne per maiores exercitus partes faciãt euolutiones, cauent, hoste propinquo, per minores ordines eas securius faciũt. Quẽadmodũ autẽ euolui oporteat, dicã. Euolutio per versum, quæ nomen à Macedone accipit, fieri solet, cùm decurio locũ immutat, & postpositi omnes cõuersi de hasta sequũtur, interuallis'q; isdẽ seruatis, & cõsistũt per ordinem. Genus Laconicũ agitur, cùm decurio immutatus de hasta vniuersam decuriã trãsfert, & locũ sibi parẽ alium accipit, & reliqui omnes sectãtes recto se cõstituunt ordine & aptant, aut cùm tergiductor immutatur. Primus autem subsistens conuersus de hasta ante tergiductorem se collocat, cæterísque omnes sectãtes, alter sese præ altero ponit, donec præfectus decuriæ primus cõstituatur.

Choreus ita fit, vt decurio de hasta mutatus decuriam antecedat, & cæteri omnes sequantur, dum ipse præfectus locum tergiductoris accipiat, & tergiductor præfecti. Ita per decurias euolui solitum est. Quo eodem more per iuga quoque euoluimus, quoties per ordinem euoluendum sit, vt quilibet ordo aut locum seruans eundem euoluat, ac dextrorsum sinistrorsumve traijciat. Nihiloenim secus quàm modò retulimus agi oportebit. Duplicandi duo sunt genera: Aut enim per iuga, aut per altum duplicamus. Vtrunque vel numero fit, vel loco. Numero duplicabitur longitudo, si quæ M.xxiiij. militibus constat, MM.xlviij. reddatur, insertis ex subsitub* altitudinis in militũ interualla eodẽ quem lõgitudo occupat loco: quod facimus quoties densare longitudinẽ placet. At vbi restituere placuit, euoluere sua in loca iubem* eos quos inserimus lõgitudini. Sed sunt qui genus hoc duplicãdi improbẽt, præsertim hoste propinquo, expeditasq́; copias atque etiã equites cornibus iungi, itaq́; speciẽ dari duplicationis siue duplicãdi accessione censeãt. Duplicãda est lõgitudo, quoties aut superare cornu hostium volumus, aut ne nostrum superetur, cauemus. Altitudinẽ duplicare solemus, vel addita secunda decuria primæ, ita vt secũdæ præfectus ponè primæ præfectũ proximus collocetur, secundus secundę, quartus primæ constituatur, & tertius secũdæ, sextus primæ ordinetur: ac deinceps ad hunc modum, vt tota secunda decuria primæ inseratur, & quarta simili ratione in tertiam: & omnes numero pares decuriæ in impares, vel his eisdẽ decuriis patibus per euolutionem adiunctis tergo imparium. Aut igitur ita duplicãda est altitudo, aut numero eodem seruato, milites sese longius porrigẽt, quatenus suę versum & spacium altitudinis duplicent: cùm autem restitui oportuerit, aut interiectos adiũctósve tergo milites illos, in suas decurias reuocabimus, aut spacia coartabimus quæque interuallo auximus laxiore.

TRansuersa est phalanx, quę longitudine multo productiore constat quàm altitudine. Arrecta est, quę per cornu progreditur, longè productiore altitudine constans quàm longitudine, omnino quę plus longitudinis quàm altitudinis habeat. oblongum id consueuimus nominare. Arrectum verò è directo, quod plus altitudinis quàm longitudinis habeat: quocirca phalangem quoque interpretari licet his eisdem nominibus. Obliqua est, quę alterũ cornu quod libuerit propinquum obiiciens hostibus, eóque decertans, alterum semotius teneat, manens aggrediendi opportunitatem. Intercalatio est, cùm interuallis prępositi militis, inserimus per directum aliquos ex his, quos postponi placuerat. Præpositio est, cùm vel ex vtraque parte aciei, vel ex altera tantùm fronti proponimus aliquos ratione auxilij. Impositio est, cum leuẽ armaturam interuallis alternatim phalangis totius inserimus. Postpositio seu subiectio est, cum leuem armaturam phalangi incurue postponimus, ita vt formam omnium copiarum portę triplicis speciem præferat.

SEquitur vt queadmodũ ordines conuerti ex suo loco, suæq́; instructioni restitui debent, doceamus. Cùm itaq́; ordines cõuerti in hastã assuescere volumus, pręcipitur decuriã dextri extremi quiescere: cęteras omnes per singulas declinare in hastam, dextrorsumq́; procedere, tum reddere in arrectũ: deinde

inde iuga posteriora colligere,atq; ita densato milite côuerti in hastam. Quo facto si restitui suû in locum placuerit, iubebimur immutari ad scutû, hoc est, quêque in locû vergere auersum, tum ordinem totû reuerti, hoc est, quemadmodum milite obdêsato côuersus spectauit dextrorsum,ita totû trâsferri in locû vnde côuerti inceperat. Mox decuriones quiescât,reliqui procedant per iuga. Deinde immutêtur vt vergât quorsû principio spectabât,tû decuria dextri extremi quiescat. Hæc enim suû iam obtinet locû,reliquæ omnes ad scutû declinent,& procedêtes restituâtur. Ad postremû sursum præcipitur. Itaq; suum quisque recipit locû & seruat. At si côuertere ordinê ad scutû velimus,præcipitur decuriâ læui extremi quiescere:hæc enim suâ iam habet positionem,reliquos omnes declinare in scutû,sinistroſûq; procedere, tû reddere in arrectû. Deinde iuga posteriora colligere, mox ad scutû côuerti,vt iam actum sit quod voluerimus, hinc si restituere placet non secus q̃ illos in hastâ conuersos restituemus:quippe qui rursus quêque in hastâ immutari præcipiamus,deinde ordinê reuerti,mox decuriones quiescere, & reliquos omnes procedere per iuga,tû immutari,postmodû decuriâ læui extremi quiescere,vtpote suû iam locum obtinentê:reliquas declinantes in hastâ procedere, dum iusta recipiât interualla:ad postremû reddere in arrectû, atque ita omnes suû locû recipient. Si autê inflectere ad hastâ placuerit, duas simul conuersiones ordinis faciemus. Itâq; efficietur, vt decuriones â prospectu aduerso in auersum per ordinis immutationê transeât. At cû restituere volumus, præcipitur itê ad hastâ inflectere,hoc est,duas item côuersiones ibidê ordinibus dare. Ita enim fit,vt eodê spectent decuriones,quorsum principio côstituti spectabât, antequàm vlla inflexio fieret. Hæc cû fecerimus, decuriones quiescere præcipiemus,reliquos immutatos iuga relaxare posteriora,tû rursus mutari, & ordinis postremâ decuriam dextrâ quiescere. Iam enim hæc suum in locum restituta est,reliquos declinantes in scutum,procedere, & suis interuallis restitui,mox reddere in arrectum. Itaque ordines primû suúmque locum recipient. Sed si inflectere ad scutum velimus,præceptis vtemur contrariis,hoc est,bis inflecti in scutû: quo facto,restitutionê agemus,quod ex his quæ modo exposui apertum iam est. Deflexio agitur,cum ordinem ter partê versus eandem côuertimus,hoc est,aut in hastam,aut in scutum:facit porro inflexio in hastam,vt militû ora transferantur â parte primore ad posteriorem. Deflexio autem facit,vt â primore vel ad læuâ deueniant,vel ad dextram:nâ si ad hastam deflectitur,in læuâ transfertur: si ad scutum,in dextram. Si phalangem densari cornu versus dextrû placuerit, præcipiemus decuriam cornu dextri quiescere,reliquas autem declinari in hastam,atque in dextrâ colligere,tum reddere in arrectû, & iuga posteriora colligere. Cû autê restituere libet,quiescere decuriones,reliquos immutari, & iuga relaxare posteriora. Deinde rursus mutari mox decuriâ cornu dextri quiescere. Iam enim restitutû in dextro est: reliqui ad scutum declinâtes suos duces sequantur, & primis interuallis receptis reddât in arrectû. Si autem cornu versus sinistrû densari phalangem libuerit, preceptis econtrariò vtemur. Mediam item phalangê si densari placuerit, præcipiemus dextrâ duplarem phalangem

declinare

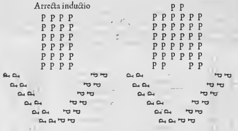
declinare ad scutũ,lęuã ad hastã, tum procedere mediã versus phalãgem, mox omnes reddere in arrectũ,iugáque posteriora colligere. At si phalangẽ primis instituere locis velimus, præcipitur immutari, & per iuga procedere, excepto primorũ omnes rursus mutari, & dextrã duplarẽ phalãgem declinare in hastam,lęuã autem in scutũ:mox sectari suos ductores, donec ad prima deueniat interualla. Deinde reddere in arrectũ. Sed quoties immutatur,si per densationem agitur,erecta teneri spicula omnia,ne impediãt,cõuenit. His eisdem exercitiis ac præceptis leuis quoq; armatura instituẽda erudiẽdáque est. Sũt certe præcepta hæc Immutationũ, Conuersionũ, Inflexionũ, Euolutionũ, & Restitutionum vtilia ad subitos hostiũ superuẽtus, quos vel à latere vel à frõte intulerint. Macedonicam euolutionem Macedones inuenisse proditum est. Laconicam ad Lacedæmonios referunt auctores, quocirca ita nuncupari meruerũt. Philippũ tamen qui Macedonum imperiũ auxit, & Græcis apud Cheroneam profligatis, Græciæ imperauit, ac eius filium Alexãdrũ, qui breui Asiam in suã ditionem redegit, Macedonicã neglexisse euolutionẽ legimus, vt nisi summa vtendi necessitas cogeret, nunquàm vterentur. Laconicę vsu vtrumque aduersarios deuicisse ferunt. Datur enim Macedonicæ vitio, quòd hoste repẽte à tergo superueniente, non sine magna turbatione ageretur. Nam cum posteriores conuerterent sese in locum priorem, & rem haud quaquàm fugæ dissimilem facerent, hostes audaciores reddebantur: & iam milites qui ita euoluissent, deterrere ac persequi poterãt. Laconica certe è cõtrario agit. Vbi enim duces vnà cum sequente milite verterunt sese obuios in hostem à tergo superuenientem, terrorem inferre nimirum possunt & turbationem. Sed assuefaciẽdæ sunt copiæ, tam pedestres, quàm equestres, partim voce, partim signis, quæ visu percipi valeãt, vt rem apte ac opportune, quam quisque exigat vsus, possint expedire. Nonnulla etiam tuba præcipi cõuenit. Ita enim plenius omnia ministrabuntur. Certiora sunt ea quæ voce indicantur, nisi quid sit impedimento. Sed tranquilliora, quæ signis mandẽtur, videlicet cum res nulla est quæ obster atque obscuret. Vox autem percipi interdum non potest, aut propter armorum sonitum, aut propter equorum transitum & hinnitũ, aut propter impedimentorum tumultũ, & totius multitudinis strepitum. Signa quoque multis rationibus obliterari possunt ac euanescere, nã & crassitudine aeris, & puluere excito, & imbre, & solis splendore opposito. Ad hæc locorum inæqualitate & frequentia arborũ. Adde quòd interdũ fieri nõ potest, vt signum ad vnũquẽq; vsum præparemus, cum longe plura possint occurrere, quàm quibus assuefacti sint milites. Nouis autem rebus quid nam cõsueti signi afferatur. Non tamen† concidi ita potest, vt præceptum simul & vocis & signi incertum sit.

collabi simul omnia possunt.

De itineribus.

Nunc de itineribus dicã, si ante quot modis expediri solet iter, diffiniam. Itinerum aliud arrecta inductio est, aliud deductio, aut dextra, aut lęua: & aut simplici, aut duplici latere, aut triplici, aut quadruplici agminis pcedetur. Simplici, cũ ex parte vna aduersariũ aggressurũ suspicamur: duplici, cũ ex duabus: triplici, cum ex tribus: quadruplici, cum vndique. Vnde fit vt iter aut simplici

plici phalange agatur, aut duplici, aut triplici, aut quadruplici. Arrecta inductio est, cùm ordo ordinem sequitur. Verbi gratia, quum vel xenagia præcedente reliquæ sequuntur xenagiæ, vel quadruplarem decuriam reliquæ ordinatim sectatur. Item quę agitur per cornu altitudine longè productiore quàm longitudine: nec pluribus quàm duabus decuriis, hominibus denis compositis, constet ordo. Huic opponitur genus aciei quod Cœlembolum, quasi rostrum cauum nominamus: quod ita instruitur, vt duplicatæ phalangis præcedentia cornua inter se distent, sequentia iungantur, ad formam literæ v, sicut descriptio ostēdit. Quæ vt primos disiectos, ita iunctos inter se habet vltimos. Cum enim arrecta illa inductio medium aduersariorum petat, habet id cauū rostrum in promptu, vt soluta coniūctione extremorum, impetum copiarum primarum frustretur, lateráque inuadat arrectæ inductionis inimici. Quin etiam triplex phalanx obiici huic eidem generi ita potest, vt vna alterius cornu impugnet, secunda reliquum cornu aggrediatur, media & tertia impetum maneat & conflictum.

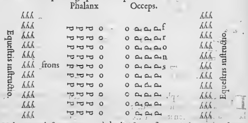

Eductio est, cùm phalanx suos duces, hoc est, decuriones aut parte dextera habet deducentes, quæ dextra deductio dicitur: aut læua, quæ deductio læua nuncupatur: non item per decuriam, sed per iuga ambulans, cornu præposito & latere instructa, aut duplici, aut triplici, aut etiam quadruplici, prout hostem existimet aggressurū. Sed quasi vtraque phalangis pars suo latere conflictum ineat primum, ita describatur, vt longitudinem triplicem quam altitudinē habeat. Frons enim x, altitudo tribus cōstat hominibus. Quamobrem miles non tantùm ex directo, verùm etiam ex latere aggressus, conflictum tum excipere tum inferre, nimirum per exercitationem debet condiscere.

Arrecta deductio læua.	Arrecta deductio dextra.
d d d	d d d
d d d	d d d
F d d d	d d d F
r d d d	d d d r
o d d d	d d d o
n d d d	d d d n
s d d d	d d d s
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d

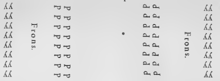
PHalanx quę antistomus à duplici frontis seu oris obiectu, quasi occeps vocata est, ita instruitur, vt medij tergis inter sese oppositis constent, extremi autem confligant cum aduersariis. Perutilis hæc pedestribus copiis est, cùm aduersus largam hostium equestrem copiam dimicant: melius enim resistunt circumuentioni, & multiplici equitum inuasioni. Valet hoc instruendi genus potissimum contra barbaros, qui loca Istro amni vicina incolunt: quos amphippos cognominant, à mutatione equorum: ex aliis enim equis in alios trāsilire consueuerunt. Equestres, quę opponuntur copiæ, forma constantes quadrata, in ordines duos parte altera lōgiores, pro vsus necessitate diuisæ sunt, vt totidem membris phalangis peditum bipartitæ obiiciantur.

Amphippi

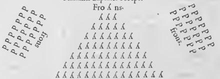
PHalanx amphistomus, nomen à duplici fronte siue ore in lateribus instituto acceperat, ita vt latericeps quædam & anceps posset nominari. Similis superiori occipiti est, præterquàm quòd illa suis extremis decertat, hæc suis lateribus dimicat. Cætera verò quæ de superiore exposui, huic quoque conueniunt: omnia hastis longioribus, tā hæc quàm superior illa pugnat, more Alanorum & Sauromatarum. Spectat decuriarum dimidium in partem priorem, reliqui conuersi sunt in posteriorem, ita vt dimidiati milites oppositis inter se tergis prælientur fronte duplici, altera priore, quā decuriones cōficiant: altera posteriore, quam tergiductores: cùm etiā in duplarem phalangem copiæ diuidi possunt, vt frons prior altera constiruatur phalāge, posterior altera constet.

Phalanx anceps.

PHalãx duplaris antiſtomus, hoc eſt, occeps nuncupatur, quæ ſuos duces non extrà per deductiones, ſed intus aduerſos inter ſe poſitos habeat: tergi autem ductores extra videlicet in dextram leuamq; deductionem diſtinctos. Forma hæc inſtrui ſolet, quoties aduerſam equites forma roſtri aggrediuntur. Cùm enim roſtrum exeat in mucronem, ducesq; ſequẽtes de latere habeat, tentãtesq; frontem copiarum pedeſtrium rumpere, ne id eueniat duces peditum in medio ſtant, vt impetum aduerſariorum vel impediant, vel re infecta faciant preterire. Qui enim roſtro inſtructi aggrediuntur, ea ſpe ſunt, vt medios aciei profligant, omnesq; turbẽt copias. Quod cùm principes copiarum pedeſtrium intelligant, vtraq; ex parte ſeſe veluti murum conſtituunt, & paulo inter ſe diſtantes, vergẽtesq; ad locum penitiorẽ, impetum irritum reddunt aduerſariorũ. Genus id inſtruendi equeſtre quod roſtrum dicimus, Philippum regem Macedonũ inueniſſe ſcribitur. Præponere ille ſtrenuos omnes ſolebat, vt eorũ virtute miles quoque deterior contineretur, opuſq; vnà cum præſtantioribus proſequeretur, more ſpiculi aut enſis, cuius acie pro ſua ſoliditate, ſuoq; acumine facile tranſadigente, reliquum etiam ferrum, quanquàm hebes eſſet, non ſine efficacia penetraret.

Phalanx duplaris occeps.

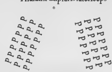

Roſtrum equeſtre.

Phalãx duplaris Periſtomus ſeu Amphiſtomus, id eſt, latericeps ſiue anceps illa eſt, cuius partes per deductionem cornu præpoſito obliquè procedãt, & dextra habeat præfectos, & leua tergiductores intus. Cùm enim aduerſa acies quadra diuidat ſe in duo obliqua cornua, dextrum & ſiniſtrum, cupiens aciẽ hoſtiũ ſimilẽ circũuenire, hac de cauſa, qui circũuentum ſibi videt imminentem,

in duplicē mobilē phalangē ſeſe afformant, & partem ſui alteram in leuū dirigūt cornu, alterā vertūt in dextrū. Vnde nomē peristomi, hoc eſt, latericipitis, genus id accipit. Quippe quod latere ſuo vtroq; frontē ſpectantē in hoſtē habeat.

Phalanx duplaris latericeps

Amphiſtomus.

Similiceps.

PHalanx homœoſtomus, à ſimilitudine oris ſeu frōtis nominata, quam ſimilicipitem appellarim, ita fit, vt decuriam perfectam, hoc eſt, hominum xvi, mouentem in hoſtem ſequatur alia ſimilis: vnde homœoſtomus dicta eſt. Nam & qui ſequuntur ſimili fronte & forma comitantur. Opponitur hæc genere aciei, quod plinthum à latere vocant: quem ſi placet, Laterculū dices. Ordinatur id genus tā forma q̄ numero æquilaterū. Forma inq̄ cùm vndique ęqualibus cōſtet ſpaciis. Numero autē cùm quot hominibus lōgitudo cōponatur, totidē etiam altitudo. In hoc eodē ordinis genere omni ex latere armatos apponi ſolitū eſt, nullo vel ſagittario vel funditore adiuncto. Conficitur hic laterculus ex duabus dimœriis. decuriæ nanque dimidiū dimœriam dicimus. Cùm enim decuria ſexdecim cōſtare hominibus debeat, dimœria octo conſtat. Bipartita id interpretetur ſi placet, quoad melius vocabulum inuenerimus.

Phalanx ſimiliceps

P P P P P P P P P P
P P P P P q P P P P
Frons.

P P P P P P P P P P
P P P P P P P P P P
Frons.

Laterculus.

PHalanx duplaris Homœostomus est, cùm partes æquali progrediētes itinere, aut in dextra deductione ambæ continent suos duces, aut in leua.

Duplaris similiceps.

d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d

PHalanx Heterostomus à frontis diuersitate appellata, quam Versicipitē dixerim, ita instruitur, vt ambulans per inductionem duces ordinis præcedētis habeat (vt fit) in dextra deductione, sequētis autem in leua, ita vt ordines alternata principum locatione procedant. Nullus enim eodem latere suos continet principes, quo antecedens.

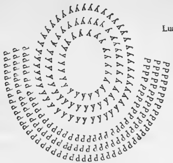
Phalanx versiceps.

d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d

TVrmam quæ ad speciem oui instruitur Ilion Thessalus excogitarat, vnde Ile vocata est, suosq́; Thessalos eo ipse genere instruendi exercuit. Vtile hoc est cùm singulis suis angulis habeat principes. Primum Ilarcham, hoc, turmæ præfectum: vltimum tergiductorem, vtrinque autem lateris custodes. Opponitur huic acies, quæ forma lunæ cornibus in partem ductis priorem formetur, ducesq́; suis in cornibus babeat, & suis brachiis cicūuenire aduersas equitum copias tentet. Quamobrem illæ more Tarentinorum à longe iaculantur, circularem retorquentes accessum & turbantes. Tarētinos iaculatores appello, sicut inter initia operis dictum est, à Tarento Calabriæ oppido, cuius equites paruo quodam iaculo vti consueuerunt.

Turma ad oui speciem

Acies Lunaris

TVrma parte altera longior duplici altitudine constat quàm longitudine. Vtilis hæc multifariam est, quippe quæ possit decipere aduersarios quasi paucos contineat milites (quoniam non multum latitudinis occupet) & rumpere facilè pro sua densitate & impetu aciem aduersam. Apta etiam est vt sensim per locorum angustias trãseat. Opponitur ei pedestris acies quæ transuersa phalanx vocata est: porrigit enim se longius, vt etiam si interrũpatur, exigua sit quæ rumpitur altitudo, & equitum impetus non in multitudine hæreat, sed in vacuum breui efferatur. Hæc enim causa est, cur multiplicem ad suam altitudinem habeat longitudinem.

Turma parte altera longior.

y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y

Frons

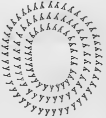
d d d d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d d d d

Phalanx transuersa.

Est &

EST & altera turma oui similitudinem gerens, de qua nihil amplius dici potest, q̃ ita esse compositam, vt verset quidem, sed non iuget. Nam eius vsum commoditatémq; superius exposuimus. Ergo genus id inuentũ ab Ileone Thessalo, mãdatum pòst exercitationi ab Iasone Medeæ marito. Tutum etiam & percommodũ esse, cùm vndiq; custodiatur decurione, tergiductore, custodibus lateris, apertum iam est. Cõstat hæc turma ex equitibus sagittariis more Armeniorum & Parthorum. Opponitur ei acies pedestris quæ Epicampius emprosthia dicitur, id est inflexa antica, ob eam rem, quia ductis cornibus in partem priorẽ in sinum se circumagit, flexũmq; imitatur. Fraudem hæc in sagittarios equites ita emolitur, vt vel egressos & cominus dimicantes suo complectatur sinu, & circumueniat: vel cornibus suis perturbet illorum robur, & frangat, atq; ita medio milite alacriore possit euincere.

Turma ad oui speciem.

d d d d   d d d
d d d d   Frons. d d d
d d d d   d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d

Phalanx inflexa antica.

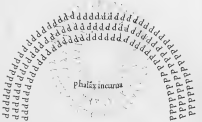
QVin etiam genus habetur phalangis, quæ Epicãpius opisthia dicitur, cõtrario modo q̃ superior informata. Cùm enim illa ante se flectat, hæc sua cornua in partem ducit posteriorẽ, itaq; vt illa antica, sic hæc postica nominetur. Vtilis ea quoq; ad fraudẽ est: quippe quæ parte media patẽs, paucos qui præcedãt ostẽdat: multos autẽ qui ponè subsequantur habeat: vt si confli-

ctum tolerarint superarintq́;,satis sit:sin minus,facilè ad vtráq; suorum partē recurrere,iungíq; maiori ordini valeant. Quę autē cōtra id genus opponitur, incurua ob id appellata est.quoniā in portionē flectitur orbis. Studet hæc suas copias paruas esse ostēdere frōtis incuruę ratione. Quippe cùm omnia quę in orbē globúmve formātur,parua suo quidem ambitu esse videātur: quanq̃ si explicētur,in duplū se porrigunt: quod liquidū in columnis est,quę cùm in orbem se colligant,vndecunq; aspiciantur,dimidium sui tantùm patere patiuntur,reliquum penitus occultant. Est autem optimum instruendi artificiū, vt plus inferas aduersariis copiarum,quàm primo aspectu ostendas.

Inflexa postica.

d d d d   d d d d
d d d d   d d d d
d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d

Frons.

EQuestris phalāx quadrata & si forma seu figura quadra instruitur, tamē non numero quoq; aptatur quadro. Haud enim in quadratis numerū certo modo describimus. Sed licet etiā duplicem ad altitudinē reddere longitudinem videlicet pro vsu imperatoris. Persæ potissimū forma hac vsi sunt,& Siculi,& Gręcorū cōplures,cùm & facilē esse instructū animaduerterēt,et vsum cōmodiorē. Opponit ei phalanx pedestris quod rostrū vocamus, ita instructa,vt latera omnia armatis cōposita habeat. Translata hæc forma ab equestribus rostris est. Verū in ordine equestri vnus in frōte primore satis sit. At in pedestri non vnus occursioni hostiū sufficit,sed tres ꝓpugnent necesse est. Sic Epaminōdas Thebanus imꝑator cùm apud Leuctra aduersus Lacedęmonios decertaret,cōstipatis in rostrū copiis,ingētē exercitū ꝓfligauit. Efficigenus instruēdi hoc solet,quoties duplaris antistomus,hoc est, anceps illa sua cornua priora cōiūgit,posteriora seiūgit,ad formā literę v deorsum inuersę A.

Phalanx quadrata equestris.

y y y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y

Frons.

Fro y ns.

y y y
y y y y y
y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y y y y

Rostrum pedestre

Phalanx implexa.

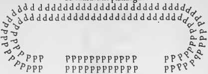
Genus quod Plęsiũ parte altera lõgius appellamus, multiplici longitudine q̃ altitudine cõstare, & omni ex latere armatis componi sagittariis ac funditoribus cõstitutis in medio, solitum est. Qui cõtra eiusmodi formam prælia͂tur, genus phala͂gis quam implexa͂ vocamus obiiciunt, vt suæ formæ inæqualitate prouocent Plęsiũ aduersum impetũ facere in eos qui prominẽt, atq; ita resoluant densa͂ Plæsii instructionem. Et quidẽ decuriones implexæ phalangis duces aduersos obseruant, vt si densa acie illi agant, ipsi quoq; densa excipiant. Sin illi resoluãtur, ipsi etiam diuisi occurrãt.

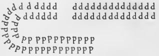
PHalangis circumuentio eſt, cùm cornu vtrumque ſuperat aduerſarios, hoc eſt, excedit, & quaſi complectitur.

Circumuentio phalangis.

ALterius cornu circumuentio eſt, cùm altero cornu hoſtem ſuperamus. Vnde fit, vt qui ſua phalange ſuperat, idem etiam cornu ſuperet aduerſarium: qui autem cornu ſuperat non propterea idem phalange ſuperet. Fieri enim poteſt vt etiam paucioribus copiis hoſtem ſuperes tuo cornu & complectaris.

Circumuentio alterius cornu.

EXtenuatio eſt cùm altitudo phalangis contrahitur, vt cxxvi quibus conſtat hominibus redigatur in pauciores.

IMpedimenta haberi in primis neceſſarium eſt, & ducem iis conſtituere probum conuenit. Modis quinque poſſunt duci impedimenta. Aut enim præcedent copias omnes, aut ſequentur, aut in alterutro latere cõſtituentur, aut in medio copiarum claudentur. Ponentur ante phalangem, ſi hoſtilem agrum ingrediens. Poſt phalangem, ſi latera metuis. Intra phalangem, ſi planum agmen placuerit ducere.

POſtremo præcepta repetemus colligemuſq; omnia acierum inſtruendarum, ſi prius admonuerimus breuiter quicquid præcipi vſus exigat, id & breue eſſe & omni ambiguitate carere oportere. non enim ſolum celeritate eſt opus verum & claritate vocabuli, ne alii hoc, alii illud, & plerũque contrariũ faciant. Verbi gratia ſi dixeris, declina: verbo hoc audito poſſunt alii declinare in haſtam, alii in ſcutũ, quæ res non parum inferret perturbationis. Cùm itaq; generis ac totius loco habeatur vocabulũ illud, declina, adiungere debemus ad haſtam, aut ad ſcutũ, prout res exigit: & quidẽ ante, vt pars toti anteponatur hoc modo, Ad haſtam declina: ita enim omnes idem ſine errore facient. Item immuta aut euolue, generis præfert communitatem: quam ob rem partem ſiue ſpeciem præponemus, vt in haſtam immutare. Sic itaq; præcipiemus, Laconicam euolue, Macedonicam euolue, Choreum euolue. Nam ſi euolue Laconicam dixeris aut

aut euolue Macedonicam, eueniet vt diuersæ euolućdi agantur species Hac igitur ratione cauendū est, ne quid ambiguè, ne quid obscurè incerteq; præcipiatur. & vt species suis anteponãtur generibus, seruandū omnino est. Iuuat porrò ad eam rem plurimum silentium militum. Quocirca silendum in primis attendendūq; imp abis: quod Homerus quoq; poëta præclarè illis carminibus notat,

Sic argiua phalanx in prælia densa moueri
Assidue pariterq; suos dux quisque regebat
Imperitans: alii mox festinare silentes.
Dixeris haud tantas gentes sub pectore vocem
Condere, conspecti metuentes principis ora.

Barbarorum contrà tumultum & turbam pecori ita comparat.

Ac veluti innumeræ domini locupletis in aula
Ad mulctram coguntur oues, balatibus illæ
Perculsæ charæ sobolis, voce omnia replent,
Sic Troum audiri per campos vndique clamor.

Et alibi eadem de re ita refert,

Tum Phryges ingenti strepitu & clamore feruntur,
More gruum passis liquido super aëre pennis.
Quæ postquam gelidas hyemes hymbremq; niualem
Fugere, Oceani repetunt clangoribus vndas.
Ast animos taciti spirantes ire Pelasgi,
Alter in auxilium alterius properare parati.

Age ad arma, adsiste ad arma, impedimenta à phalange secedant. Miles attendat præceptis, suscipe, recipe, dista, erige spiculū, versa iuga, respice præcedentem, suam decuriam dirigat tergiductor. Constituta interualla conserua, ad hastam declina, collige, ita consiste, in arrectum redde, ad scutum declina, collige, ita consiste. Ad hastam immutare, collige. Ita consiste. Altitudinem duplica, restitue. Laconicam euolue, restitue. Macedonicam euolue, restitue Choreum euolue, restitue: ad hastam cõuerte, restitue ad hastã: infle cte, restitue. Hæc de aciebus instruendis habui quæ breuiter ad te scriberem, Imperator, tibi victoriam, hostibus profligationem allatura.

Vale.

Finis Aeliani.

MODESTI LIBELLVS

DE VOCABVLIS REI MILITAris, ad Tacitum Augustum.

RES militaris in tres diuiditur partes, eqtes, pedites, classes. Equitum alas dicunt, eo quòd ad similitudinem alarum ab vtraque parte protegant acies, quæ vexillationes vocãtur, à velo quia velis, hoc est, flammulis vtantur. Est & aliud genus equitum qui legionarii vocãtur, propterea quòd cõnexi sint legioni. Verùm ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est, in legiones, & in auxilia. Auxilia à socus vel fœderatis gentibus mittebantur. Legio autem ab eligendo appellata est, quod vocabulum, eorũ desiderat fidem atq; diligẽtiam, qui milites ꝓbãt. Producẽdi verò tyrones sunt semp ad cãpum, & secundũ matriculæ ordinẽ in aciẽ dirigẽdi, ita vt primo simplex & extẽsa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuationes, sed ęquali legitimoq́; spacio miles distet à milite: & præcipiendũ, vt subitò duplicent aciem, ita vt in ipso impetu is ad quem respõdere solet, ordo seruetur. Tertio præcipiendum, vt quadratam aciem tẽpẽte cõstituant, quo facto in Tytonium quem cuneum vocant, acies ipsa vertenda est: quæ ordinatio plurimum prodesse consueuit in bello. Auxiliates cum ducũtur ad prœliũ, ex diuersis locis & ex diuersis moribus veniẽtes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt: & alia instituta, & alius inter eos est vsus armorũ. Necesse est autẽ tardè ad victoriã peruenire, qui discrepãt anteq̃ dimicent. Legionibus semper auxilia tãquàm leuis armatura in acie iungebantur, vt in iis prœliandi magis adminiculũ esset quàm principale subsidiũ. In omnibus autoribus inuenitur singulos cõsules aduersum hostes copiosissimos non amplius quàm binas duxisse legiones, additis auxiliis sociorũ. tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vbi cuiuis bello duæ legiones crederẽtur sufficere posse. Sciendũ est enim, in vna legione decẽ cohortes esse debere. sed prima cohors reliquas & numero militũ & dignitate præcedit: nam genere atq; institutione literarum viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit aquilam, quæ præcipuum signũ in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne. Imagines Imperatorum, has enim imagines tãquàm diuina & præsẽtia signa singuli venerãtur. Habet pedites mille cv. Equites loricatos cxxxii: & appellatur cohors miliaria. hæc caput est legionis. Ab hac enim cũ pugnandũ est, prima acies incipit ordinari. Secũda cohors habet pedites dlx eqtes lxvi. & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites dlx. eq̃tes lxvi. sed in hac cohorte tertia validiores & ꝓbati milites, qui in media acie consistãt. Cohors quarta, habet pedites dlv, equites lxvi. Cohors quinta habet pedites dlv, eqtes lxvi. Sed qnta cohors strenuos desiderat milites: quia sicut prima in dextro, ita quĩta in sinistro ponitur corñu. Hę quinq; cohortes in prima acie ordinãtur. Sexta cohors habet pedites dlv, equites lxvi. In prima quoq; enucleati asscribẽdi sũt iuniores: qa in secũda acie post aquilã & imagines cohors sexta cõsistit. Cohors septima habet pedites

tes dlv equites lxvi. Cohors octaua habet pedites dlv, eqtes lxvi: sed & ipsa a-nimosos desiderat viros. quia in secūda acie cōsistit in medio. Cohors nona habet pedites dlv, equites lxvi. Cohors decima habet pedites dlv, equites lxvi & ipsa bonos cōsueuit accipe bellatores: qa sicut in secūda acie sexta dextrū, ita decima sinistrū possidet cornu. His decē cohortibus legio plena fūdatˀ, quę habet pedites vi mil. cv. equites dccxxvi. Minor itaq; numerus armatorum in vnaquaq; legione esse debet. Maior aūt cōsueuit esse: & non tantū vnā cohortem, sed etiā alias miliarias, si fuerit iussa, suscipe. Tribunus maior per epistolā sacrā Imperatoris iudicio destinaī. Minor tribunus pueniť ex labore. Tribunus aūt vocatur ex tribu, quia pręest militibus quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarii dicūtur, qui in prælio primos ordines ducūt. Aquiliferi qui aquilā portāt. Imaginarii, qui Impatoris imagines ferūt. Optiones ab optādo appellati, q̄ antecedētibus ægritudine præpeditis, hi tanq̄ adoptati, cū eorū vicario solēt vniuersa curare. Signiferi, qui signa portāt, quos nunc draconarios vocāt. Tesserarii, qui tesseras per cōtubernia militū nūciant. Tessera aūt dicitur pręceptū ducis, quo vel ad aliquod opus, vel ad bellū mouetur exercitus. Torquatti duplares, torquatti simplares, quibus torquis aureus solius virtutis præmiū fuit. quē qui meruisset, præter laudē interdū duplā cōsequebatur annonā. Itē primus hastatus duas cēturias, id est, cc homines ducebat in acie secūda, quē nunc ducentariū vocāt. princeps autē primę cohortis cēturiā semis, hoc est, cl homines gubernat. Sic decē cēturionibus regebatur, quibus magnæ vtilitatis gratiā magnus honor à veteribus est cōstitutus, vt ceteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione cōtenderent ad tāta præmia puenire. Erāt etiā cēturiones qui singulas cēturias curabāt, qui nunc cētenarii nominātur. Erāt decani x militibus præpositi, qui nunc caput cōtubernii vocātur. Secūda cohors habet cēturiones v. Similiter tertia & quarta, vsq; ad decimā cohortē. In tota aūt legione erāt cēturiones lxvi. Sed legati Imp. ex cōsularibus ad exercitus mittebātur, quibus legiones & auxilia vniuersa obtēperabāt in ordinatione pacis, vel necessitate bellorū, in quorū locū illustres viros cōstat magistros militū substitutos, à quibus non tantū binæ legiones, sed etiā plures numero gubernātur. Proprius aūt iudex erat præfectus legionis, habēs comitiuā primi ordinis dignitatē, qui absente legato tāq̄ vicarius ipsius potestatē maximā retinebat: tribuni vel cēturiones, cæteriq, milites eius pręcepta seruabāt vigiliarū siue† pfectionis. Tesseras ab eodē petebāt. Si miles crimē aliquod admisisset, authoritate pręfecti legionis à tribuno deputabaī ad pœnā. Arma omniū militū, itē equi, vestes, & annona ad curā ipsius ptinebāt. Disciplina, seueritas, exercitus non solū peditū sed etiā equitū legionariorū præcepto eius quotidie curabatur. Primum signū totius legionis est aquila, quā aquilifer portat. Dracones etiā p singulas cohortes à Draconariis ferūtur ad prælū. Sed antiq, qui sciebāt in acie cōmisso bello celeriter ordines aciesq; turbari atq; cōfundi, & ne hoc posset accidere, cohortes in cēturias diuiserūt, et singulis cēturiis singula vexilla cōstituerūt: ita vt ex qua cohorte vel quota esset cēturia, in illo vexillo literis esset asscriptū: qđ intuētes vel legētes milites

† Profectionis.

milites, in quemuis tumultũ à contubernalibus suis oberrare non possēt. Centuriones insuper qui nunc centurii vocantur, nimirũ bellicosas loricas transuersis cassidũ cristis, vt à suis facilius noscerentur, habebant: quiq; singulas gubernare iusserũt cateruas, vt nullus existeret error: cùm cũcti milites sequerétur, non solùm vexillum suũ, sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt, vt decē militibus sub vno papilione degētibus vnus quasi præesset decanus, qui caput contubernii nominatur. Contuberniũ aũt manipulus vocabatur, ab eo q̃ coniunctis manibus pariter dimicabant. Quemadmodũ inter pedites cēturia vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur: & habet vna turma equites xxxii. Huic qui pręest, decurio nominatur. Pedites qui decē decadibus cēturię pręerāt, ab vno cēturione sub vno vexillo gubernātur. Similiter xxxii equites ab vno decurione sub vno vexillo regũtur. Prætereà cētutio eligēdus est, qui sit magnis viribus & ꝓcerā statura, q̃ hastas vel missilia peritè iaculetur, & fortiter. Similiter eligēdus est decurio, qui turmę equitum præponitur, in primis habili corpore, vt loricatus & armis circũdatus omnibus, cum summa admiratione equũ possit ascēdere, equitare fortissimè, cõto sciēter vti, sagittas doctissimè mittere, turmales suos, id est, sub cuta sua equites positos erudire ad oĩa quæ equestris pugna deposcit. Nunc qualiter instruēda sit acies si pugna immineat, declaratur vnius legionis exēplo: q̃ si vsus exegerit, trāsferri possit ad plures. Equites locãtur in cornibus. Acies peditũ à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro, huic cohors secũda coniungitur. Tertia cohors in media acie collocatur, huic annectitur quarta. Quinta verò cohors sinistrum suscipit cornu, sed ante signa, & circa signa, necnon etiã in prima acie dimicãtes principes vocabãtur, hoc est ordinarii, cęteriq; principales. Hæc erat grauis armatura, quæ habebat cassides cataphractas, ocreas in cruribus, scuta, gladios maiores, quos spathas vocãt, & alios minores, quos semispathas nominãt, plũbatas quinas positas in scutis, quas primo impetu iaciũt. Itē bina missilia, vnũ maius, ferro triágulo vnciarũ nouē, hastile pedũ quinq; semis, quod pilũ vocabãt, nũc spiculũ dicitur, ad cuius iactũ exercebãtur pręcipuè milites, quod arte & virtute directũ, & scutatos pedites & loricatos equites sępe trãsuerbetat: aliud minus, ferro vnciarũ quinq;, hastili triũ pedum semis, qđ tunc verriculũ, nunc verutrũ dicitur: prima acies principũ, secũda hastatorũ armis talibus dicetur instructa. Sed in secũda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur, cui iũgebatur septima. Octaua cohors mediã aciē tenebat, nona comitãte. Decima cohors in secũda acie semp obtinet cornu. Instructiõis verò lex est, vt in primo ordine exercitati & veteres milites collocentur, quos anteã principes vocabãt. In secũdo ordine circũdati cataphractis, & optimi milites cũ spiculis vel lãceis ordinẽtur, quos ꝓhastatos vocabãt Inter ordinē à tergo vallatũ sex pedes distare voluerũt, vt haberēt pugnãtes spaciũ accedēdi atq; recedēdi: vehementiùs enim cum saltu cursuq; tela mittuntur. In his duobus ordinibus ætate maturi & vsu cõfidentes, & muniti grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muti nec cedere nec sequi aliũ debent, ne turbētur

ordines

ordines, sed aduersarios vehemẽtes excipere, & stãdo pugnãdoq; repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armatis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus autẽ ordo cõstituitur de scutatis expeditissimis: de sagittariis iunioribus, de his qui alacriter se agunt verutis vel martiobarbulis, quas plũbatas nomināt, qui dicebantur leuis armaturæ. Sciendum est ergo stantibus primis ordinibus, tertium, & quartum ordinẽ ad prouocãdum cum missilibus & sagittis primo loco semper exire: qui si hostes in fugam vertere poterunt, ipsi cum equitibus persequũtur: si verò ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam & secundam aciẽ, & inter ipsas recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies cum ad machæras, id est, spatas & pila (vt dicitur) ventum fuerit, totum sustinẽt bellum. In quinta acie ponebantur balistarii, funditores, tragularii, fustibulatores qui fustibalis lapides iaciunt. Fustibalus est lignus pedes quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtraque manu impulsus, propè ad instar onagri dirigit saxa. Sextus ordo post omnes à firmissimis & scutatis & omni genere armorũ munitis bellatores tenebat, quos antiqui Triarios appellabāt. Hi vt requieti & integri acrius inuaderent hostes, post vltimas acies sedere consueuerant. Sed si quid in primis ordinibus accidisset, de eorum viribus reparationis spes tota pẽdebat. Omnes autem signarii, quàmuis pedites sint, loricas minores accipiebat, & galeas ad terrorem hostium vrsinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas, & scuta, & galleas ferreas, transuersis & argentatis cristis, vt facilius agnoscerentur à suis. Illud autem sciẽdum est & modis omnibus retinendũ, quòd cõmisso bello, prima ac secũda acies stabat immota. Triarii quoq; residebant. Ferentarii autem armatura leuis, & sagittarii, & funditores aduersarios prouocabant, ante aciem procedentes, si hostes fugare poterāt, sequebantur: sed si eorum virtute ac multitudine premebantur, reuertebātur ad suos, & post eos stabant. Excipiebat autẽ præliũ grauis armatura, & tanquàm murus (vt ita dicam) ferreus stabat, & non solùm missilibus, sed etiam gladiis cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemq; turbaret, & dispersos recurrẽtes hostes incompositos opprimeret, sed leuis armatura cum funditoribus, sagittariis, & eqtibus fugiẽtes sequebatur inimicos. Hac dispositione ac cautela sine periculo legio vincebat, aut superata seruabatur incolumis, quia legionis vis est facile nec fugere, nec sequi. sed ne milites aliquãdo in tumultu prælii à suis cõtubernalibus aberrarent, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant. Præterea in aduerso vniuscuiusq; militis erat nomẽ literis ascriptũ, addito ex qua essent cohorte, quáve centuria. Ex his autẽ apparet legionẽ bene institutã quasi inuictissimã esse ciuitatẽ, quæ omnia prælio necessaria secũ vbiq; portaret: nec metueret repentinũ hostiũ superuẽtum, quæ etiã in mediis cãpis subitò fossa valloq; muniretur. Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Tubicines ad præliũ vocãt milites, & rursus receptui canũt. Cornicines quoties canũt, nõ milites sed signa ad eorum obtẽperant nutũ. Ergo quoties ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt: quoties mouẽda sunt signa, cornicines canũt. Classiarii autẽ appellantur buccinatores qui cornu ducunt exercitum: hoc insigne videtur imperii,

quia

quia classicum canit imperatore præsente, vel cùm in milite capitaliter animaduertitur. Hoc enim ex imperialibus legibus fieri necesse est. Siue ergo ad vigilias vel angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad cursionem campi exeunt milites, tubicine vocante operantur. Rursus, tubicine admonente cessant. Cùm autē mouentur signa, aut iam mota figenda sunt, cornicines canūt. Quod ideo in omnibus exercitiis & processibus custoditur, vt in ipsa pugna facilius obtēperent milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire præcipiūt duces. Siquidem ratio manifesta est, semper in acie debere fieri, quod necessariò faciēdum videtur in prælio. De singulis centuriis quaterni equites & quaterni pedites excubitum nocte faciunt. Et quia impossibile videbatur in speculis vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepsidram sunt diuisæ vigiliæ, vt non amplius quàm tribus horis nocturnis necessarium sit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ cōmittuntur, & finitis horis à cornicine reuocantur. Constituta acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes & contecti iuncti sint peditibus. Sagittarii autem, vel qui loricas nō habent, longius euagentur: à fortioribus namq; equitibus peditum protegēda sunt latera, & à velocioribus atque expeditis hostium cornua semper fundenda atq; turbanda. Scire debet dux contra cuneos, hoc est globos hostiū, quot equites oporteat poni. Nā nescio qua occulta ratione imò penè diuina, alii contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus sæpe vincuntur. Quòd si equites impares fuerint, more veterum, velocissimi cum scutis leuibus pedites ad hoc ipsum exercitati, iisdem miscendi sunt, quos expeditos quasi volitantes, velites nominabant. Quo facto, quàmuis fortissimi equites hostiū euenerint, tamen aduersus mixtum agmen pares esse non possunt. Vnū hoc remediū omnes duces veteres inuenerūt, vt assuefacerent iuuenes currentes egregiè, & inter binos equites, singulos ex his pedites collocarent cum leuioribus scutis, gladiis, atque missilibus. Elephanti in præliis magnitudine corporū, barritus horrore, formæ ipsius nouitate, homines equosque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Aphrica, rex Antiochus in Oriente, Iugurtha in Numidia, copiosos habuerūt, aduersus quos diuersa excogitarunt genera armorum. Nam Centurio in Lucania gladio manū, quam promuscidem vocant, vni abscidit: & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarii, sarissas, hoc est, longissimos contos, in elephantos dirigebant.

Alii cōtra elephantos, cataphractos milites immiserunt, ita vt in brachiis eorū, vel in cassidibus, vel humeris, aculei ingentes ponerētur ex ferro, ne elephas bellatorem contra se venientē posset apprehendere. Præcipuè tamen antiqui velites aduersus elephantes ordinauerunt. Velites autem erāt iuuenes leui armatura, corpore alacri, qui ex equis optimè missilia dirigebant. hi equis præcurrentibus, ad latiores lanceas, vel maiora spicula beluas occidebant. Sed crescente audacia, postea collecti plures milites, pariter pila, id est, missilia in elephantes congerebant, eosq; vulneribus elidebant. Illud additum est, vt funditores cum fustibalis & fundis, rotūdis lapidibus destinatis, in illos per quos regebātur elephātes, cum

tes, cum ipsis turribus affligerent atq; mactarent, quo nihil tutius inuenitur, postea venientibus beluis, quasi irrupissent aciem, spaciū milites dabant: quæ cùm in agmen medium peruenissent, circumfusis vndiq; armatorum globis, à magistris militum absq; vulneribus capiebantur illæsi. Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimùm confert, vt lectissimos de peditibus equitibusq́, cum vicariis comitibus, tribunisq́; vacātibus habeat dux post aciem in subsidiis pręparatos, alios circa cornua, alios circa mediū: vt sicubi hostis vehementer insistit, ne rūpatur acies, prouolent subitò, & suppleant loca, additaq́; virtute, inimicorum audaciam frangant. Huius cautelā primi Lacones inuenerunt, imitati Chartaginenses. Alteram post hæc vbiq; seruarunt: hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solū agere debet, petere vt hostem repellat, aut fūdat. Si cuneus sit agendus, aut forfex, superfluos habere debebit, de quibus cuneum forficemq́; faciens ducenda sit. Grauiter ex abundantibus ducitur. Nam si de loco suo ordinatum militem transferre cœperis, vniuersa turbabis. Quòd si bellatorum copia tibi non abūdat, melius est habere aciem breuiorem, dūmodo in subsidiis colloces plurimos. Cùm explorator hostium latenter oberrat in castris, omnes ad tentorium suum per diem redire iubeantur. statim deprehēditur explorator. Cùm consilium tuum cognoueris aduersariis proditum, dispositionem mutare te conuenit. Raro enim manet absconditum, quod ad notitiam multitudinis iam peruenit. Fieri quid debeat tractato cum multis: quid verò facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecū. Hæc Martii operis præcepta per diuersos autorum libros dispersa, Imperator inuicte, mediocritatem meam abbreuiare iussisti, ne vel fastidiū nasceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deesset in paruis. Neq; enī degenerauit in hominibus Martius calor, nec defectę sūt terræ, quæ Lacedæmones, quæ Atheniēses, quæ Marsos quę Samnites, quæ Pelignos, quæ ipsos progenuere Romanos. Nonne Epiri armis plurimum aliquando valuerunt? Nonne Macedones ac Thessali superatis Persis, vsq; ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem & Mysos & Traces inter bellicosos semper fuisse manifestum est, vt ipsum Martem fabulæ apud eos natum esse confirment. Longum est si vniuersarum prouinciarum vires enumerare contendam, cùm omnes in Romani imperii ditione consistant. Sed longa securitas pacis homines partim ad delectationem ocii, partim ad ciuilia traduxit officia: ita cura exercitii militaris primò neglig ētius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in obliuionem perducta cognoscitur.

Martis patria.

FINIS.

